

Zöhrə Əsgərova

ÖZƏL POÇTDAN MƏKTUB VAR

BAKI - YAZIÇI - 2011

Az2
2011

“Özəl poçtdan məktub var”

(Hekayələr və esselər)
(Azərbaycan dilində)

Z 63

Bakı, “Yazıçı” nəşriyyatı - 2010, 166 səh.

Redaktor:

Ramiz Məmmədzadə

BBKC 63

Kitaba müəllifin son illərdə mətbuat səhifələrində çap olunan hekayələri və esseləri daxil edilmişdir. Hekayələrdə müxtəlif taleli insanı bir amal yaşadır - vətən, torpaq, ailə qarşısında mənəvi dəyərlərimizə, əxlaqi keyfiyyətlərimizə sadıq qalmaq, onu gələcək nəsillərə xeyirxah nümunələrlə aşılamaq.

Müəllifin esselərdə toxunduğu mövzular daha rəngarəngdir. Bu yazılarda nəinki tariximiz, mədəniyyətimiz, həmçinin bəzi qərb filosoflarının ziddiyətli dünyagörüşü, absurd düşüncələri bədii boyalarla, dərin təhlillərlə, incə yumorla oxucunu özünə cəlb edir.

Z 5204000099 - (482)
M - 656 - 2011 qrifli nəşr

© YAZIÇI

hekayələr

ÖZƏL POÇTDAN MƏKTUB VAR

Sahilyanı küçə ağ toza bürünmüşdü. Bina elə bil köhnə paltarının tozunu çırpırdı, bəlkə də onunla bir yerdə şəhərin küçə və səkilərinə tarixin unudulmuş xatirələrinin ovuntuları səpələnirdi. Fəhlələr bunların fərqinə varmadan binanın qaralmış daşlarını yonub-ağartmaqla məşğul idilər. Tofiq qədim binanın daşlarının dəzgahla yonulmasına ürək ağrısıyla baxırdı. Bina müdrik qocalar kimi səbrlə başına gələnlərə dözürdü. Nəfəsinə, səsində, yerinə alışıb öyrənən, sahibini itirən bina yaxşı, pis günlərinin keçmişində, bu günün isə yuxularında zamansız yaşayırdı. Vaxtı ikən Venesiyadan gətirilmiş yeddi qat güzgülər keçmişdən bu günə fikirli-fikirli baxır onların arasında görəsən daha çox kimi axtarırdı?

İçindəki xiffətdən nəhəng güzgülər də sanki saralıb solmuşdu. Onun imkanı olsaydı kino lenti kimi olub-keçənləri muzeyə gələnlərə göstərirdi. Bu, sərhədsiz dünyaya Tofiq qonaq getməyə hazır idi. Uşaq kimi ulu nənəsi Sona xanımın nəvazişini, sığalını burda duymaq istəyirdi. Qızı Sara xanımın toyunun şahidi olan bu bina sonralar onun göz dağına çevrilmişdi. Tofiq zallara uzanan pillələrin divarlarındakı güzgülərin qarşısında hər dəfə ayaq saxlayıb sanki onlarla dərdləşirdi. Bir vaxtlar tikdirdiyi bu binanın qapısını ağa, kapitalist kimi açıb içəri girən Hacı bir gün adından savayı hər şeyini itirib müflis Hacı kimi qapı arxasında çöldə qaldı. Elə bil keçmiş kasıb bənnə Zeynalabdin təzədən onun taleyinə qayıtmaqla demək istəyirdi: "Ay Hacı, gördünmü pul, var-dövlət gəldi-gedərdi. Dövlətinlin dostu az, düşməni çox olar, gec-tez şeytan toruna düşər. Bir vaxtlar neft qara qızıl kimi başına səpildi. İndi onun bir damlası da sənə deyil. Dünya vəfalı olsaydı əlinin də duzu olardı...Bənnə Zeynalabdin heç nə itirməyib. Hər şeyini itirən Hacı Zeynalabdin-

dir..." Tarixin amansız səhnələrinin canlı şahidi olan bir məkanda fəhlələr bu günün qayğıları içində günorta naharına hazırlaşdılar. Bir yandan günün istisi, bir yandan da daşların tozu fəhlələrin tərlı üzündə ağ şırımlar açmışdı. Tofiq qəzet kağızından başına papaq qoyan qarayanız bəstəboy cavan ustanın bu istinin altında işləməyinə ürəyi ağrısa da, binanın daşlarının yonulmasından narazı idi. O, tərəddüdlə fəhləyə yaxınlaşıb astadan dedi:

- Ürəyin necə dözüür ki, bu qədim daşları yonub nazildirsən?

Tofiqin gözlənilməz sualına usta təcəccüblənsə də, amma həmişəki kimi öz hazırcavablığından qalmadı. Özünəməxsus tərzdə aktyor məharətilə ucadan dedi:

- Əmi, qorxmayın, tarix bununla nazilməz. Düzdür, həqiqət nazilər, amma üzülməz. Özünüz görürsünüz ki, qədim binadır onun da restavrsiyaya, təmirə ehtiyacı var. Yadıңызdadır Bakıda zəlzələ olmuşdu...

- O dəhşətli günü kim unudar? Torpaq bizi yaman silkələdi.

- Bax, o zəlzələ günü muzeyin Avropa zalı da bərk silkələnmişdi. Biz, Avropa Birliyinin üzvü kimi o zalı bərbad vəziyyətdə saxlaya bilərikmi?

Tofiq ustanın yarızarafatla dediği sözlərdən xoşlanmadı:

- Ay bala, bunun siyasətə nə dəxli var. Muzey milli mədəni sərvətdir, necə deyərlər, tariximizin pasportudur. Muzeyin bu günü, gələcəyi də millətin keçmişinə bağlıdır. Bu ocaqda gedən bərpa işləri bütün zallarda halallıqla, məhəbbətlə aparılmalıdır. Qızıl qiymətli tarixə edilən əlavələr yamaqdan savayı heç nə deyil.- Tofiq yanıqlı-yanıqlı köks ötürdü.

Cavan oğlan fikirlərin axarını dəyişib Tofiqi sual yağışına tutdu:

- Bağışlayın, adınızı da bilmirəm... fikir vermişəm ki, bayaqdan burda dayanıb tozları udmaqla məşğulsunuz. Xeyirdir?

Tofiq tozdan qurumuş boğazını arıtdayıb dedi:

-Xeyirdən keçib. Dərisini soyduğun bina heç bilirsən kimin olub?

- Allah ona rəhmət eləsin. Onu kim tanımır... Hacı Zeynalabdinin. Deyilənə görə binanı cavan arvadı Sona xanım üçün tikdirib. Özü də çox xeyirxah adam olub.

Tofiq ulu babasının ünvanına söylənən xoş sözlərdən həyəcanlandı. Dünya durduqca adı yaxşılarla çəkilən bir kişinin nəticəsi kimi qəlbi dağa döndü. Babasının varisi kimi dedi:

- Deyirlər, öz işçilərinə, fəhlələrə qarşı çox mülayim, qayğıkeş insan olub. İşsiz qalan adamlar üçün bez fabriki açmışdı. Fabrik əvvəlcə ziyanla işləsə də onu fəhlələrin üzünə bağlamayıb. Belə sahibkarlarla işləməyə nə var ki... Maraqlıdır sağ vaxtında sən onun işçisi olsaydın Hacıdan nə xahiş edərdin?

- Mən?- deyə cavan oğlan karıxdı. Əvvəlcə elə zənn etdi ki, bu sualı ona Hacı özü verir. Arzularına bir anlıq qovuşsa da təəssüflə Tofiqə baxdı,- mən nə istəyə bilərdim?

- Deyirəm ki, yəni əlinə fürsət düşsəydi ondan nə istəyərdin?

- Ay əmi, hardadır məndə o bəxt. O sağ olanda mən dünyada yox idim. Yaşasaydım da onunla bir yerdə vedrələrdə palçıq daşıyacaqdım, ən yaxşısı bənnalıq edəcəkdim. Hər bənnə dönüb Hacı Zeynalabdin olmaz. Amma Allah məni kasıb onu dövlətli yaratdığı üçün əlimə fürsət düşsəydi bugünkü dərdimi onunla bölüşərdim.

- Məsələn, nə deyərdin?

- Deyərdim ki, başına dönüm, ay Hacı, kasıbların da, varlıların da Allahı birdir, amma oxuduqları dualar müxtəlifdir. Ac adam Allahdan nə istəyər? Varlının pulu çox olsun ki, kasıba da əl uzatsın. Varlı da çox pul istəyər ki, imarətlərinin sayı artsın ucuz fəhlə əməyindən istifadə etsin. Belə çıxır ki, hamı dövlətlinin varını daha da artırmaq üçün əlləşib-vuruşur.

Tofiq onun sözlərindən təsirləndi. Əslinə baxanda bu fikirdə həqiqət vardı. "Amma Hacı kimilər olmasaydı fəhlələr üçün yeni iş yerləri açılmazdı", - deyə Tofiq daxilində onunla axıracan razılaşa bilmədi.

- Sənin sözlərinə, ancaq Hacı yerli-yerində cavab verə bilərdi. Mən də sənin kimi adi, sıradan bir insanam. Hər halda Allah yaxşı bilir ki, bizi imtahana niyə çəkir. Qismətin qabağına keçmək olmaz... Heç birçə dəfə muzeyin içində olmusan?

- Niyə olmamışam... Fəhlə baba hərhalda olmur. O qədər obyektlərdə işləmişəm ki.

- Mən harda işləməyindən danışmıram. Muzeyin içindəkilərlə maraqlanmısan?

- Boş vaxtım olsaydı çox şey öyrənərdim. Gözəl şəhərimizin özü elə mənim üçün muzeydir. Bəs, sizin necə muzeyin içindəkilərdən xəbəriniz var?

Tofiq vaxtı ikən burda baş verən hadisələrdən də xəbərdar olduğunu, Hacıya yaxın qohumluğu çatdığını deməyi yersiz bildi.

- Mənim bu binanın çölündən də, içindən də geniş məlumatım var.

- Yəqin ki, tarixçisiniz...

- Təxminən... Mənim də ailəmin tarixlə əlaqəsi var. Hərdən keçmiş şəhərin qədim əzəmətli binalarının şəkillərinə baxanda elə bil adamlarını da yaxından tanıyıram... Vallah şəhərdə beş mərtəbədən hündür ev tikmək düzgün deyil. Ağaclardan da hündür ev olar? Allah da o ağacları bu binalar kimi göyə ucaltsaydı, kasıb adam meyvə üzünə həsrət qalardı. Göylərə pəncərəli nərdivanlar qalxdıqca çölümüz də, içimiz də dəyişir. Kaş ki, torpaqdan üzü göylərə, təkcə dualarımızla əllərimiz uzanaydı...

- Əmi, görürəm ki, hal əhlisiniz. Sizinlə ayrıca oturub söhbətimizi həvəslə davam etdirərdim... bəlkə də nə vaxtsa qismət olar. Amma halva-halva deməklə də ağız şirin olmur. Kaş Hacı sağ olaydı mən də deyəydim ki, ay ağa, anamın, həkimlərin yanında qoyma üzüqara qalım. Bir ətək pul lazımdır ki, anamın dərmanlarını alım. Pul at kimi məndən qabaqda çapır, piyada fəhlə baba ona necə çatsın? Bu zəhrimar yoxsulluğun çətin imtahanı alınımıza möhürlənib.

- Sən fəhləlik etsən də yoxsul ziyalı kimi danışrsan.
- Düz buyurursuz. Ali diplomla fəhləlik edirəm. Yoxsul ziyalının dərdi daha böyükdür. Çox alim, savadlı adamlar tanıyıram ki, yoxsulluğun ağır yükünə tab gətirməyib dünyasını dəyişib. Əmi, daşların dərdi böyük tarixin dərdidir... Daşın üzü elə daş kimi bərk olar. İnsanın ömrü isə gödəkdir. Bax, mənim taleyim isə papiros kimi qoyub dodağına yandıra-yandıra tüstülədir məni. Vaxtı ikən kasıblığın acı meyvəsini yeyən şairlərdən biri deyib ki:

***Sən bilməzsən, soyuq qış gecələrində
Çörək əvəzinə nağıl yeyib yatmağı...***

Tofiqin ata-anasıyla sürgündə keçirdiyi günlər xəyalında dolandı. Şeirdə olduğu kimi sürgündə gələcəyə ümidi qırılmasın deyə uzun illər ac qarına nağıl yeyib yatmaq öyrənmişdi. O, binanın soyuq daşlarını həsrətlə sığallayıb oxşayaraq, pıçıltıyla dedi: "Anamın babasının yadigarı".

Fəhlə elə bil yuxudan ayıldı.

- Heç özüm də bilmirəm niyə bu qədər danışdım...Qəribədir siz adamın qəlbinə necə yaxın yol tapa bilərsiniz. Görürəm ki, siz Hacı Zeynalabdinin pərəstişkarısınız. Bu gün siz onun ruhunu şad etdiniz... Elə bil mənim də gözümdən pərdəni götürdünüz. Bu daşlar onun yadigarı kimi qayğı və məhəbbətə layiqdir. Sağ olun, əmi. Mən gedim, naharın vaxtı ötür. Ac qarına işləmək, düşünmək çətindir fəhlə üçün,- deyə o, qayğılar burulğanında yeyin addımlarla ondan uzaqlaşdı.

Tofiq fəhlənin adını soruşmasa da, ancaq hiss edirdi ki, onun çəlimsiz bədənini, çuxura düşmüş fərəhsiz gözlərini, tarixin qara daşlarının ağ tozuna batmış saçlarını, heç vaxt unuda bilməyəcək. Bir az əvvəl tanımadığı yad cavan fəhlə ulu babasının binasının fonunda indi ona doğma görünürdü.

Hər il sentyabrın biri Hacı'nın ölüm günündə köhnə xatirələr elə bil təzədən dirilirdi. Tofiqə anasının babasını, nənəsini görmək qismət olmasa da, onların doğma ünsiyyətinə, müdrik sözlərinə mənəvi ehtiyacı vardı.

Evə çatanda telefonun zəng çaldığını eşidib hövlnak dəstəyi qaldırdı. Arvadı Gürcüstandan zəng vururdu. Bir həftəlik qardaşına baş çəkməyə getmişdi. Telefonda arvadı ilə danışib hal-əhval tutandan sonra köşkdən aldığı qəzetdə ulu babasına həsr olunmuş məqaləni nəzərdən keçirdi. Hacı ilə bağlı yeni nə yazıla bilərdi? İnsan haqqında yazmaq üçün onu şəxsən tanımaq, görmək, səsini eşitmək lazımdır. Tofiq heç olmasa doğmalarından onun haqqında eşitmişdi. Çap olunmayan o qədər hadisələr yaddaşlarda özü ilə bu dünyanı tərk etmişdi.

Tofiq ömürdən vəfasızlığı hər an gözləyirdi. Son illər sağlamlığı qar kimi əriməkdə idi. Bir həftə əvvəl həkim onu son diaqnozla sevindirməmişdi. Bu haqda arvadına da heç nə deməmişdi. Nədənsə son aylar ulu babasını tez-tez yuxuda görürdü. Tofiq yuxularını da heç kimə danışmırdı. Ona elə gəlirdi ki, Hacı Zeynalabdinlə bağlı fikirlərini, yuxularını heç kimlə bölüşə bilməz. Çünki bu gizli vizual ünsiyyət, ancaq ikisinə aid idi. Kim bilir, bəlkə o dünyada da qohumlarını, işçilərini, xalqını düşünürdü. Elə bilir ki, yenə də qırmızılara, bolşeviklərə möhtacıq. Tofiqin ürəyi dolu idi. Təqaüdə çıxandan sonra evdə qərar tuta bilmirdi. Gah ulu babasının qədim evinə-muzeyə baş çəkirdi, ya da Mərdəkandakı qəbrini ziyarət edirdi.

Bir sentyabr günü şagird həvəsi ilə ulu babasının ruhuna üz tutub ürəyindən keçənləri onunla bölüşmək istəyi hər şeyə üstün gəlirdi. Tofiq sanki fikirlərin sehirli selinə düşmüşdü: "O dünyaya məktub yazmaq, əzizlərlə məktublaşmaq mümkün olarsaydı, yazardım ki, ey anamın babası, el atası, salam olsun sənə! Səni tanıyanlar artıq dünyalarını dəyişsələr də, sorağını heç kimdən ala bilməsəm də haqqında yazılan ədəbiyyatı oxuyuram. Oxuduğum

sətirlərin arasında sənin nəfəsini duymaq istəyirəm. El üçün ağlayan gözsüz qalar, deyiblər. Sənin gözlərin o kor zamanda millətin xoşbəxt gələcəyini görmək istəyirdi. Zamanmı, insanlarmı üzüdünükdür? Mənim kimi yaşlı adamın ulu babasına yazdığı məktub nə qədər qeyri-adi görünsə də, səninlə ünsiyyət qurmaq istəyi daha güclüdür. Bildiyimə görə Amerikada ölənlərin yaxın qohumları üçün qəribə xidmət təşkil edilib. "Göylərin poçtuyla" rəhmətliklərə qohumların məktubları göndərilir. Özəl poçtda mələklərimi, kosmonavtlarımı bu işi görür, deyə bilmərəm. Yazıçı qələmi görəkdir ki, o yazılan məktublar canlanıb hekayələrə, povestlərə çevrilsin. Allah bilir, yazılan məktublarda nə qədər vaxtında deyilməmiş, gecikmiş etiraflar, həsrət və məhəbbət var. Dünyada insanların ən ümitsiz, ölüm adlı, acı dadlı ayrılığı dirilərin sağlığında yaşadığı ən böyük sağalmaz mənəvi yarasıdır. O yazılan məktubların arxasında minlərlə insan taleyi var. İnanıram ki, o məktublarda dünyanın ən səmimi, saf duyğuları toplanıb. Görəsən, məktub sahibləri ona cavab göndəriləcəyinə sadələhvcəsinə inanırlarmı? Bəlkə də bu şirin yalana inanmaq istəyi onları yaşadır. Mənim də ən böyük arzum səninlə görüşməkdir. Səsini bircə dəfə eşidib gözünə baxa bilsəydim özümü xoşbəxt hesab edərdim. Səni şəxsən görüb tanıyanlara bilsən necə qıbtə edirəm. Əgər sən o dünyadan məktub yazsaydın, onu kimə ünvanlayardın? Ah, bağışla axı, sən yazıb oxuya bilmirsən. Məktubumu ordakı tanışlardan birinə oxutdur, mütləq. Mənə elə gəlir ki, gördüyümüz yuxular özü canlı məktublardır. Yazdığım məktubu isə yuxuda sənə göndərəcəyəm. Yəqin yaxın illərdə göylərdə görüşmək bizə qismət olacaq. Ürəyimə damıb ki, sən orada məni gözləyirsən. Səndən sonra başımıza gələnlər haqda danışacağam. O dövrdə Allahsız dövlətdən mərhəmət, ədalət ummaq olmazdı. Rəhmətlik Cəlaləddin Rumi çox gözəl deyib: "Ədalət hər şeyi layiq olduğu yerə qoymaqdır. Papağı başa, ayaq-qabını ayağa." Amma vaxt vardı elə bil fələyin üzü dönmüşdü,

papaqlar ayaqdaydı. Bax, elimin qeyrətli atası, o dövrdə sənin ailə üzvlərin də pis, namərd adamların ayaqları altına atılsa da, qürurlarını sındırmadılar. Hər şeyə dözdülər...Haqq batili məhv edəndən sonra bəzilərimiz Allahı necə deyərlər, rəsmi surətdə tanıdı. Bu gün isə evinin içi, çölü təmirdədir. Əlbəttə, sən sağ olsaydın oranı öz bildiyin kimi dəyişərdin... Binanın daşları yonulub nazildikcə özümə yer tapmıram. Elə bilirəm ki, bina öz keçmişinə yadlaşır. Sən də nə vaxtsa bənna olmusan, daşların qiymətini yaxşı bilirsən...Binanı tikənlərə Allah rəhmət eləsin. Əslində mən ona saray deyərdim. Onu tikənlə zəbt edən görəsən, o dünyada da sinfi düşmənçiliyini davam edirmi? Sən elə şəxsiyyət idin ki, hansı əsrdə yaşamağından asılı olmayaraq həmişə xalqa yaxın olmusan. Necə deyərlər, sənin xəmirin belə yoğurulub. İnanmaq istəyirəm ki, məktubum sənə çatacaq.

Vəfat günü insanın fani ömründən xəbər verir. İnsanın yoxluğu həmişə varlıq dünyasında dərindən hiss olunur. Özü də sən kimi bir insan ola. O dövrdə otuz milyonluq kapitalı, zavod, fabrikləri, daha nələri olan, xalqını savadlı görmək istəyən, bu yolda canını, pulunu əsirgəməyən insanı nankor və namərdlər unutmağa çalışsa da, tarixə qızıl hərflərlə yazılanların adı heç vaxt pozulmur. Çünki o fəxri ada möhürü xalq özü vurub. Allah sənə qəni-qəni rəhmət eləsin."

Tofiq son cümləsinə nöqtə qoyandan sonra rahat nəfəs aldı. Heç cürə inana bilmirdi ki, bu sözləri o yazıb. O da ölürlərlə dirilər arasında "körpüyə" çevrilən özəl poçta inanmaq istəyirdi...Bəzən arzular yuxularda gerçəkləşirdi, lap həyatda olduğu kimi.

İki okeanın arasında yerləşən o uzaq ölkədə belə xidmətin təşkili adi poçt xidmətindən çox seçilirdi. Çünki zərflərin üstündə dəqiq ünvan qeyd edilmirdi. Zərfdə yalnız keçmiş adamın adı, soy adı və kim tərəfindən göndərilməsi yazılırdı. Ümumiyyətlə, Tofiq hələ cavanlıqdan möcüzələrə real həyatımızın bir hissəsi kimi baxırdı.

Bu gecə saat üç radələrində Tofiqin Hacı ilə o qədim binada yuxulu görüşü baş tutacaqdı. Şəhər gecənin sükutuna dalmışdı. Sirlər yuvası olan gecə qaranlıqdan işığa doğru möcüzələr qarışını taybatay açmışdı...Tofiqin çoxdankı arzuları həyata keçmək üzrə idi. O, binanın qarşısına necə çatdığını xatırlamasa da qarıya əlini uzatmaq istəyəndə qarı gözlənilmədən aralandı və o, düşdüyü qaranlığın içində vahimələndi. İradəsini toplasa da onu bürüyən gizli həyəcədən nəfəsi tıncıxdı. Geriyə yol yox idi. Tofiq enli mərmər pillələrlə yuxarı qalxdı. Möhtəşəm Şərqlə daxil olanda ilahi bir nəfəs yüzrlə yerə düzülmiş şamları yandırdı. Şamlar sanki Tofiqin gəlişini gözləyirdi. Hacı zalın yuxarı başında əvvəlki yerində əyləşmişdi.. Hardansa lap uzaqdan tarın səsi eşidilirdi. Tarın həzin səsi içində bəlkə də Hacı əriyib yox olmuşdu. Keçmişdə başına gələn faciələrin acısı, ağrısı hələ də canından çıxmamışdı. Hacı o dünyadan gələn üçün indi görüb duyduqlarını yuxulu adam kimi yaşayırdı. Tofiq isə əksinə ulu babasıyla görüşü həqiqət bilirdi. Nədənə zal ağ dumana bürünmüş, yerdəki xalılardan üzərindəki naxışlar itmişdi. Rəhmətlik anası həmişə deyirdi ki, yuxuda naxışı itmiş xalca görsəydim bədbəxt hadisə baş verərdi. Bəlkə də xalçalar bu görkəmi ilə xoşbəxt günlərin keçmişdə qaldığından, itgisindən xəbər verirdi. Nəbati naxışlarla bəzədilmiş möhtəşəm divarlar, tavan əvvəlki tərəvətini itirmiş, buza dönmüş nəhəng çilçiray yerə endirilmişdi. Yataq otağındakı çarpayı isə torpağın içindəydi. Divarlarda Leninin şəkilləri bu solğun mənzərənin içində daha canlı görünürdü.

- Niyə uzaqda dayanıb durmusan? Yaxın gəl...Gecə də olsa səni görməyimə şadam, Tofiq,-deyə Hacı onu yaxından tanıdığına işarə etdi. Sirayətədi baxışları Tofiqin həyəcanlarını daha da artırdı.

- Mən də şadam, baba,- deyə Tofiqin səsi titrədi, sanki uşaq kimi sevindi.

Ona elə gəldi ki, yaşı da, boyu da kiçilib ulu babasının qabağında uşaqlaşmış. Bu anların uzanmasını necə də Allahından arzu edirdi. Çoxdandır beləcə ürəkdən sevindiğini xatırlamırdı. İmkan ol-

saydı Tofiq bu gecə vaxtı bura jurnalisləri toplayardı, onlar da eksklüziv olaraq Hacıdan müsahibə götürürdilər, amma necə? Bugünkü görüş yuxu ilə həqiqət arasında ümidlərin gerçəkləşməyə doğru uzanan gözəgörünməz sərhəddində baş verirdi. Tofiq bu arzunun bu gecə həyata keçə bilməyəcəyini dərk edib qızıl kimi vaxtını itirmək istəmədi. Babasını eşitməkdən gözəl nə ola bilərdi. O ulu babasının qarşısında diz çöküb uşaq kimi kövrəldi:

- Bizi ayıran zaman nəhayət ki, özü də bizi sənin ocağında görüşdüdü.

- Elədir, əziz nəticəm. Elə bil bir əsrdir yol gəlirəm, yaman yorğunam. Əvvəllər o qədər işin, qayğının qabağında yoruldum nədir bilməzdim. İndi isə qocaldığımı hiss edirəm. Ay bala, sən niyə vaxtsız qocalmışan?

- Baba, insan əslində qocalmaq üçün yaşayır.

- Düzdür, səninlə razıyam, amma qocalıqda zəhmətinin şirin bəhrəsini yemək də hər adama nəsib deyil.- Hacı bir anlıq susdu. Sonra onu narahat edən suala cavab almaq üçün nəticəsindən soruşdu. - Əvvəllər mənim evimin qapısı ağzında heç bir yazı asılmazdı. Savadım olsaydı oxuyardım ki, lövhədə nə yazılıb. Bəs mənim qiymətli çöl qapımın aqibəti necə oldu? Hə, doğrudan da mənim öldüyüm günlərdir.

- Qapıdakı lövhədə bu binanın tarix muzeyi olduğu bildirilir. Bir də, ay baba, sənin xeyirxahlığın, savabın yüz savadlıya dəyər. Özün yaxşı bilirsən ki, bəzi pis adamların savadlanmasının cəmiyyət üçün xeyirdən çox ziyanı var.

Tofiqin bu yaşda başqasına "baba" deməsi, ancaq yuxuda mümkün idi.

- Demək belə çıxır ki, mən səni evimizdə yox, muzeydə qarşılayıram. Mən də canlı deyil ölü tarixəm. - Hacı dərindən köks ötürdü.

- Baba, mən ki, canlı nəticənəm.

- Hə, buna da şükür, - deyər Hacı doğma nəzərlərlə nəticəsinə baxdı. - Sənin məktubun məni bura gətirdi. O qədər adam

mənim yaxşılığımıza qarşı yamanlıq, nankorluq edib ki...Sən isə heç vaxt görməyə-görməyə mənə məhəbbət göstərirsən. Hətta binamızın daşlarının yonulub nazilməsi də ürəyini ağrıdır. Mənim halal işimə haram qatan heç vaxt xeyir görməz. Mən fəhlədən incimirəm o, tapşırıqları, əməlləri icra edir.

Tofiq babasını dinləsə də Leninin divardakı şəklindən gözü-nü çəkə bilmirdi.

- Baba, axı, sənin evində heç vaxt Leninin şəkli asılmayıb.

Hacı acı-acı gülümsünüb şəkilə qıyqacı baxıb dedi:

-Tofiq, özünə hörmət edən adam düşmənin şəklini dıvarından asar? Sosializmin el atası mənim qara kölgəmdir.Yəqin bu-
ra gəlməyimdən xəbər tutub, ona görə qulağı bizdədir.

- Allah ona lənət eləsin.

- Elə lənətlidir ki, torpağa tapşırılmayıb.

- Tarixin də cənnət və cəhənnəmlik olan dahiləri var. Ölüm-
dən sonra tarixdə yaxşı adla yaşamağın özü əbədi ünvandır. Ba-
ba, sən Allahın sevimli bəndələrindən birisən, ona görə çətin
imtahanlarla üzbəüz qaldın.

- Mənim xoşbəxt günlərimin çoxu xalqıma xidmətdə keçdi.
Bacardığımı ondan əsirgəmədim. Onun qarşısında gözükölgəli
deyiləm.

- Sənin təmiz adın ən böyük dövlətidir. Səninlə fəxr edirəm.

- Sağ ol, Tofiq, mən də səndən razıyam. Allah heç vaxt
adamların ağılını əlindən almasın, mizan-tərəzi pozulmasın.
Yaxşı deyiblər ki, adamın əvvəli yaxşı olunca axırı yaxşı olsun.
- Söhbətin bu yerində Hacı uşaq kimi kövrəldi. Həyatından çox
sevdiyi doğmalarının faciələrini xatırladıqca onun ürəyini yenə
göyüm-göyüm göynətdi. Bir ümidlə təskinlik tapırdı ki, nəyi
vardı yenə xalqına məxsusdur və onun evi həmişəki kimi qo-
naqpərvərdir.

Onların doğma, mehriban ünsiyyətindən bəlkə də soyuq di-
varlar da sevinir, rahat nəfəs alırdı. Söhbətləri neçə gün, neçə

gecə davam etsəydi belə yenə qurtaran deyildi. Uzaqdan eşidlən tar ilə "Azan" səsi Tofiqin yuxusunda bir-birinə qarışmışdı. Yuxu anbaan dumana çevrilib sübhün ala-toran üfüqlərində əriyirdi. Ayrılıq görüşün acı sonu kimi Hacıyı əsas mətləbə keçməyə tələsdirdi. Tofiq son dəfə Hacıның əlinin hərəkətini öz çiyində hiss etdi. Hacı özünəməxsus təmkinlə dedi:

- Bilirəm bu gün evimin qabağında bir fəhləylə tanış olmusan. Söhbətinizin axırında deyəsən, məndən - yəni Hacı Zeynalabdindən yardım istənilib. Əstəğfürullah, mən peyğəmbər deyiləm ki, möcüzə göstərim. Mənim nəticəm olsan da Lenin baban səni vərəsəlikdən məhrum edib, sənin də yanında üzüqarayam. Səndən bir xahişim var. Dərmana cata biləcək qədər evdən bir az pul götür, Allah əvəzini verər. Pulu mənim adımdan ver. De ki, bunu sənə bəna Zeynalabdin göndərdi. Darıxmasın, hər şey qismətin əlindədir. Fəhləlik etmək, öz zəhmətinlə dolanmaq da kişilikdəndir, əgər qədir-qiymətin ola. Allahdan onun anasına şəfa, özünə səbr diləyirəm. Görürsən də bu dünyanın işini bilmək olmaz. Vaxtı ikən ələmə pul paylayardım, ancaq indi qoca vaxtımda səndən istəyirəm.

- Darıxma, baba, əgər yaxşı adam olmasaydın bu gün sənin şəkillərin divarlardan asılmazdı. Milyonları qazanıb itirsən də hörmətin itmədi.

Tofiq Hacıның sözlərini özü ilə gətirdiyi dəftərə yazmışdı necə deyərlər, özəl poçtun xidmətindən istifadə etmək fürsətini əldən vermək istəmirdi. O, kağızda Hacıya imza qoymağı xahiş etdi. O da kağızın sonunda on bir kiçik cızıq çəkdi. Savadsız bəna Zeynalabdinin kağızı Hacı tərəfindən təsdiqləndi. Tofiq ilk dəfə idi ki, babasının imzasını öz gözü ilə görürdü. Görəsən, onu on bir rəqəmlə bağlayan nə idi? On bir cızığın müəllifi nə vaxtsa millətinin yolunda neçə-neçə xeyirxah işlərin həyata keçməsinə imza qoymuşdu...

Tofiq yuxudan oyananda həyat işığı sel kimi gözlərindən içinə axdı. Əvvəlcə hansı məkanda olduğunu bir anlıq dərk etmə-

di. Ulu babası ilə görüşün təsirindən hələ də ayrılı bilmədiyi üçün yatağından durmağa tələsmirdi. Lakin Hacı'nın xahişini xatırlayanda yerində qərar tuta bilməyib hövlnak ayağa durdu. Köhnə şifonerin yuxarı gözündə balaca qutuda dar gün üçün saxladığı puldan götürüb şalvarının cibinə qoydu. "Görəsən, arvadımı inandıra biləcəyəmmi pulları hara, niyə xərcləmişəm?" Tofiq əslində bu haqda düşünməməyə çalışdı.

Tofiq bu gün Hacı'nın sanki səlahiyyətli elçisi kimi anasının baba ocağına sarı üz tutdu. Tofiqə elə gəlirdi ki, ayağının altındakı torpaq, ağaclarda titrəşən yarpaqlar da onun kimi həyəcanlıdır. Yenə daş yonan dəzgahın səsindən qulaq batır, daşların tozu un kimi sanki ələkdən səpələnirdi. Tofiq fəhlələrin arasında dünən tanış olduğu ustanı tapıb onunla görüşdü. Fəhlə onun gəlişinin məqsədini bilməsə də dodağında təbəssümlə Tofiqi qarşıladı. Tofiq karıxdığı üçün salamlamağı unudub əlindəki zərfi hələ də adını bilmədiyi cavan oğlana uzadaraq dedi:

- Özəl poçtdan məktub və sənə çatacaq pul var.

- Siz poçtda işləyirsiniz?

- Bəli, ulu babamın poçtunda.

Cavan oğlan pulu götürmək əvəzinə təəccüblə soruşdu:

- Bu nə puldur?

- Bənnə Zeynalabdin bu pulları sənə göndərdi. Halal pulun kimi xərclə. Allah anana şəfa versin, - deyə Tofiq fəhlənin əlini ovcunda hərərlə sıxdı.

O, heç nə başa düşməyib beynində bənnə Zeynalabdinin kimliyini araşdırdı. Axı, onun bu adda qohumu, tanışısı yox idi. Hacı Zeynalabdin isə keçən əsrdə iyirmi dördüncü ildə rəhmətə getmişdi. Cavan usta məktubu açıb sonunda on bir cızıq görəndə Tofiqlə dünənki söhbətində Hacıdan yardım istəməyi yadına düşdü. Hansısa kitabda oxumuşdu ki, Hacı həmişə imza əvəzinə on bir cızıq çəkərdi. Bugünkü möcüzəyə mat-məəttəl qalmışdı. Tofiq "özəl poçt" işçisi kimi bu dəfə məktubların istiqamətini

dəyişmişdi. "Göydən gələn sifarişlə" zərfdə pul gətirdiyi üçün özünü xoşbəxt sayırdı. Tofiq binaya intizarla baxıb sanki kimi isə axtarırdı. Birdən baxışları ikinci mərtəbəyə sataşdı. Ona elə gəldi ki, Hacı evindəki fəvvarəli qış bağının pəncərəsindən özünəməxsus qürurla ona baxır, razılıqla gülümsünür.

KOR SƏHƏR

Fevralın qarlı şaxtası çılpaq ağacların budaqlarını öz ağ yorğanı ilə örtmüşdü. Ağaclar elə bil qış yuxusuna dalmışdı. Qış fəslə təbiətə öz nağılını danışdı. Yaz qabağı idi. Sutra nənə qarşıda gələn Novruz bayramına əvvəlki kimi sevinmirdi. Neçə ay olardı ki, Xocalıda düşmənlər qazı partladıb, işıqları kəsmişdilər. İndi də adamların nəfəsinin kəsilməsi üçün düşmənlər məkrli, gizli planlar hazırlayırdılar. Şəhər dörd bir tərəfdən ermənilər tərəfindən mühasirəyə alınmışdı. Əhali kimin ümidinə qalmışdı? Təhlükəli olsa da hərdən vertalyotla xocalılara ərzaq göndərilirdi.

Sutra nənənin bu il dörd aylıq nəvəsi Elməddinin ilk bahar bayramı idi. Hiss edirdi ki, nəvəsi üçün bayram süfrəsi açmaq ona nəsib olmayacaq. Sutra nənə nəvəsini alim görmək arzusuyla yaşayırdı. "Mən alim nənəsi olmaq istəyirəm",-deyirdi. Ancaq atalar demişkən, sən saydığını say, gör Fələk nə sayır. Xocalıda yaşayanlar çətinliklərdən yox, mühasirədə təklənməkdən ehtiyat edirdi. Onlar bilirdilər ki, ermənilər, ancaq rusların silahına güvənib özgə torpağında meydan oxuyurlar. Sutra nənə öz məktəbində, şəhərin bütün tədbirlərində eyni fikirləri qəzəblə deməkdən yorulmuşdu: "Nə qədər ki, düşmənlərin torpaqlarımızı ələ keçirmək istəyini, vəhşi iştahlarını küsdürən tapılmayıb bayramlarımız da qara gələcək. Nə vaxtacan sərhədlərimiz pozulacaq, adamlarımız günahsız qurban gedəcək? "

Xocalıya gediş-gəliş bağlanırdı. Aeroport da işləmirdi. Adamların əlləri yerdən, göydən üzülmüşdü. Şam işığında keçirdi hamının axşamları, gecələri. İşıqsız axşamların ömrü də qısalmışdı. Sutra nənə belə axşamların çoxunda çay süfrəsi arxasında oğluna, gəlininə öz nənəsindən, babasından eşitdiyi rəvayətlərdən, Xıdır Nəbi peyğəmbərdən danışdı. İnsanları dardan

qurtaran, onun köməyinə gələn Xıdır Həbi də elə bil Xocalının yolunu unutmuşdu. Əlləri hər yerdən üzülən adamlar düşdükləri mühasirənin sonunu görmürdülər.

İşığa, qaza həsrət adamların bəziləri qışın soyuğuna dözməyərək çətinliklə də olsa vertalyotla Xocalını tərk etmişdilər. Son günlər düşməyə qarşı ehtiyat işləri görülürdü. Evlərdə, postlarda barikadalar qurulurdu. Rusların ağır hərbi texnikasının qabağında barikadalar əslində heç özünü qoruya bilməzdi, qalsın ki, köməksiz insanları. Havadan qan iyi gəlirdi.

Ayın zəif ziyası gecələr ağ qarın üzərinə düşməsəydi, zənn etmək olardı ki, şəhəri harasa köçürüblər. Gecələr itlərin hürüşməsi ətrafda hökm sürən sakitliyi pozurdu. Bu sakitliyin öz vahiməsi vardı. Sutra nənə fikirləşirdi ki, Bakıda ermənilər, ruslar tərəfindən törədilən qanlı 20 yanvar faciəsinin davamı kimi hələ çox hadisələr baş verəcək. Necə deyərlər, bu xəmir çox su aparacaq.

Xocalıda düşəcək bu axşamın önlənər kimi son nəfəsi idi. Sutra nənə oğlu və gəlini ilə oturub gələcəyi olmayan arzularından danışır soyuq mənzillərini heç olmasa beləcə isitməyə çalışırdılar.

Soyuq mənzil qatar dayanacağına oxşayırdı. Bu "dayanacağı" ümid qatırı deyil, ölüm qatırı tələsirdi. Saatlar ötdükcə bütün ailələrdə həyəcan və qorxu hissləri daha da güclənirdi. Son aylar şəhər qarışanda dünyanın işığı axşama qovuşan kimi elə bil şəhər də ölürdü. Amma bir nəfərin - kor musiqiçi İlyasın tütəyinin səsi son günlər ətrafdakı qonşuların həyata bağlanan yeganə ümid səsi idi. Tütək hamının dərđini, niskilini qəlbində göynədirdi. Arzuları gözündə qalan nişanlılar ölümün toyuna hazırlanırdılar. Ağbirçəklər əlləri göylərdə dua etməkdən yorulmurdular. Hamı öz evinə sığınır həsrətlə işıqlı səhərin açılmasını gözləyirdi...

Sutra nənə axşam düşməmiş qonşusu kor İlyasa, qoca anasına termosda isti çay, şirniyyat və bir neçə şam gətirdi. İkisi də

soyuq evdə o qədər geyinmişdi ki, zorla tərپenirdilər. Mina xalla qonşusunun gəlişinə sevinib doluxsundu:

- Qapımızı açanların hamısını Allah qorusun, amma səni görəndə ürəyim daha şad olur. Mühəribə kəsdirib qapımızı. İnsanların sınağa çəkilən günləridir. Nə yaxşı ki, biz cox şey itir-sək də, amma özgəsinə mərhəməti itirməmişik.

- Mina, bizim aramızda sən Quranı ərəbcədən oxuya bilirsən, orda zalımlar haqda nə yazılıb?

- "Maidə" surəsində yazılıb ki, kim yer üzündə günahsız bir şəxsi öldürsə, o, bütün insanları öldürmüş kimi olur.

-Bu fikirdə nə böyük hikmət var. Düşmənin qəlbində Allah qorxusu olsaydı özgə torpağına göz dikməz, günahsız adamlara işgəncə verməzdi.

- Allah cox səbirlidir. Məkrli düşmən haqqında belə bir ayə də var: "Onlar yer üzünü dolaşıb özlərindən əvvəlkilərin aqibətinin necə olduğunu görmürlərmi? Allah onları yerlə yeksan etdi. Kafirləri də belə bir aqibət gözləyir."

- Bu hansı surədəndir?

- "Məhəmməd " surəsindən.

- Daha Allah da bezib bu pis adamlardan. Görmürsən, keçmişdə günahkarlara açıq-aşkar cəza verərdi. Yəqin qiyamət gününə az qalıb. Orda haqq-hesab çəkiləcəyi günü gözləyir.

- Bəli, elədir. Camaat bilmir öz dərđini çəksin yoxsa bu quduz düşmənlərin. Bu il istəyirdim ki, İlyası Bakıya həkim yanına aparım, bir gözünə yenə ümid var ki, operasiya olunsun.

- Allah kərindir.

- Eh, hamı başının üstündə Allahını tanısaydı, onun yaratdığına xəyanət etməzdi.

İlyas yan otaqda öz tütəyi ilə dərđləşirdi. İlyas qaranlığın qərib səyyahı kimi iyirmi il idi ki, öz dünyasında yaşayırdı. Orda günəşə açılan pəncərə yoxdur. İndi qonşular qaranlıq içində tənhalığın əziyyətini hiss etdikcə, İlyası başa düşürdülər. Kor İlyas

sın tütəyi onun gözlərinin həsrətli səsi idi. Onun həssas barmaqları sonuncu dəfə idi ki, Azərbaycanın qədim xalq mahnılarını çalırdı. Bu qaranlıq axşamın, sağ qalan adamların yaddaşından heç vaxt silinməyəcəkdi çalınan tütəyin dərdli səsi. İlyas hamının dilindən düşməyən "Sarı gəlin"i tütəyinin səsinə ağıladığı özü də doluxsundu. Sutra nənə kövrəlib İlyası ana məhəbbəti ilə bağrına basdı.

- İlyas, qismət olsa məktəbdə Novruz bayramı üçün Bakıdan müxbir dəvət edəcəyəm. Xahiş eləyəcəyəm ki, sənə haqqında bir məqalə yazsın. Qoy səni lap uzaqlarda da tanısinlar, bəlkə televiziya da gələn oldu. Çıxışlarını yazarlar. Bu dəfə hamı sənə tütəyinin səsinə ekrandan qulaq asar.

- Sağ ol, Sutra nənə. Bircə Novruz bayramı tez gələydi. Bəlkə o vaxta qədər dadımıza çatan oldu. Elə bil quyunun dibinə düşmüşük.

- Darıxma, nə qədər ki, bir yerdəyik hələ ümidlərimiz ölməyib...

- Nə yaxşı ki, siz varsınız... Mənə maraqlı gəlir ki, siz müəllim ola-ola sizə Sutra nənə deyirlər. Yəqin bu doğma münasibətinizə görədir...

- Mənə elə gəlir ki, nəvəmin doğulmasıyla adım təzələndi. Bundan gözəl nə ola bilər? Elməddinə minnətdaram ki, mənə nənə elədi.

Sutra nənə həmişə məktəblərindəki tədbirlərə İlyası çağırırdı. O məktəb səhnəsində şeir deyib mahnı oxuyanlardan daha çox alqış yiyəsi olardı. Kor olsa da üzündə elə bil işıq parlayırdı. Kor İlyas üzündəki işıq görmürdü. Sutra nənə onun çaldığı tütəyin yanıqlı səsinin sehirinə düşəndə qəlbində öz-özülə damışırdı: "Kor İlyaslar gözü görə, ağı kəsən soyuqqanlı adamların əvəzinə doğulsaydı dünya qazanardı ki, itirməzdi. Pis adamlarda qəlb gözü kor olar, qabağında mərdləri alçaldar, zülm ərsə qalxar. Başımıza bu namərd qonşulardan o qədər müsibətlər gəlib, biz niyə onları ilan kimi öz qoynumuzda bəsləmişik? Şəhər-

də nə məktəb, nə bağça, heç nə işləmir. Nə yaman qara gəldi bu qış..." Müəllim kimi Sutra nənə çöldə rast gəldiyi şagirdlərin sualları qabağında aciz qalırdı. "Məktəbimiz nə vaxt açılacaq? Dərslər üçün yaman darıxmışdıq. İşığımızı, qazı niyə bərpa etmirlər? Qışda da adamlara belə zülm edərlər?" Uşaqlar böyüklərə ümidlə verdiyi sualları, ümitsiz böyüklər də o sualları gümanı çatdığı Allaha verirdi.

Bütün bu sualların düzgün cavabını verməyi isə, ancaq düşmənlər bacardı. Dinc əhaliyə qarşı namərd hücumu ilə. Fevralın sonu dinc əhəlinin bir çoxunun sonu oldu. Evlər bir anın içində sanki zəlzələyə düşdü. Yuxulu adamlar nə baş verdiyini bilənəcən düşmənlər güllələri öz qurbanlarını daha tez haqladı. Zirehli tanklar qabağına nə çıxırdısa yerlə yeksan edirdi. Canını vaxtsız ölümdən qurtarmağa çalışanlar gecə köynəyində ayaqları yalın hara gəldi qaçırıldılar. Sutra nənə nəvəsi Elməddini beşiyindən götürüb ailəsi ilə birgə həyəətə düşdülər. Torpaq sanki onların ayaqları altında yanırıdı. Xocalıda bu gecə göydən qar əvəzinə güllə yağırıdı. Yerdə vaxtsız, Allahdan xəbərsiz insanların qətl gününə fərman verilmişdi. Elə bil qiyamət günü idi. Bəlkə İsrəfil mələk öz surunu çalmağa gecikmişdi? Sutra nənə nə qədər yol qət etdiyini bilmədi. Elə bil Allah ona güc vermişdi, güllələrdən onu və Elməddini qoruyurdu. Oğlunun, gəlininin taleyindən xəbərsiz idi. Gözlərinin yaşı yanaqlarında donub qalmışdı. Ayaq saxlayıb arxaya baxmağa isə macal yox idi. Ermənilər meşədə də əlinə keçən adamları əsir götürüb, onlara əzab verirdilər. Sutra nənə nəvəsini ən əziz nemət kimi sinəsinə elə bərk sıxmışdı ki, Elməddin çöldə şaxtanı hiss etmirdi. Sutra nənənin həyəcanlı ürək döyüntülərinin səsi öz qulaqlarında bu anlar bəlkə də atılan güllələrdən daha çox eşidilirdi.

Vəziyyəət o yerə çatmışdı ki, hətta rus əsgərləri ermənilərin qəddarlığına mat-məəttəl qalmışdılar. Onlar azərbaycanlıları

öldürməklə kifayətlənmirdilər, diridən də, ölüdən də hayf çıxırdılar. Günahsız adamların başları bədənindən ayrılırdı. Güllələrin, insan fəryadlarının içində İlyasın çaldığı mahnı daha eşidilmirdi. Silahı, gözü olmayan kor İlyas anasına söykəni, mənzilin eyvanına çıxdı. Anası oğluyla bir yerdə ölməyə hazır idi. Onu tək qoyub necə evdən çıxıb bilərdi? İlyas tütəkdə son nəğməsi çaldı. Birdən çaldığı son musiqinin elə bil nəfəsi kəsildi. Hər yerdən yağan kor güllələr düşmən əlində hədəfini görə bilirdi.. Namərd gülləsi əvvəlcə tütəyi İlyasın əlindən yerə saldı, sonra isə ananın ürəyinə tuşlandı. Bu dünyanın qaranlığından, zülmündən xilas olub İlyasın ruhu işıqlı, müqəddəs göylərə üz tutdu. Bu qanlı gecədə ruhlar da öz doğma yurtdan didərgin olmuşdu. Xocalının qanlı gecəsi də yaralananlarla bir yerdə can verirdi.

Düşmənlərin gözlərini qan tutmuşdu. Bilmirdilər ki, şəhidlərin axan qızıl qanı uca göylərdən daha tez görünür. Onların yaraları göydə daha tez sağalır. O ruhlar izzət və hörmətlə Allahın dərgahında qəbul olunur. Ermənilərin "Yasin" surəsindən xəbəri olsaydı bilərdilər ki, Allahı öz qəlbində qəbul edən Həbib Nəccarın başına nə gəlib. Kafirlər onu öldürəndə göylərdən səs gəldi: "Cənnətə daxil ol". O, cənnətə girib gözəl nemətləri görəndən sonra düşmənlərinə yazığı gəlib deyir ki, əgər mənim o biri dünyada gördüklərimdən xəbərləri olsaydı onlar da iman gətirib cənnətlik olardılar.

Gecənin qaranlığı artıq duman kimi əriyirdi. Xocalıda belə bir müdhiş səhər kaş açılmayırdı. Kaş ki, dünənki qaranlıq məkrli düşmənləri udaydı. Günəş üfüqlərdə qızarmağa başlayırdı. Səhərin gözlərindən gecənin pərdəsi çəkildəndə Xocalını tanımadı. O yerlə yeksan olmuşdu. Cəsədlər bir-birinə qarışmışdı. Bura haradır? Səhər də gördüklərindən sarsılıb kor olmuşdu. Səhər, insana bənzər vəhşilərin insana verdiyi zülməndən dəhşətə gəlmişdi...

O qətl günündə Xocalıdan uzaqlarda cavan gəlin Hədisə gecə öz çarpayısında səhərəcən yerində vurnuxdu, heç cürə yata bilmədi. Ərinin evdən bir dəfəlik gedərkən dediyi son sözləri Hədisənin ümidlərini, qəlbini qırmışdı. "Uşaqsız ailə suyu qurumuş quyudur". Bu gün ərinin xiffəti onu nədənsə o qədər də incitmirdi. Ancaq içində özünə də məlum olmayan bir təlatüm evində var-gəl edirdi. Hələ çoxunun Xocalı hadisələrindən xəbəri yox idi. İnsanlar öz rahat, isti çarpayısında şirin yuxular görürdülər. Lakin tək-cə Hədisənin elə bil qəlbində xocalıların fəryadı əks-səda verirdi. Qulaqlarında qəmli bayatılar eşidilirdi..."Allah, deyəsən havalanıram, bu nə nalələrdir mən eşidirəm?" Divardakı saatın əqrəbləri səhər beşi göstərirdi. Hədisə əsəbləri sakitləşdirən dərman içib bir təhər yuxuya gedəndə meşədə bir yaralı nənənin əlləri titrəyə-titrəyə körpəni ona uzatdığını gördü. "Sənin üçün qorudum bu balanı. Onu göz bəbəyin kimi qoru. Onu böyütməyə ömür vəfa etmədi. Bu körpə sənin qismətidir".

Bu yuxudan sonra bir neçə gün keçdi. Qəribə o idi ki, bu yuxunu Hədisə əri onu tərək edəndən sonra görmüşdü. Yuxusu çin olan günü Hədisə həmişəki kimi işlədiyi mağazanın qapısını açıb təzəcə əynindən paltosunu çıxarmışdı ki, tanımadığı orta yaşlı iki kişi ona yaxınlaşdı. Hədisə onların çirkli, nimdaş geyiminə baxıb düşündü: "Allah xeyir eləsin, yerli adama oxşamırlar. Görəsən, səhər-səhər nə istəyirlər?" Üzünü saqqal basmış yaşlı kişi çəkinə-çəkinə Hədisəyə dedi:

- Ay bacı, sabahın xeyir. Biz İmişlidənlik indi bir azdan yola düşürük. İmişlidə çadırda Xocalıdan bir nənə var, can üstündədir. Körpə nəvəsi də yaman xəstələnib. Başımızı itirmişik. Görəsən, o uşağı burda kimsə himayəyə götürə bilər? Uşağa yazığımız gəlir...

- Bəs uşağın atası, anası yoxdur?

- Onları ermənilər öldürüblər. Meşədə onların meyidini tanış adamlar görüb. Sutra nənəyə bunu deyəndə yazığın halı daha da pisləşib. ..

Hədisə başa düşdü ki, Allahın verdiyi övlad qisməti, özü onu arayıb-tapıb. Odur ki, vaxt itirmədən körpənin dalınca getməyə tələsdi. Bir az da geciksə, Elməddini həmişəlik itirə bilərdi. Bədənini həyəcandan soyuq tər basdı. Kişilər onun haldan-hala düşdüyünü görüb heç nə başa düşmədilər. Hədisənin yuxusu çin olmuşdu. Asılıqandan paltosunu götürüb tez əyninə geyindi. Mağazanın qapısını bağladı. Gözlərində cilvələnən yaş onun qəlbindəki zərif analıq hissələrini oyatmışdı.

- Mən sizinlə İmişliyə gedirəm. Vaxt itirməyək...

Kişilər Hədisənin uşağı götürməyə tez razılıq verməsinə sevinşələr də, onun səbəbini axıracan dərk etmədilər. Nəhayət, onlar mənzil başına çatdılar. Çadırda Sutra nənədən başqa bir neçə qadın da vardı. Onların üzündəki o müdhiş qorxu, əzab hələ də səngiməmişdi. Həyatı, taleyi sınan qadınlar elə bil bu dünyanın adamı deyildilər. Toplanmışdılar Sutra nənənin başına. Hədisənin bu mənzərədən ürəyi sancdı. Çölün şaxtası çadırda hiss olunurdu. Hədisə ilə gələn kişilər məqsədlərini Sutra nənəyə deyəndə o, ağladı. Başa düşdü ki, nəvəsindən həmişəlik ayrılır. Hədisənin ürəyi kövrəldi. Tələsik gəldiyindən yanında çadırdə qalanlar üçün yeməyə heç nə götürməmişdi. Cibində olub-qalan pulunu Sutra nənəyə uzatdı:

- Nənə, gəlişimi, niyyətimi halal elə.

- Mən balamın balasını satmıram, qızım. Pulu gizlət.

- İncimə, ay nənə, qurbanın olum, səni də aparıram evimizə. Qulluğunda duraram, qəlbinin yaralarını sağalda bilməsəm də, sənə dayaq olaram, axı, mən də təkəm.

- Yox, qızım, əziyyət çəkmə, əzrayıl icazə verməz. Mənim qismətim də bura qədər imiş. Çox yanırım ki, mən Elməddini özüm böyütmək, əzizləmək istəyirdim. Deyirdim nəvəmi alim görəcəyəm. Canımdan əziz nəvəmi sənə əmanət verirəm. Söz ver ki, nəvəmi mənim kimi istəyəcəksən...Yox, incimə mənim qədər Elməddini heç kim istəyə bilməz. O, mənim balamın ya-

digarıdır. Son dəfə onu mənə göstər. Qoy bizim əvəzimizə xoşbəxt yaşasın. Hədisə, Allah səndən razı olsun. Elməddin böüyəndə heç vaxt unutmasın ki, şəhid verən Xocalı onun doğma torpağıdır. Ölənlərin qanı yerdə qalmamalıdır.

Çirkli, nazik əskilərə bükülmüş Elməddini Hədisə həsrətlə sinəsinə sıxıb ağladı. Onun soyuq bədənini isti nəfəsiylə isitməyə çalışdı. Sutra nənə heysiz dilində qəmli bayatı ilə zalım dünyanı tərək etdi...

Bu il Novruz bayramının üzü gülmürdü. Xıdır Nəbinin şəni-nə həmişəki kimi nəğmələr deyilmirdi. Qoy inciməsin Xıdır Nəbi. Elməddinin ilk bayramı Hədisənin evindən başladı. Ana bala kimi şəkilləri ilk dəfə divardan asıldı. Nənəsi ilə Elməddinin şəkilləri isə Xocalıdakı evlərində yanıb həmişəlik kül olmuşdu.

Hədisə bu bayramda yumurta boyayıb süfrəyə qoymadı, səməniyə qırmızı bağlamadı. Amma bu Novruz bayramında Allah ölümün pəncəsindən Elməddini sağ-salamat qurtarıb Hədisəyə övlad payı qismət etdi.

Doğmalarından zülmə ayrılan Xocalının isə dərdi yerə-göyə sığmır. Orda səhərin gözləri kordur. Orda neçə illərdir əzizlərini axtaran ruhlar dolanır. Orda Kor İlyasın tütəyi də yiyəsi kimi şəhiddir.

BİR GECƏNİN QONAĞI

“Dünyadakılar yuxuda yol gedən karvan əhlinə bənzəyirlər.”

Həzrət Əli(ə)

Saatın əqrəbləri on dörd radələrini göstərəndə hüzüre yığılanlar otaqda hökm sürən vəziyyətdən narahat oldular. Narahatlıq ondan ibarət idi ki, öz son mənzilinə yola salınan Behbud kişini oxşayıb ağlayan demək olar ki, yox idi. O, bu gün sonuncu yeni "mənzilinə" köçürdü. O "mənzil"lə heç kim təbrik olunmur. Bu məqamda Allah yada düşür. Vaxtı ikən hökumət onu yaşadığı mənzillə şad edəndə burda neçə gün qonaqlıqlar verilmişdi. Yasdakıların bəziləri də o vaxt Behbud kişini evinə təbrikə gəlib onun xına rəngində bişirdiyi kabablara qonaq olmuşdular. Hər dəfə onunla rastlaşanda "kababın dadı ağzımızda qalıb" deyirdilər. Behbud ürəyi kövrək, həlim bir adam kimi məqaləsinin qonalarına kabab qonaqlığı verəcəyini bildirirdi. Beləliklə, elmi məqalələrin dadı Behbudun, tüstülənən kababların ləzzəti isə qohum və tanışların olurdu. Behbud sağlığında yeyilən kabablar üçün yanmırdı, bir nəfər maraqlanmazdı ki, ay Behbud, zəhmət çəkib nədən yazmısan, bizi də başa sal.

Vaxtı ikən müdrik atalar sözü vardı: alim öldü aləm öldü. İndi də bu məkanda alim ölüb, aləm də öz kefindədir. Hərdən-bir əl yaylığı ilə səssiz-səmirsiz gözünü silənləri nəzərə almasaq. Behbud kişinin torpağa tapşırılmağına isə iki saatdan az vaxt qalırdı. Qadınlar bir-biri ilə çoxdan görüşmədiyi üçün bu vaxt ərzində danışmağa o qədər söhbət yığılmışdı ki, mərhumun üçünə qədər bir yerdə oturub danışsalar da söhbət qurtaran deyildi.

Hamı Behbud kişinin əbədi susmasından sui-istifadə edib sərbəstləşmişdi. Bilirdilər ki, artıq bu dünyanın qayğıları, siyasi

ab-havası onu narahat etmir. Amma sağlığında o qədər vətənpərvər bir insan olmuşdu ki, məclislərdə dilindən torpaq, vətən kəlmələri düşməzdi. Onu sağlığında yaxından tanımayanlar bilmirdilər ki, Behbud vətənpərvərlik xəstəliyindən ölmüşdü. Bazar günü axşamüstü evdə oğluyla televizorda xarici xəbərlərə son dəfə baxarkən dünyanın qaynar nöqtələrində ən çox ölən və yaralananların müsəlman olması ona ağır təsir bağışlayır. Bir tərəfdən də öz doğma torpağının bir hissəsinin ermənilər tərəfindən işğal edilməsi onun sağlamlığına zərbə vurmuşdu. Ürəyi namərd dövrənin ədalətsizliyinə tab gətirə bilməmişdi. Alim məyus anlarında tez-tez bu sözləri deyərdi: " Cahillər çoxalanda ariflər qərib olar." Bu qəribçiliyi Behbud öləndən sonra da onun ruhu yaşadı.

Yas məclisinə kədər və hüzn gətirmək üçün yaşlı qadınlardan biri qohumuyla söhbətini bitirəndən sonra ağbirçək kimi hamını məzəmmət etməyə imkan tapdı:

- Rəhmətlik sağlığında bilsəydi ki, onun ölüsü sizə etibar olunacaq, ölməyə nifrət edərdi. Heç kim ölməyini gözünün qabağına gətirmir. Nə vaxta qədər kişiyyə hörmətsizlik edəcəyik? Aramızda bir neçə ağız deyib oxşayan tapılmayacaq?

- Bəs sən niyə ağlamırsan? Sağlığında ən yaxın adamı idin...O qədər sənə yaxşılıqlar edib ki... - deyər Behbud kişinin uzaq qohumu Yetər narazılıqla dilləndi. Onun arıq, uzun sifətində qələm qaşları sanki ilan kimi qıvrılıb öz şikarının üstünə atılmağa hazır idi.

Yaşlı qadın Yetərin cavanlıqdan acıdı olduğunu bildiyi üçün öz təmkinini pozmadı:

- O, nəinki mənə çox adama yaxşılıq edib. Mən nankor adam deyiləm. Görmürsən, xəstə-xəstə, qızdırmalı gəlib oturmuşam burda.

- Hər halda mərhumla müqayisədə sənin vəziyyətin o qədər də ümitsiz deyil.

-Söz güləşdirməkdənsə məsciddən bir qadın mollası tapsınlar gəlib ağı desin. Heç olmasa gözümüzdən yaş tökülsün. Bəl-

kə belə bir gündə bəzilərinin günahları, borcları yadına düşə. Biz həmişə yaslarda tamaşaçı olmayacağıq, bizi də belə bir gün gözləyir.

- Ağlamalı kinolara baxanda gözlərimizin yaşı qurumur. Qabağımızda bu boyda kişi dünyadan köçür biz heç öz axirətimiz haqda düşünmək belə istəmirik.

- Gəlin, rəhmətliyi sağlığında necə tanımışıqsa onun haqqında bir neçə kəlmə söz deyək. Onun verdiyi qonaqlıqları xatırlayaq. Çox səxavətli bir insan olub. Vallah onun ruhu bu otaqda bizimlədir.

Məclisdə əyləşənlər deyilənlərə qulaq assalar da ağlamaq fikrindən çox uzaq idilər. Bəziləri göz ağrısından, kimi yüksək qan təzyiqindən, kimi şəkərindən şikayət edib bütün günahları xəstəliklərin üzərinə atdılar. Təkcə vətənpərvərlik xəstəliyi haqqında danışan tapılmadı. Bunu o xəstəliyə sağlığında düçar olan Behbud kimi adamlar başa düşə bilərdi.

Mərhumun gözəgörünməz ruhu hələ qırx gün dirilərin arasında olacaqdı. Nə vaxtsa onu son mənzilə ötürməyə gələnlərin yuxularına gələcəkdi. Görən, onlarla nədən danışacaqdı? Yəqin bu dəfə elmi söhbətlər aparmağa vaxt tapılacaqdı. Çünki daha qonaqlıq vermək iqtidarında deyil.

Orta yaşlı müəllimə də öz tərəfindən məclisi idarə etməyə çalışdı. Müəllim səriştəsi ilə məclisin diqqətini özünə cəlb etmək istədi.

- Bir kitabda oxumuşam ki, Makedoniyalı İskəndər savaflara hazırlaşanda özü ilə uzaq yollara şair, həkim, tarixçi, aşbaz və s. sənətkarlarla bərabər dəfn mərasimləri üçün ağu deyənlər də aparırdı. Çünki qəribçilikdə ölənlərin yanında əzizləri olmadığı üçün onları oxşayıb ağlayan lazım idi. Məsələn, eramızdan əvvəl yuğlar dəfn mərasimini balaca teatra döndərirdilər. Bu gün biz teatrda tamaşa qoyana rejissor deyirik, keçmişdə isə onlara "oyunbaba" deyilirdi.

Tarix dərsinə qulaq asmağa hövsələsi çatmayan Yetər qol saatına baxıb hövsələdən çıxdı:

- Biz də elə sən deyəni deyirik də... Bu məclisin oyunbabası olmalıdır ya yox?!

Mərhum Behbudla vaxtı ikən divar qonşusu olan Valya qocalıb əldən düşdüyü üçün qulaqları pis eşidirdi. Kar da olsa azərbaycanca yaxşı danışırdı. Üzündəki dərin qırışların içində doğandakı qırmızı boya da elə bil öz təravətini itirmişdi. Məclisdə söhbətin nədən getdiyini axıracan dərk etmədiyi üçün Yetərdən soruşdu:

- Oyunbaba kimdir, onun adı Behbud idi.

- Düzdür, rəhmətliyin adı Behbuddur, amma onun ölməyini şərəfləndirmək üçün oyunbaba, yəni adamları ağladan lazımdır. Başa düşdün? Qadın mollası lazımdır. - Yetər sən sözləri elə ucadan dedi ki, hamı çevrilib ona baxdı.

- Molla onu tanıyır?

- Yox.

- Onu tanıyanlar ağlamır, molla niyə ağlamalıdır?

- Molla adam güldürmək üçün deyil...Sizin keşişlər də adam öləndə yasda iştirak etmir?

- Hə, iştirak edir. Bir məsələ var ki, bizim yaslar daha canlı keçir.

- Məclisdə araç butulkaları, zakuskalar bol olanda canlı keçər də. O qədər içirsiniz ki, ölənlə diri arasında fərq azalır. Siz də araç içmək xəstəsi. Yaxşı atalar sözü var: "Qamış ola gomuş ola görməmiş ola."

- Qamış nədir?

- Atalar sözüdür, tərcümə olunmur.

- Yox, sən kamış demək istəyirsən?

Yetər kar qonşusunun yerli-yersiz şərhlərindən bezib deyindi:

- Əcəb işə düşdüşm. Qəmiş kimi yapışıb yaxamdan. Allah bilir Behbudun da sağlığında nə qədər zəhləsini töküüb.

Tarix müəllimi yenə söhbətə müdaxilə etdi:

- Yas məclisində belə ucadan danışmazlar. Mərhumun qabağında susmaq heç nə danışmamaq özü ehtiram əlamətidir.

- Qonşun kar olanda qışqırmayasan nə edəsən?

- Mən kar deyiləm,-deyə Valya Yetərin ucadan dediyi sözü eşidərək, karlığını boynuna almadı.

- Mən də kor deyiləm. Bayaقدan burda gedən söhbətləri öz başa düşdüyün kimi yozursan. Qocalmaq nə vaxtdan ayıb sayılır? Adamın başına iş gələr də. Görmürsən, o boyda kişi ölüb. Heç cürə buna inana bilmirəm. Bəlkə ona görə gözlərimdə yaş da quruyub? Bir həftədən sonra ölsəydi, mənə tapdığı iş də əlimdən çıxmazdı. Adamın gərək bəxti ola.

- Yox, adamın gərək vicdanı, qəlbi ola, -deyə Behbudun böyük baldızı Yetərin yersiz sözlərinə cavab verməyə bilmədi.- Əgər səni işə düzəldib ölsəydi gözündən yaş çıxardı.

Mərhum Behbud işıqlı dünyadakı son saatlarını onu üzük qaş kimi dövrəyə alan qadınların arasında necə keçirirdi demək çətindir. Yəqin ki, onun ruhu bədənini tərk edəndən sonra qohumlarını, tanışlarını daha yaxşı tanımışdı.

Otağa üç sıra stullar qoyulmuşdu. Üçüncü sırada əyləşən bəzi qadınlar arxa sıralarda şirin-şirin söhbət edirdilər. Çünki onlar məclisdə bir o qədər də nəzəri cəlb etmirdilər. Divardakı saatın əqrəbləri artıq on beş radələrini göstərirdi. Behbudun baldızları köks ötürüb bacılarının əvəzinə bir ağız ağlaşdılar.

- Bacımız Behbuddan əvvəl ölməsəydi hüüzür də belə soyuq keçməzdi.

- Yazığın bir oğlu var, o da çadırdə kişilərin arasındadır. Nə edə bilər?

- Ölüm necə də adiləşib. Çünki həyat da öz əvvəlki dəyərini itirib.

-Yadımdadır, əlindəki axırıncı pulunu qonşuluqdakı yataqxanada yaşayan qaçqın ailəsi üçün əsirgəmirirdi.

Tarix müəllimi məclisə üzünü tutub ümidlə qadınlardan soruşdu:

- Aramızda bayatı, mərsiyə deyən var?

Yətər yenə əsəbiləşərək, öz hikkəsini gizlədə bilmədi:

- Adını müəllim qoyub bizdən bayatılar, folklor istəyir. Görmürsən burda oturanların çoxu rusdillidir, onlar uşaqlıqda çastuşkalara daha çox qulaq asıblar. O da rusların bayatılarıdır...

- Rəhmətlik özü rus dilli olsa da, ona ehtiyac olmayanda, ancaq öz ana dilində danışır. Əvvəla mən ədəbiyyat müəllimi deyiləm.. Qohum özünü belə aparanda özgədən nə ummaq olar? Rəhmətlik buna layiq deyil...Heç rus dilində də deyib ağlayan tapılmadı.

Məclisdəkilər bir anlıq ağlaşmanı, oxşamanı rus dilində təsəvvür edib, qımışdılar. Qadınların arasında başaşağı qəmgin oturan yaraşlıqlı bir xanım nəhayət, kəskin söz deməyin vaxtı çatdığını hiss etdi. Bir azdan kişi mollası otağa girəcəkdə. Rəhmətlik Behbudla Akademiyada uzun illər bir yerdə işləmişdilər. Qadın iclaslarda olduğu kimi ayağa durub hüznə dedi:

- Behbud müəllimin vəfatı çox ağır bir itkidir. Lakin mən bu-günkü məclisə baxıb belə qənaətə gəlirəm ki, indiki zamanda nə diriyə, nə ölüyə hörmət qalmayıb. Bayaقدan hamı öz aralarında danışmaq üçün o qədər mövzu tapa bilib ki, amma Behbud müəllim haqqında söz qəhətə çıxıb. Əvvəllər toy da, yas da tərbiyə ocağı olub... İndi isə çoxumuz bu mədəniyyətdən uzaqlaşmışıq. Bu gün də yas məclisində sizlərin dediyi kimi "oyunbaba" axtarıraq ki, bizi kövrəldib ağlada bilsin. Gözünüə əziyyət verməyin. Əgər gözlər həqiqəti görə bilmir, qəlbi daşdırsa süni ağlamağa dəyməz. Biz də bu dünyada qonağıq .Allah tərəfindən ölənlərə öz yas məclisində son dəfə vida sözü demək səlahiyyəti verilseydi, görən, onlar dirilərə nə deyirdilər? Bəlkə də onların son etirafları insanların indiki şüurunu kökündən dəyişdirərdi. Dirilər qəflət yuxusundan ayıldardı. Eh, hələ bilmək olmaz kim diridir, kim ölü. Onun qədrini bilənlər üçün Behbud müəllimin yeri həmişə görünəcək. Nə qədər alim ye-

tişdirib. Onun xeyirxah əməlləri, ziyası da ziyalılığından irəli gəlirdi. Alimin dəyəri Allah yanında həmişə ucadır. Bir alim dünyası bizi tərk edib köçdü. "Fatihə" surəsinin son ayələri hər gün dilimizdə duadır: "Bizi doğru yola yönəlt, nemət bəxş etdiyin şəxslərin yoluna, qəzəbə uğramışların yoluna deyil." Sən doğru yolun yolçusu kimi Allahın xoşbəxt bəndəsi olmusan. Allah sənə qəni-qəni rəhmət eləsin, Behbud müəllim.

Otağa dərin bir sükut çökdü. Daha heç kim söz güləşdirməyə cəsarətlənmədi. Otağa daxil olan cavan kişi Behbudun böyüdülmüş şəklini divardan çıxardanda hamı başı üstündə sərin meh hiss elədi. Büllur çilçıraqın sırsıraları hərəkətə gəldi. Otaqdakı sakitliyin içində gərginlik, uğultu vardı. Qulaqlarda eşidilən uğultu bəlkə də Behbudun son vida sözləri idi: "Həyat sizə nə verdi? Diriyə, ölüyə qiymət qoymayan Allahı necə dərk edər? Mənim susan ürəyim ayrılıq ərəfəsində sonuncu dəfə ağrıdı. Elə bildim bütün bunları yuxuda görüb eşidirəm. Öz doğma evim mənə yad göründü. Diri ölümlər içində yaman darıxdım. Allah sizə rəhmət eləsin."

Behbud oğlu və qardaşlarının çiyinlərinə götürülüb həyəətə düşürüldü. Hava tutqunlaşdı. Axşamüstü yağış gözlənilirdi. Payız küləyi isə get-gedə güclənirdi. Qadınlar isti, rahat mənzildən sonra həyətdə üşüyürdülər. Tezliklə isti çay içmək üçün Behbudun keçmiş mənzilinə qalxmağa tələsirdilər. Evində dünənki son gecənin qonağı olan Behbud isə bilmirdi ki, onun üzünə heç vaxt səhər açılmayacaq. Öz evində bilmirdi ki, son çayını içir. Payız da onun son gördüyü fəsil idi. Bu gündən daha nə yağış, nə qar onun həyatına heç vaxt yağmayacaqdı. Tanıdığı adamlar, qohumlar, hər şey sanki qara pərdə arxasında qalmışdı. İrəlində alimliyi, xeyirxah əməlləri onun o dünyada ən böyük qazancı idi.

Yaşlı molla tabutun qabağında Quranın "Ər-Rəhman" surəsini ucadan oxuya-oxuya üzü qəbristanlığa gədirdi: "Ey, ağır yük altında olanlar (yaxud yerə ağırlıq edən cinlər və insanlar)

sizinlə də (layiqincə) məşğul olacağıq (əməllərinizin haqq-həsabını mütləq çəkəcəyik). Belə olduqda Rəbbinizin hansı nemətlərini yalan saya bilərsiniz?!"

Behbudun tabutunu aparanlar gözdən itənəcən Rəbbin nemətlərini yalan sayanlar, dünya aşıqləri hələ də yarımçıq söhbətlərini davam etməkdə idilər...

MİRVARİ TOY

Fərhadın əziz xatirəsinə ithaf edirəm

*Ürəyim sən deyən çox cavan deyil,
Nə qədər dərdini daşıyıbdır o.
O qədər sürətlə vurub ki, sənsiz,
Bəlkə də lap yüz il yaşayıbdır o.*

Əli Kərim

Mənsurəgilin binasında işıq keçmişdi. Elə bil sürətlə gedən qatar tuneldə ilişib qalmışdı. Axşamın qaranlığı binanı adamlarıyla birgə mühasirəyə almışdı. Qərribə idi ki, televizorla bir neçə saatlıq ayrılıq hamının ələyini yerdən, göydən üzmüşdü. Bir mahnıda deyildiyi kimi: "Ayrılıq qısa ömürlü ölümdür". İşıqsız axşamın əsarətinə dözməyənlər çarpayıda düşmüşdülər qaranlığın yumşaq ümmətinə. Pilləkənlərin üstündə kişilər işığa baxan məmurlardan şikayət edirdilər. Mənsurə qonşulardan kiminsə əri Səmədin adını çəkdiyini eşitdi: "Allah ona rəhmət eləsin. Fövqəladə işlər üzrə "mütəxəssis" idi. Bina onsuz yetim görünür. Rəhmətlik yaxşı vəzifələrdə işləyib. Məmurların dilini yaxşı bilirdi. Ondan sonra elə bil binanın da bəxti yatıb..."

Mənsurə ürək ağrısıyla qonşuları qapı arxasından dinləyirdi. Üzbüz qonşu pilləkənlərin qurtaracağında - qapısına yaxın yerdə böyük şam yandırır qoymuşdu.

Bir neçə ay əvvəl Mənsurənin keçirdiyi əlli illik yubileyi yadına düşdü. Qonaqlarla təzəcə stol başına oturur-oturmaz yaşadığı ərəzidə işıqlar söndü. Elə bil o anda mənzil qonaqları, bəzənmiş stolu, əşyalarıyla bir yerdə yoxa çıxdı. Stolda neçə şamın ümidinə əlli illiyinin ilk qaranlıq gününü Mənsurə beləcə yaşadı. İşıq səhəri gün binaya verilsə də, onun xatirəsində zülmətə bürünmüş

yubileynin işığı isə bəlkə də əlli yaşlı adam kimi o gün ölmüşdü. Bu hadisə Mənsurəyə pis əlamətdən, hadisələrdən xəbərdarlıq idi. Qonaqların verdiyi təsəllilər onu ovundura bilmədi. Hətta Prometey də əlindəki məşəllə Mənsurənin qaranlığa qərq olan qəlbinin dərinliyinə işıq sala bilməzdi. O, mətbəxin pəncərəsindən gümüşü aya bir xeyli baxdı. Sanki bir anlıq yer kürəsindən uzaqlaşmış aya qonaq getdi. Ağ işığın içində hər şeyi unutmağa çalışdı. Canında gümüşü soyuqluq hiss etdi. İş otağına keçib şam yandırdı, üzübüz divardakı doğmaların fotoşəkilləri də elə bil yuxudan ayılıb yorğun baxışlarla Mənsurəyə sözlü-sözlü baxırdılar. Qaranlıqda Mənsurəyə elə gəldi ki, Səmədin ruhu nəşə demək istəyir. Bəlkə də işığın yanmaması onu da narahat edirdi. Əslində qaranlığın içində də Səmədli günlərin işığı yaşayırdı. Otaqların işıq ümidi özünə qayıdacaqdı, təkcə Səməddən savayı.

"Mənim səyahətlərim bundan sonra, ancaq sənli günlərə qayıtmaq olacaq. Orda hər şey öz yerində, öz rəngində dəyişməzdir. "Səyahətdən" sonra isə sənsizliyə qovuşuram. Evimdə danışan, gülən, oxuyan televizor və radiodur. Səməd, gözəgörünməz qapılar arxasındayıq. Təsəllisi ölənin ayrılığın ünvanı pəncərəsiz, qapısız otaqlardır... orda necə sevinmək olar?!"

Mənsurə çox vaxt yazmaq əvəzinə öz qəlbiylə danışırdı. Keçmiş xatirələri ilə müsahibələrini bir yerə cəm edib ağ vərəqlərə köçürsəydi həyatı bir povest alınardı. Elə bil qələminin içinə mürəkkəb əvəzinə göz yaşı dolmuşdu, yaza bilmirdi.

Bir həftədən çox olardı ki, bir cümlə nəqarat kimi beynində səslənirdi: "Dünən sənin ölüm haqqında kağızını aldım". Bu fikir tez-tez təkrarlandıqca az qala başına hava gəlirdi. Nəhayət, bir gün ömrünün ən ağır etirafını ağ vərəqlərə köçürməyə özündə cəsarət tapdı. O, yazı masasının arxasına keçəndə ona elə gəldi ki, evin tavanından başına dolu, qar yağır, bədəni əsim-əsim titrəyir. Mənsurə qələmi barmaqlarında bərk -bərk sıxıb yazırdı: "Dünən sənin ölüm haqqında kağızını aldım. Hec yadımdan çıxara bilmi-

rəm o qadını. Adını bilmədiyim qara geyimli, dolu bədənli qadın ölənlərin arxiv idarəsinin nümayəndəsi kimi öz işini çox soyuq-qanlı icra edirdi. Bu, mənim qəlbimi incidir, əsəblərimi tarıma çəkirdi. Nədənsə o gözəl xanımı yerdəki qara mələyə bənzədirdim. O, ancaq qara taleli kağızlara Əzrayılın yerdəki nümayəndəsi kimi ölümü təsdiq edən möhür vurmaqla məşğul idi. Düşünürdüm ki, yəqin ölüm onun üçün adi haldır. Tanımadığı yüzlərlə adamı diriliyində görmədiyi üçün bəlkə də ona elə gəlirdi ki, bu pasportdakı şəkil insanlar heç vaxt yaşamayıblar. Bu xanımın otağında ölüm haqda şəhadətnamə almaq üçün elə bil ömrü boyu növbəyə dayanmışıq. Bu qapı arxasında səninlə bağlı şirin xatirələrin selində əlindən tutmaq istəyirdim. Bəlkə bu yad ünvanda, zəhmli otaqda səhvən oturmuşam...Bir neçə gün əvvəl gələcək işlərindən ümidlə danışmışdın. Səsin qulaqlarımdan getmir. Səs olub yoxa çıxdın. Tənhalığın qışı nə amansız olurmuş?"

Bu acı etirafdan sonra Mənsurənin əlindəki qələm də elə bil yoxluğa, boşluğa düşdü. Daha yazmağa gücü çatmadı. Səməd haqqında yazılan hər cümlə Mənsurə üçün taleyin ona kəsdiyi ən amansız cəza idi. Qaranlıqda fikirlər işıqlı keçmişin kölgəsinə bənzəyirdi. O, Səmədin sevimli radiosunu tapıb onu ən əziz yadigar kimi sığalladı. Onunla uzun illər bu radioda qulaq asdığı sevimli mahnılar yadına düşdü. Dönə -dönə Səmədin mahnıdan necə kövrəldiyinin şahidi olmuşdu. Xəstə olandan bəri xatirələrlə daha çox yaşayırdı. Onun üçün hər yeni səhər sanki yad üfüqlərdə doğulurdu. Bunu müşahidə etmək, Səmədin qəlbini ovutmaq Mənsurə üçün çox ağır idi. Onun barmaqları radionun dalğalarında ovqatına doğma, yaxın musiqi gəzdi. Səmədin və onun ən çox sevdikləri mahnı oxunurdu: " Gedirsən get, get, əzizim, sənin yollarına min uğur. Getmək oldu son qərarım..." "Heyf ki, Səməd daha bu mahnını eşitmir. Mən ikimizin əvəzinə necə qulaq asım, necə yaşayım! Xatirələrimizin sarı simidir bu həzin mahnı". Gecə kanalında səslənən lirik mahnılar Mənsurənin xəyallarını haralara aparmamışdı?

Mənsurə ali məktəbi bitirən ili yeni mənzilə köçmüşdülər. Darısqal həyət evindən sonra beşmərtəbəli binanın ikinci mərtəbəsindəki geniş otaqlar, yeni həyat onu sevindirə də hərdən Səməd haqqında düşünürdü. Nədənə onların son görüşü baş tutmamışdı. Dodaqlarında acı təbəssüm o həyəcanlı dəqiqələri elə bil yenidən yaşadı. O gün Mənsurə metronun qabağında durmaqdan bezdikdən sonra bilmirdi getsin ya onu gözləməkdə davam etsin. Öz-özündən xəcalət çəkirdi. Evinə kor-peşiman qayıdarkən ona elə gəlirdi ki, hamı Mənsurənin vəziyyətindən xəbərdardır. Ona yazdığı gələnlər arasında onu qınayanlar da var. Yol boyu fikirləşirdi: "Heç bir ay da görüşmədik. Təzə-təzə bir-birimizi tanıyırdıq. Baş tutmayan görüş "əlvida" sözündən də ağır gəlir adama. Nə vaxtsa təsadüfən küçədə görüşsək, deyəcəyəm ki, mən son görüşə gəlməmişdim. Yaxşı ki, ünvanım dəyişildi...İndi məni axtarsa da tapa bilməz.

O baş tutmayan görüşdən bir ay keçmişdi. Mənsurə köçdükləri mənzilə, qəsəbəyə hələ alışa bilmirdi. Səs-küylü həyətdən sonra yeni qonşular ona yad görünürdü. Həyətdə hamı bir-birini demək olar ki, uşaqlıqdan tanıyırdı...

Mənsurə o gün çırmalanıb ev-əşiyi səliqəyə salmaqla məşğul idi. Qapının zəngini eşitsə də, onu açmağa tələsmirdi. Mənzilin ortasında nərdivana çıxıb çılçıraq yuyub təmizləyirdi. Qapını açanda gözlərinə inanmadı. Böyük zövqlə geyinmiş Səmədin görkəminə toza bulanmış ayaqqabıları heç yaraşmırdı. Yorgun görünə də gözlərində son ümid işığı yanırı. Mənsurə də bilmirdi bu görüşə sevinəsin ya yox. Elə bil nitqi qurumuşdu. Səməd onun qarşısında günahkar olduğunu bildiyi üçün səsi əsə-əsə dedi:

- Salam, Mənsurə...

- Salam, sizə kim lazımdır?-deyə Mənsurə özü də bilmədən Səməddən son görüşün hayıfını çıxmağa çalışdı.

- Mənə Mənsurə lazımdır. Bu ümid qapısını açan Mənsurə... İcazə ver görüşə gəlməməyimin səbəbini bildirim. Təcili olaraq məni işdən ezamiyyətə göndərmişdilər. Sizin evinizdə telefon da yox idi ki, xəbərdarlıq edim. İşin tərsliyindən sən də o vaxtdan mənə zəng vurmursan. Köhnə evinizin ünvanını tapdım qonşularınız sizin təzə mənzilə köçdüyünüzü dedilər. Bir aydır səni axtarıram.

Mənsurə onun çirklənmiş ayaqqabılarına baxanda bir az yumşaldı. Çünki dörd bir tərəfdə yeni binalar tikilirdi, yağış yağandan sonra palçıqlı yollardan keçmək olmurdu. Amma yənə də özünü sındırmadan hazırcavablıq etdi:

- Mən itməmişəm ki, məni axtarasan. Mən sənin həyatından itmişdim. Amma öz həyatımda varam.

- Sən həyatımdan itsəydin mən burda olmazdım. Sənin insafına nə gəlib ki, bir dəfə də olsa zəng vurub mənimlə maraqlanaydın. Bəlkə başıma iş gəlib...

- Sənin görüşə gəlməməyinin səbəbini soruşmaq mənim üçün mümkün olmayan bir şeydir. Özünə hörmət edən qız zəng vurub o sualı oğlana verməz.

- Demək mənə inanmamısan... Amma sənin zəngini çox gözlədim...

Mənsurə bu sözlərin qarşısında öz günahını hiss edib, sözün arasına söz qatıb onun ayaqqabılarına baxıb gülümsündü:

- Ayaqqabılarının çirkini gözümümlə görməsəydim inanmazdım.

- Görürsən ayaqqabılarım toz-torpaqdan öz rəngini itirsə də, səni tapmaq ümidini itirməmişəm.

- Maraqlıdır sən məni necə tapmısan?

- Bu axşam görüşəndə sənə deyiləsi o qədər sözüüm var ki...

O görüşdən sonra onlar heç vaxt bir-birindən ayrılmadılar. Otuz ildən sonra Səməd Əzrayılla görüşməsəydi Mənsurəni tək, gözü yaşlı qoymağa ürəyi gəlməzdi. Mənsurə keçmişin şirin xatirələrindən ayrılıb dərindən köks ötürdü. Sonra yazı ma-

sasının üstündə oğlu Azərin şəklinə fəxrlə, həsrətlə xeyli baxdı. "Azərin baxışları atasına necə də oxşayır. Onun kimi zara-fətcıdır. Onun üçün Səməd evi kitabxanaya döndərdi. Azəri savadlı görmək üçün hər cür şərait yaratdı. Canını, vaxtını əsirgəmədi ailədən. Oğlumuzla fəxr etməyə, toyunda ona xeyir-dua verməyə əcəl imkan vermədi. İndi Azər okeanın o tayında alim kimi qiymətləndirilir. Səməd, sən bunları öz gözlərinlə görməyə layiq idin. Eh...kaş yenə cavan olaydıq, o köhnə metronun qabağında görüşəydik. O dövrdə yadımdadır Əliyağa Kürçaylının şeirlərini əzbər bilirdim. Şeirləri dilimdən düşmürdü. "Mənə yaşamağı öyrət, əzizim. Öyrət, dar ayaqda əsməsin dizim..." Bu sətirləri mən indi dilimə gətirə bilmirəm. Otuz il keçməliydi ki, mən də şair demişkən tənha, fərəhsiz həyatı yaşamağı öyrənirəm...İndi bu sözlərin ağır yükünü öz çiyinlərimdə daşıyıram. Allah sənə rəhmət eləsin, şair".

Telefonun zəngi Mənsurəni diksindirdi. Xəyalları dəniz kimi dalğalandı və Mənsurəni sanki öz sahilinə, özünə qaytardı. Əvvəlcə Azərin ona zəng vurduğunu zənn elədi. Sonra yadına düşdü ki, bizdə gecə olanda orda səhər olur. Həyəcanla telefonun dəstəyini qaldırdı: "Bəli eşidirəm." Dəstəkdə qadın səsi idi. O, xəstəxanaya zəng vursa da, Mənsurənin ev telefonunun nömrəsinə düşmüşdü. Yaxınlıqdakı xəstəxanaya vurulan zənglər bəzən Mənsurənin evinə düşürdü. Qadın kimlə danışdığının fərqinə varmadan ərinin vəziyyətinin ağırlaşdığını deyirdi. Mənsurə qadına acıyıb onu sakitləşdirmək istədi, növbətçi həkimin telefon nömrəsini düz yığmağı məsləhət bildi. Sözləri ağzında yarımçıq qaldı. Qadın telefon dəstəyini asmışdı...Mənsurənin tanımadığı bir adam bu anlarda həyatla ölüm arasındaydı. Bu gözlənilməz telefon zəngi yenə Mənsurənin acı xəyallarını dalğalandırdı. Bayaq yazdığı yarımçıq fikirləri əlindən tutub onu özüylə çox uzaqlara apardı. Gələcək kitabının adını hələ tapa bilməsə də təkcə onu bilirdi ki, Səməd və Mənsurə haqqında yazdıqları ye-

nə də onun həyatda yaşadığı hissləri tam əhatə edə bilmir. Amma təsəllisi odur ki, kitab insandan uzunömürlüdür. Kitab nəvələri, nəticələri ilə Mənsurə arasında nə vaxtsa körpü olacaqdır.

Mənsurənin Səməd haqqında yazdığı fikirlər damarlarından axıb gəlirdi: "...Bu gün evimizin qapısını necə açacağımı, əlimdəki acı etiraf kağızı ilə necə barışacağımı təsəvvür edə bilmirdim. Səndən sonra dərk etdim ki, insan həyatı anlardan ibarətdir. An-xoşbəxtliyin, ayrılığın, ölümün sərhəd nöqtəsidir. Bugünkü an isə mənim üçün əbədi ayrılığımıza möhür vurulan qara tarix idi. Nəhayət, o zəhmli qapıda növbə mənə çatdı. Otaqda kağızların içində başını qaldırmağa macal tapmayan qara geyimli, orta yaşlı qadının qarşısında imtahan verən tələbə kimi idim. Tələbələrdən fərqli olaraq, xoşbəxtlik dərindən aldığı üzükara qiymətini dadını duyub oturmuşdum. O, diqqətlə sənənin pasportunu açıb vərəqlədi. Bu gün səni dirilər, xoşbəxtlər siyahısından adını həmişəlik silib ayırdı, ölməyini təsdiq edən sənədi hazırladı. Başını qaldırıb qadına baxa bilmirdim. Təsədüf idimi, yoxsa burada işləyənlər qara geyimdə olmalıydılar deyə bilmirəm. Qarşısındakı ağ fındıqdakı soyuq çayın da rəngi qaralmışdı. Yaxşı ki, otağın divarları, tavanı ağ rəngdə idi. Ağ və qara rənglər bu otaqda təzadlar dünyası idi. Ağ günün qara günü də var. Qadınla otaqda olduğum müddətdə demək olar ki, mənimlə kəlmə kəsmədi. Eh Səməd, o, mənə təsəlli versəydi belə axı, sən dirilməyəcəkdin. Gözümün ucuyla baxırdım ki, o nə yazır, hansı qeydləri edir. Həyata qalib gələn ölüm öz qurbanlarını bu otağa toplamışdı. Nə tez ümitsizlik ünvanını tanıdım, Səməd? Sənənlə ayrılığımızın "nikahı" kəsilir burda. Heç kim mənim fikrimlə hesablaşmır ki, mən razıyam bu "nikaha" ya yox?! Qərībədir, otaqda saat gözə dəymirdi. Çünki ölənlər üçün zamanın, saatın əhəmiyyəti varmı? Pasportun şəkilli səhifəsi açıq idi. Mənə, yoxsa qadına, bəlkə də vəfasız dünyanın oyunlarına elə təəccüblə baxırdın ki, az qalırdı çıxırım, baxışlarından yayınıb burdan tezliklə uzaqlaşım,

təki ölüm haqqında şəhadətnamənlə evə qayıtmayım. Bağışla məni, Səməd, çətin olsa da, evə səninlə deyil üzükara ölüm şəhadətnamənlə qayıtmağa məcbur oldum..."

Bayaqdan yanan şam əriyib öz ömrünü sona yetirdi. Üzbəüz qonşuda həmişəki kimi gecə yarısı qapı döyüldü. Qapı açılıb tez bağlandı. Yatanların yuxusunda bəlkə də dəmir qapı açılıb örtüləndən sonra yeni yuxulara keçid başladı. Səsə istər-istəməz ayılıb bir böyrü üstündən o biri böyrü üstünə çevrilməyə məcbur olursan. Restoran işçisinin gecə həyatı qonşuların yuxularına haram qatırdı. Işıqlı, çal-çağırılı restoran həyatından sonra qaranlıq mənzilə düşməyin çətin olduğunu duymaq olar. Soyuq divarlardan restoran işçisinin hirsli səsi gəlirdi. Səsə ayılmış körpənin ağlaması da onu özündən daha çox çıxartmışdı. Səslər bir-birinə qarışmışdı. Mənsurə bu cavan ailənin mehriban, sakit həyatını görməmişdi. Divarlar arxasından cavan gəlinin ağlamasını eşitmək Mənsurənin qəlbini ağrıtdı. Gəlin ərə getməyinin səhvlərini, günahlarını acı göz yaşıyla yumağa çalışırdı. Ömrünün sonunacan göz yaşını nə vaxtsa quruyub qəlbini daşa çevirəcəkdi. Onda hansı addımları atacaqdı?

Yorğanın altında Mənsurənin bədəni əsım-əsim əsdi. Otağın tavanında ara -bir küçədəki maşınların işığı axıb pəncərədən yoxa çıxırdı. Qaranlıqda küçəni işıqlandıran maşınların gediş-gəlişi kəsilmək bilmirdi. Qonşuların maşınlarının qapısının açılıb-örtülməsi aydın eşidilirdi. Ətrafdakı bütün səslər qaranlıqda elə bil başqa cür səslənirdi. Mənsurə istər-istəməz səslərə qulaq assa da gözlərini yuxuya verməyə çalışdı. Yuxusu ərşə çəkilməmişdi.

Yaşadığı mənzili nə vaxtsa cavan ailənin ən böyük sevinc ünvanı idi. Elə bil bütün dünya Azərin başına fırlanırdı. Azər ərşəyə yetdikcə Səmədin ürəyi dağa dönürdü.

Otuz il ərzində yaşadığı bu binadan qonşuların çoxu - kimi xaricə, kimi başqa mənzilə köçüb getmişdi. Yeni qonşular isə yeni zamanın adamları idi. İndi özünə, keçmişinə oxsamayan

adamların bahalı dəmir maşınları çoxaldıqca, maşın qəzalarının, qurbanlarının sayı çoxalır. Mənsurənin qonşusu da yeni dünyanın adamı idi. Restoran işçisi səhər tezdən maşın qarajının qapısını səs-küylə açıb bağlayır, qonşulara səhər, axşam sanki meydan oxuyurdu. Uzaqdan boynundakı qızıl zəncirin parıltısı göz qamaşdırırdı. Bədbəxt gəlinin əri həyətdə, ancaq imkanlı adamlarla salamlamağı özünə şərəf bilirdi...

Bir azdan həmin ailədə qalmaqal davam etməyə başladı. Bu gecə vaxtı gələn qızın anası idi. Qonşuluqda yaşayırdı. Onun gəlişi ilə səs-küy evdə azalsa da bir azdan yenə qapı açıldı. Bu dəfə restoran işçisi evdən hirsə çıxıb pilləkənləri əsəbi düşdü. Nəhayət, mənzilin divarları təhqirlərdən, hay-küydən azad nəfəs aldı. Mənsurənin gözlərindən yuxu qaçaq düşmüşdü. Yaxşı ki, binaya işıq verildi. Ona elə gəldi ki, gecənin bu vaxtında səhər vaxtsız açılıb. Yorganı üstündən kənara atıb yerindən sıçradı. Bayaqqı yarımçıq qalmış fikirləri tamamlamaq istədi. Hiss etdi ki, qəlbi sözlə dolu yata bilməyəcək. "...Sənsizlik öz qara yaylığı ilə gözlərimi bağlamışdı. Elə bil ayaqlarım sözümə baxmırdı. Əlimdə qara kağızla küçüyə çıxdım. Nədənsə müharibə illərində ərinin qara xəbərini- üçkünc məktubunu alan qadınların vəziyyətini hiss edib, onların nələr çəkdiyini dərinliyi ilə anladım. Bu haqda nə qədər şeirlər yazılmışdı, filmlər çəkilmişdi. Uzun müddət qaranlıqda qalan əsirlər kimi çölə çıxanda hava, işıq gözlərimi yandırdı. Fikirlərimi bir yerə cəm edə bilmirdim. Bu ümitsiz ünvandan sonra hara gedəsən ki, özünü, hər şeyi unudasan. Təzəcə ayaq açıb yeriyən uşaq kimi yerimdə donub qalmışdım. Bütün varlığım əsirdi, ayaqlarımın bürüməsindən qorxurdum. Axı, sənin yaşanmış ömrün bir səhifəlik vərəqə dönmüşdü. Sənin qağılarından heç vaxt yorulmayan əlim bu üzüqara, çəkisi olmayan vərəqin ağırlığına dözə bilmirdi, elə bil barmaqlarımı yandırdı. O dünyada halıma necə dözürsən, Səməd? Ətrafımda adamlar hərəkət edən kölgələrə bənzəyirdi. Şəhərin səs-küyü

də elə bil ərşə çəkilməmişdi. Ağaclar niyə yırgalanırdı, rəngbərəng maşınlar bu dar küçələrdə hara tələsirdilər? Sən yoxsan, ayaqlarım məni hara aparır? Hansı əsrdir, bu gün ayın neçəsidir? Sənə bu qədər bağlı olmağım diriliyində həyatımın mənası idi. Niyə bu qədər səkidə dayanıb qalmışam? Avtobuslar yanımdan ötürdü. Neçə nömrəli avtobusa oturum ki, sənli günlərə, ünvana qovuşum, Səməd? Hara getsəm hər yan sənsizlikdir, qəmginlikdir. Dünya öz qanunlarında dəyişməzdir. Həyatda qazandığımız ötəri, itkilərimiz isə əbədi. Kədərimi mənimlə bölüşənlər aynadakı əksim qədər soyuq və cansız görünürlər mənə. Səməd, sənsizlik soyuq qar kimi üstümə yağır. Ayrılıq fəslində kədər yağmuru başlayır. Həyat nağıl deyil, nağıl həyat işmiş. Orda hər şey mümkündür. Həyat nağıl olsaydı mən də dəniz sahilində ümidlə dayanıb o əfsanəvi "qızıl balığı" köməyimə çağırırdım: "Ehey hardasan, arzuların sultanı qızıl balıq, harayıma yet. Mən səndən var-dövlət istəmirəm, imarətlərdə də yaşaya bilmərəm. Xoşbəxt günlərim, arzularım bəlkə dənizdə batıb, ümid yelkənlərimi gəzirəm. Onları yenidən mənə qaytar. Qızıl kimi günlərimi səndən istəyirəm, ey qızıl balıq".

Mənsurə öz taleyinin nağılını yazdıqca ürəyinin döyüntüləri daha da artırdı. Son vaxtlar Mənsurə üçün həyatla yuxu, həyatla xatirələr bir-birinə qarışmışdı. Bəlkə də bu ayrılıq ərzində o özünü axtarırdı. Dost, tanış qınağı Mənsurəni dörd tərəfdən sanki mühasirəyə almışdı. Məzəmmətlər onu tənhalıqda göz yaş axıtmağa məcbur edirdi. Vaxtı ikən Səmədi sağaltmaq üçün Mənsurə dəmir çarıqlar geyinib dünyanın o başından olsa belə dirilik suyunu axtarıb tapmağa hazır idi...

Səhərə yaxın Bakının xəzrisi elə bil yuxudan oyandı və ağacları silkələməyə başladı. Küçələrin, səkilərin toz-torpağını, zibilini qabağına qatıb təmizlik işləri aparmaq istəyirdi. Qonşuluqdakı qarajların yiyələrindən bir neçəsi səhər tezdən xoruz banından qabaq maşınlarını işə salır, qaraj qapılarını zərblə çırpıb bağ-

layırdılar. Onların qəfil səsinə həyətdəki hinlərdə xoruzlar diksinib ayrılır, üfüqlərə baxmamış bəzən vaxtsız banlayırdılar. Yiyəsiz itlər də maşınların ardınca hürə-hürə qaçır, quyuqlarını bulaya-bulaya bəlkə də demək istəyirdilər ki, mənim də bu torpaqda yaşamağa haqqım var. Allah iti, pişiyi də yiyəsiz eləməsin.- Yoxsa kim gəldi üstünə çımxıracaq. Hələ bir təpik də atacaq.

Mənsurə üçün açılan səhər daha onu nə heyrətləndirə, nə də sevindirə bilmirdi. Səmədsiz səhərlər Səmədin yoxluğundan xəbər verirdi. Həmişəki kimi mətbəxin pəncərəsindən aşağı boylandı. Qonşular işə tələsirdilər. Adətən bu vaxtlar Səməd blokdan çıxıb yuxarı öz eyvanına doğru boylanır, Mənsurənin ona əl edib yola salması bəlkə də xəstəliyinə qalib gəlməkdə Səmədə kömək edirdi. Günübəgün Mənsurənin xoş sözlərinə daha da bağlanırdı... Könülsüz özünə çay süzüb qarşısına qoydu. Əvvəllər Səməd üçün axşama nə bişirəcəyini səhər işə getməzdən əvvəl soruşardı:

-Bu gün sənə nə bişirim? Badımcan cığırtmasını istəyirsən?

- Hə, pis olmazdı... onu çox dadlı bişirirsən.

- Məgər ondan savayı bişirdiklərim xoşuna gəlmir?

- Mənsurə, səni istəməseydim hazırladığın xörəklər də dadsız görünərdi mənə. Bax, səni xəbərdarlıq edirəm, əgər sən məni bu dünyada birinci tərək etsən ertəsi gün məni öz yanında bil. Mən səndən öncə getməliyəm...

- Sən əvvəlcə işə tələs, gecikərsən...Həyat var ikən yoxluqla məni qorxutma... Mənzilimizin işıqları yana-yana sən onları vaxtsız söndürmə...Dünyada ən çox qaranlıqdan qorxuram. İlbəil şam kimi əriyir ömrümüz...

"...Səməd, səndən sonra mətbəximizdə neçə müddət qazan asılmadı. Xörək bişirməyə əlim gəlmədi. Ac olanda özümü sənə daha yaxın hiss edirdim, çünki dərdimlə, qəmimlə tox idim. Sənsiz hətta şəhərdə havaların da necə keçəcəyinin mənim üçün heç bir əhəmiyyəti yox idi. Onsuz da qar, yağış sənin ayaq iz-

lərini yuyub aparıb. Əgər mənəm səndən sonrakı həyatımı rəs-sam öz fırçasıyla təsvir etsəydi, tabloda ağ və qara rənglər baş qəhrəman olardı..."

Mənsurənin xatirələrinə sanki duman, çiskin çökmüşdü. Onun göz yaşlarından yaxşı ki, mənzilin divarları, döşəməsi nəm çəkməmişdi...Səməd ölümündən iki ay əvvəl şəhərin mağazalarından Mənsurə ilə köynəklər, ayaqqabı, pal-paltarlar almağa həvəslənmişdi. Onları hara nə vaxt geyəcəklərini fikirləşirdi. Qarşıda nə qədər yibileylər, qonaqlıqlar vardı. Səməd evə qayıdarkən yol boyu arvadını ruhlandırmaq üçün dedi:

-Toyumuzun otuz illiyində Mirvari toyumuzda özümüzü otuz yaşında gənc kimi hiss etməliyik. Toyumuza otuz nəfər qonaq çağırırıq, torta otuz şam düzərik.

-Yəqin Azər də vaxt tapıb gələr bizimlə bir həftə də olsa qalar. Ürəyim nədənsə narahatdır,- deyər Mənsurə ərinin sınıxmış üzünə ürək ağrısıyla baxdı. Səmədin təbəssümündən də xəstəlik yağırdı.

- Nədən narahatsan?

- Nə bilim...elə bil səksəkəliyəm. Adi bir tıqqıltıdan diksinirəm.

- Mənsurə, mən nə qədər sənənin yanında yam heç nədən qorxma. İnşallah müalicəmi alandan sonra hər şey yaxşı olacaq. Gör nə qədər təzə geyim-keçim almışıq. Bunları geyinmək lazımdır.

- Əlbəttə...- Mənsurə özündən asılı olmayaraq dərindən "ah" çəkdi. Bilirdi ki, əri xəstəliyini təzə, yaraşqlı geyimlərin arxasında gizlətməyə çalışırdı. Elə bil Səməd xəstəliyinin əlindən uşaq kimi tutub gəzirdi. Çox adam onun şən, hazırcavab xasiyyətini görə xəstəliyini ciddi qəbul etmirdi. Yarım aydan sonra Səmədə aldıqlarını geyinməyə ölüm macal vermədi.

Mənsurə soyumuş çayını içdi. Yazacağı məqalənin mövzusunun indi ona nə qədər yad olduğunu düşündükcə tamam həvəsdən düşdü. Üzbüz qonşuda qapı yenə zərblə açılıb-örtüldü. Qonşu evdə elə bil gecə ilə səhər öz yerini dəyişmişdi. Onların pən-

cərəsində həmişə işıq yanırıdı. Gəlin bir dəfə Mənsurə ilə söhbətində etiraf etmişdi ki, gecələr mənzildə tək qalanda öz kölgəsindən də qorxur. Xüsusilə işığı tez-tez sönən evdə gəlin vahimələnirdi. Mənsurə onun ev-əşiyindəki acı dad verən zənginliyə təəssüf edirdi. Sən demə, zəngin ev xoşbəxtlikdən kasıb olarmış...

Mənsurə oğlu Azəri düşünürdü. Onun yaşayıb işlədiyi ölkədə indi gecə idi. Mənsurənin evində sakitliyi, ancaq xatirələrin "səsi" pozurdu. O "səsi", ancaq özü eşidirdi. Nədənsə bu günlərdə xarici jurnalda oxuduğu məqalənin təfsilatını bir də yada salıb onu maraqla səhifələdi. Məşhur adamların həyat və yaradıcılığı haqda maraqlı yazıları az qala birməfəsə oxuyurdu. Nə vaxtsa xoşbəxt ailənin gənclik, yetkinlik dövrlərinin şəkillərindən gözünü çəkmək çətin idi. Jurnaldan xoşbəxt cütlük inamla öz tamaşaçısına baxır. Hər ikisi məşhur incəsənət xadimləridir. Ərinin gözəlliyi, istedadı pərəstişkarlarının məhəbbət və maraq ünvanına çevriləndə, qadını buna dözməyi bacardı. Qəribə idi ki, kənar əyləncələr heç vaxt məşhur rejissoru öz həyat yoldaşından soyuda bilməmişdi. Ən təmiz, ən səmimi, ən doğma insan yalnız onun ömür yoldaşı idi. Qadın ərinin ölümündən sonra pəncəklərinin cibindən sevgi məktublarını tapanda onun halını təsəvvür etmək çətin deyil. Bu ətirli məktublar qadınlardan idi. Mənsurə bu məqaləni oxuyandan sonra Səmədin ciblərini yoxlamağa ürəklənmirdi. Hansısa bir qüvvə onu Səmədin telefon kitablarına, şkafının siyirtməsində saxladığı sənədlərə baxmağa məcbur etdi. Onun pəncəklərinin cibinə əlini salanda Mənsurə pis iş tutan adam kimi öz hərəkətlərindən xəcalət çəkdi: "Axı, mən onun ciblərini özbaşına heç vaxt ələk-vələk etməmişəm." Mənsurə Səmədin ruhundan üzr istəyib, pəncəklərinin ciblərini yoxladı. Ürəyi yarpaq kimi əsirdi. Qorxurdu ki, ağılına belə gətirə bilmədiyi başqa Səmədi kəşf etsin. Pencəyin döş cibində barmaqları kağız parçasına toxunanda bütün varlığı uçdu. Təəssüf ki, bəzən bir insan haqqında təsəvvür etdiyinin mif sabun köpüyü ki-

mi yoxa çıxıb bilər. Mənsurə onun cibindən tapdığı kağızın birinin qatını açıb orda yeni dərman adlarının siyahısını oxudu. O, acı-acı gülümsündü: "Hər əsrin öz xəstəliyi var. Qurbanlarına gizli müharibə elan edir. Xarici ölkələrdən gələn dərmanların sayı çoxaldıqca elə bil xəstələrin də sayı artır. Səmədin sağlığında havası, suyu bildiyi dərmanlar onun ömrünə ömür calamadı. Səməd, sənəin əsl dərmanının adı nə idi görəsən? "Kəlimə və Dimnə " kitabında təbib Bərzuyə demişkən, elə bir hadisə xatırlaya bilmədim ki, tibb sağlamlığı bərpa etsin, ya heç olmasa bircə xəstəliyi aradan qaldırsın". Rəngbərəng həbləri Səməd toyda, yadda, hər yerdə döş cibində gəzdirirdi. Elə bil saat, ancaq dərmanların vaxtında içilməsi üçün Səmədə lazım idi. Mənsurə namərd adlandırdığı dərman qutularını hirsə zibil yeşiyinə atıb evinin, xatirələrinin acı dadından ayrılmaq istədi. Acı həqiqət isə dərmandan da zəhərli idi. Bəs, ikinci kağıza hansı fikirlər bükülmüşdü? İkinci vərəqin qatını həyəcanla açıb nömrələnmiş siyahıya təəccüblə nəzər saldı. Ağ vərəqdə toylarının otuz illiyi münasibətilə Mənsurəyə almaq istədiyi hədiyyələrin və 30 illik "Mirvari toy"nın 30 nəfərlik qonaqlarının siyahısı idi. Mənsurə heç vaxt boynuna mirvari asmazdı. Deyərdi: "O balıqların göz yaşındır. Mənə xoşbəxtlik gətirə bilməz." Səmədin alacağı hədiyyələrin əvvəlində "mirvari" sözü yazılsa da sonra Mənsurənin ona münasibətini xatırlayıb üstündən xətt çəkmişdi. Səmədin "Mirvari toy"a hazırlığı Mənsurəni bərk kövrəltdi. Ona elə gəldi ki, indicə otaqların birindən çıxıb təəccüblə Mənsurəyə baxıb deyəcək: "Axı, sən heç vaxt mənim daxili işimə qarışmamısan. Sənə ala bilmədiyim hədiyyələrimi kağız oyuncaq kimi qəbul etdin. Qonaqlarımızdan üzr istəyirəm, məclisimizin adı, ünvanı dəyişdi. Ancaq gül-çiçək daha çox oldu. Bağışla, Mənsurə, toyumuzun mirvari sapı qırılıb dağıldı. Əcəl niyə belə səbirsiz çıxdı?"

Mənsurə kağız parçasını çağrılmayan qonaqları ilə bir yerdə Səmədin telefon kitabçasının arasına qoydu. Bir-birini tanıma-

yan telefon nömrələrinin sahibləri bu kitabçada bir yerə toplanmışdılar. Hamının öz adı, telefon nömrəsi, ev ünvanı, iş yeri olsa da, onu əzbər bilsə də heç kim ölümün kodunu əvvəlcədən açə bilmir. Ruhumuz göylərlə öz dilində danışır bizdən xəbərsiz...Mənsurənin göz yaşları mirvari dənələri kimi üzünə tutduğu ovcunu yandırdı.

Yenə Mənsurəgilin binasında işıq keçmişdi. Qapı-pəncərələ-rindən ev yiyələrinin səsi, gülüşləri kəsilməyən mənzillər qaranlıqdan güclü idi. Qoca nənələr, babalar nəvələrinin əhatəsində şam işığında özlərini heç də tənha hiss etmirdilər. Şam ömrü qədər işıqlanan otağında Mənsurə bu gün xatirələrində tənhalığın acı nağılına elə bil qulaq asırdı. Bu zaman yenə qonşunun qapısı hay-küylə açıldı. Cavan gəlin quçağında iki yaşlı körpəsi anasiyla evdən çıxdı. Anasının əlində işıq fənəri ilə pillələri səbirsiz düşürdülər. Mənsurə bədbəxt gəlinin ərlə ikən tənhalığına açıldı. Görən bu gün restoran işçisi yenə nə hoqqa çıxarmışdı? Dünən cavan gəlin ərini qarğış yağışına tutmuşdu. Nitq etiketlərindən bu evdə yalnız söyüş və qarğış baş qəhrəmanlardan biri idi.

Binanın dünənki qaranlığı səhər şəfəqlərində əriyib yoxa çı-xırdı. Mənsurə özünü pis hiss edirdi. Bugünkü səhər də dünəni-nə, dünənki səhər də ondan əvvəlkilərə bənzəyirdi. Elə bil Mənsurə hansı fəsilə yaşadığını unutmuşdu. Gözlərini açmasa da başında fikirlər azadlığa çıxmaq, arı kimi nülufər çiçəyini tapmaq istəyirdi. Çünki arı nülufər çiçəyinin ətrinə, şirəsinə elə aludə olur ki, axşamın necə gəlib düşdüyünü, onun ləçəklərinin bağlandığını hiss etmir içində ölür. Keçən həftə Mənsurə Səmədlə ilk dəfə tanış olduqları o rəsmi binanın qarşısında ayaq saxlayıb bir xeyli onun qapısından gözlərini çəkə bilmədi. Otuz il əvvəlki idarə və işçilər elə bil heç vaxt bu qapıdan girib çıxmayıblar.

İlk dəfə işlə bağlı bu binadakı görüşlərini təbəssümlə xatırladı. O gün Mənsurə Səmədin xoşuna gəldiyi üçün otağından

çıxıb onu qapıya qədər ötürmüşdü. Yenə də onu görmək istədiyini bildirmişdi. Mənsurənin Səməd diqqətini çəksə də özünü soyuq aparmağa çalışmışdı: "Deyəsən, sənin otağına gələn qızlarla yaxından tanış olmağı sevirsən. Mən bunun üçün idarəyə gəlməmişəm. Sağ ol," deyib ondan ayrılmışdı. Mənsurə onu ümitsiz qoyub getsə də Səməd onu görmək istəyindən əl çəkməmişdi. Səmədlə Mənsurənin bəxt qapısını indi özgələrin əli açıb örtürdü. Daha o günlər şirin yuxuya dönmüşdü. Mənsurə birdən hiss etdi ki, yuxulu adamlar kimi gözləri yumulub öz xəyallarına qovuşub. Lap yaxınlığında cavan bir qız əl telefonunda öz Səmədiylə danışır, ürəkdən gülürdü...Mənsurə Səmədin adını eşidəndə ona elə gəldi ki, otuz il əvvəlki ilk görüş yerindədir. İndicə gözlərini açıb Səmədin gülümsər iri qonur gözlərinin işıqlı aynasında öz xoşbəxtliyini yenə də görəcək... Heyhat, o xoşbəxtlik güzgüsü çilik-çilik olub keçmiş kimi yoxa çıxıb. Həyatın əvvəlki doğma üzü Mənsurəyə qarşı elə sərt dönmüşdü ki, onun amansızlığına sınıq qəlbi nə qədər tab gətirə biləcəkdə heç özü də bilmirdi.

Hələ də çarpayıdan durmağa tələsmirdi. Bədəni ağırlaşmışdı. "Eh, nə yatdım, nə yuxu görüm? Çarpayıdan durmağa heyim yoxdur. Gözlərimi açıb nəyə sevinəcəyəm? Görəsən, Azər nə vaxt gələcək? Heç olmasa evimin soyuq divarları müvəqqəti olsa da isti, doğma nəfəsdən qızınardı...Taleyimə düşən ayrılıqlar məndən güclüdür, qasırğa kimi özündən sonra acı mənzərələr, xatirələr qoyub gedib...Şairlər deyirlər ki, xoşbəxtlər saatla hesablasmırlar. İnanmıram, əgər elə olsaydı xoşbəxtlər həmişə görüşə gecikərdilər. Mən saatla yaşamıram, xatirələrin saatlarıyla yaşayıram. Səmədin qol saatının əqrəbləri yiyəsinin ürək döyüntüləri kimi dayanıb. O saatda həmişə səhər saat səkkiz əlli dəqiqədir. Əzrayilla görüş vaxtı. Əqrəbin sınaydı ey zaman."

Mənsurə düşünməkdən yorulmuşdu. Redaksiya üçün hazırlayacağı mövzu da qarışmışdı onun şəxsi fikirlərinə. Haqqında ya-

zacağı rəssam qız gələcək xoşbəxt günlərinin astanasında böyük arzularla yaşayırdı. Onu duymaq, qızın qaynar gənc həyatını qələmə almaq Mənsurədən başqa ovqat tələb edirdi. Yoxsa bu əhval-ruhiyyə ilə yazısından qəmli Mənsurənin gözləri boylanacaqdı...

O, üzüstə nə qədər uzandığını hiss etmədi. Telefonun zəngini lap uzaqdan eşidirdi. Ona elə gəlirdi ki, qonşuluqda telefon zəng çalır. Yarıyuxulu əlini dəstəyə sarı uzatdı. Oğlu Azərin səsinə eşitdi. Danışmaq əvəzinə gözləri yaşla doldu. Cəld yerindən sıçrayıb telefonun dəstəyini iki əli ilə tutdu, yerə salmağa qorxdu. Azərin sevinc dolu səsi, nəfəsi anasını bir anlıq tənhalığın soyuq əllərindən xilas etdi: "Ana, salam, şad xəbərim var sənə. Oğlum oldu, adını Səməd qoydum. Hazırlaş bizə qonaq gəlməyə." Azər telefonda anasının səsinə eşitmədiyini üçün həyəcanlandı daha ucadan dedi: "Ana, mənə eşidirsən? Sən mənə Azər-baycan boyda anamsan. Sənin üçün yaman darıxmışam, sənsiz elə bilirəm ki, dünyam da anasız qalıb. Axı, sən indi mənə həm də atamsan..." Azər də öz etirafından kövrəldi. Dünyanın o başında telefonun dəstəyində Mənsurənin hıçqırıqları eşidilirdi. Mənzilindəki saatin əqrəbləri dayansa da, həyat davam edirdi...Səmədsiz Səmədlə...

HƏNİFƏNİN ETİRAFI

Hənifə gecəni pis yatdığı üçün özünü əzgin hiss edirdi. Ona elə gəlirdi ki, yarımçıq yuxusu səbrlə gözləyir ki, Hənifə nə vaxt mürɡü döyəcək və o da Hənifəyə təzə nağıl danışacaq. Gecə yuxusu şirin olur. Amma son aylar bu yuxuların da şirinliyi gedib acısı qalmışdı. Keçən həftə həkim ona müalicə, iynə təyin edəndə az qaldı desin ki, sənin dərmanların teatrda satılmır. Hənifənin apteki, müalicəsi, ancaq səhnə idi.

O, evdə qərar tapmayıb eyvana çıxdı. Mənzil onu elə bil öz məngənəsində sıxırdı. Eyvanın qapısını çöldən bağlayanda istər-istəməz arxada qalan otağın içərisinə boylandı. Mənzili kənardan izləyəndə adamda qəribə hisslər oyanır. Elə bil öz iç dünyanı təzədən tanıyırsan. Bu mənzildə verilən qonaqlıqların sayı-hesabı yox idi. Deyilən sağlıqların, tərifiylərin qısa ömrü süfrənin kənarından uzağa getməzdi. Keçmiş parıltısını itirən məbelinə çöldən təəssüflə baxırdı. Onun da dəbdə olan vaxtları vardı. Nədənsə rəhmətlik əri ilə divan və kreslolara aldığı günün sevincini xatırladı. Qızı Kifayət şiltaq, balaca keçisi kimi kreslolarda, divanda var gücü ilə atılıb-düşürdü. Otaqdakı divar kağızları kimi saralmış xatirələr Kifayətin səsinə sanki diksinib yoxa çıxdı. Yenə vaxtın dar yaxasından yapışlıb bütün problemləri onun üzərinə yıxmaqla məşğul idi. Kifayətin çılğın xasiyyəti ona öz cavanlığını xatırladırdı.

Hənifə dərinəndə "ah" çəkib xoşbəxt xəyallarından ayrılaraq, eyvanın sürəhisindən bərk-bərk tutub dayandı. Dənizə açılan eyvan qəlbinə, ruhuna açılan ümməyə bənəyirdi. Payız səhərinin küləyi Hənifənin səliqəsiz saçlarını oxşadıqca o, özünü göylərə sarı tutub gözlərini yummuşdu. Allahla gözlərinin qapaqları arxasında gizli etirafıyla üzbəüz idi. Göylərin neçənci qatında idi? Aramsız şütüyə məşinlərin səsi onu düşüncələ-

rindən ayıra bilmirdi. Bəlkə də eyvan qarışıq gözəgörünməz bir dünyada yorğun səyyah kimi tək qalmaq, onu üzən fikirlərdən xilas olmaq istəyirdi. Ancaq neçə vaxtdır bir ümidlə təsəlli tapırdı. İnanırdı ki, o dünyada onun yolunu anası, atası, vaxtsız ölən sevimli qardaşı, vəfalı həyat yoldaşı və keçmiş tərəf müqabilisi gözləyir. Bu görüş tezmi, gecmi həyata keçəcəkdi Allahdan savayı bunu heç kim bilmirdi. İki dünyanı qəlbində birləşdirən, özünə yad görünən Hənifə gizli kamera ilə lentə çəkilsəydi onun sükutu dalğalandıran həyəcanı, etirafları ən daş qəlblə adama da məhvərindən qopara bilərdi. Şekspirin səhnəyə oxşatdığı həyatda Hənifə xəstə rolunu oynamaq istəmirdi. Hənifə gözlərini açıb yumşaq qəhvəyi xələtinin cibində gəzdirdiyi narın dişli darağını, əl güzgüsünü çıxartdı. Qısa saçlarını həvəssiz darmağa başladı. Əvvəlki gur, uzun saçlarından əsər-ələmət qalmamışdı. Həmişə qara saçlarını burub arxada yığardı.

Hənifənin əlindən kiçik yaylıq heç vaxt əskik deyildi. Onunla tez-tez göz yaşını silirdi. Bu gün heç cürə eyvandan ayrılmaq istəmirdi. Son dəfə müxbir dostu ondan müsahibə götürmək istəyəndə acı-acı gülümsünmüşdü. Divardan asılan gənclik illərinin şəkili heysiz əli ilə göstərüb demişdi: "Ondan müsahibə götürün. O, bu gün məndən xoşbəxtidir. Onun həyatı, arzuları şəhərə sığmırdı... Vaxtı ikən qoca rollarını elə həvəslə oynayırdım ki, hələ bununla fəxr edərdim. İndi isə qocalığımı səhnədə yox həyatda oynayıram, ona möhtacam. O mənə müəllim kimi yəni-dən necə yaşamaq öyrədir. Axı, qocalıqla dostluq etmək çox çətin vəzifədir. Sən onu heç güzgüdə də görmək istəmirsən." Söhbət əsnasında müxbir iki il əvvəl rəhmətə gedən nənəsini xatırlayıb demişdi: "Hənifə xanım, mənim nənəm doxsan yaşına qədər yaşadı. Hər dəfə də fəxrlə deyirdi ki, uzun ömür yaşayıb qocalmaq hər adama nəsib deyil. Onun bir cəhəti pisdirdi ki, sənənin tay-tuşların, yaxınların dünyasını dəyişdikcə özünü tənha hiss edirsən. Səni başa düşənlərin, doğma səsini eşitmək istədi-

yin əzizlərinin sayı azalır. Onda yaşamağın mənası itir, öz evində, çöldə kənar tamaşaçı kimi həyatı uzaqdan seyr edirsən. "

Hənifə öz ömrünün mənasını səhnədə oynadığı illərlə ölçürdü. Gerçək həyat səhnəsindən, dayandığı eyvandan o, öz keçmiş tamaşaçıları seyr edirdi. "Görəsən, bu gün teatrda hansı tamaşa gedəcək? Bir anlıq quş olub teatrın qarşısında olaydım. Adamların teatra necə tələsdiyini gözümlə görədim. Mən öz xoşbəxtliyimin əsl qədrini bilməyə macal tapmadım. Məşqlərə, tamaşalara, çəkilişlərə tələsdim. Vaxtla yarışda idim elə bil. Bəs indi niyə vaxt da mənim kimi qocalıb axsayır. Sən demə, həyatımız yaşadığımız həqiqətin güzgüsündən savayı bizə yeni heç nəyi göstərmir..."

Hənifə qocalığın acı balına alışa bilmirdi. "Acı bal" haqqında ürəklənib hətta poema yazmaq eşqinə düşsə də sonra dörd sətirlik şeir yazmaqla qəlbini göynədən hisslərdən xilas etməyə çalışmışdı:

***Qocalığın acı balı
Cavanlıqda şirin olur.
Gül arzular dəriləndə
Bahar da qocalır,solur.***

Hənifə qəmli şeir müəllifi kimi onu tanıyanların yaddaşında qalmaq istəmirdi. Qızının həyəcanlı səsi onu öz aləmindən ayırdı:

- Ay ana, görmürsən hava necə sərin. İstəyirsən sənə soyuq dəysin...

Hənifə təmkinini pozmadan astadan dedi:

- Mənim üçün istinin də, soyuğun da daha heç bir əhəmiyyəti yoxdur.

- Aydındır ki, evdə oturanda küçədəki havadan asılı olursan.

- Bilsəydin ki, sənə bəzi sözlərin mənim şəkərimi necə qaldırır.

- Axı, mən sənə nə dedim ki... Yaxşı, bağışla məni. İşə tələsirəm... Səhər yeməyin soyuyur.

- Əvvəllər hamı mənimlə hesablaşardı. Son söz mənim idi. Sərbəstliyim itib... Sən işə tələsdiyən üçün mən də səhər yeməyinə tələsməliyəm. Çünki indi mən hamının vaxtından, istəyindən asılı olmuşam, -deyə Hənifə əlindəki kiçik yaylıqla gözlərinin yaşını sildi.- Neçə vaxtdır az qala yalvarıram ki, məni Şüvəlandakı pırə aparasan. Hələ də mənim üçün vaxt tapa bilmirsən. Sənin kimi mən də hər yerə, hər şeyə tələsmişəm. Tələsik, qaçaqçada çox vaxt öz xoşbəxtiyimə də ürəyimcə sevinə bilməmişəm. Hər şeyi səbahların boynuna yıxmışam. Bu da mənim gözləmədiyim rəngsiz, sevincsiz səbahlarımdan biri...Belə çıxır ki, qocalığa tələsmişəm...özümə də yad səhərlərə. Bilirəm ki, sən məni başa düşə bilməzsən.

- Vallah bugünkü söhbətimiz də elə bil hansısa tamaşadandır, biz də aktrisa kimi evimizin səhnəsində oynayırıq. Ana, öz həyatından az şikayət elə. Çox maraqlı və mənalı həyat yaşamısan. Daha sənə nə lazımdır? -deyə qızı anasının könlünü almağa çalışdı.

- Onu yaxşı qeyd elədin ki, mənalı həyat yaşamışam... Mənim haqqımda , ancaq keçmiş zamanda danışmaq olar. Sən haqlısan mən artıq heç kimə lazım deyiləm.

- Qocalıqdan fərqli olaraq, gənclik elə bir dövrdür ki, nə vaxtsa onun haqqında, ancaq keçmiş zamanda danışsın. Qocalıq isə indiki zaman feilidir.

- Yaman təsəlli verdin, çox sağ ol. Qocalıq haqqında ən bəlağətli aforizm üzrə müsabiqə keçirilsəydi birincilik qazanardın. Əslində Kifayətin sözlərində həqiqət vardı.

Hənifə stolun arxasına keçib otursa da səhər yeməyinə gözü-nün ucuyla da baxmadı. Qızının evdə necə can-fəşanlıq etdiyini müşahidə edirdi. Oğlunu heç cür yuxudan oyada bilmirdi. Həmid anasıyla nənəsinin söhbətindən xəbərsiz dərin yuxuda idi. Kifayət oğlunu birtəhər yuxudan oyatsa da o, yerindən durmağa tələsmirdi. Kifayət tələsik ayaqüstə çay içərək, qarıya yaxınlaşdı:

- Həyatımız həmişə qaç-qaçhaqaçda keçir. Bu gərginlikdən lap bezir adam. Hələlik.

Kifayət son sözünü qapı arxasından deyib, gözdən itdi. Hənifə qızına cavab vermədən qabağına qoyulan südlü sıyığa elə məzəmmətlə baxdı ki, sanki bütün narazılıqlarının səbəbkarı o idi. Əslində o, çayı, xörəyi də çox isti sevirdi. İsti sıyıq nimçədə buğlana-buğlana rəqs eləsə də Hənifəni fikirlərindən ayıra bilmədi. İşdən çıxmazdan əvvəl zəmanə adamlarının üzüdünlüklüyü, laqeydlikləri, uzun illər bir səhnədə oynadığı bəzi adamların sərt sözləri gözlərinin önündən kino lenti kimi keçdi. Doğmaların yadlığından, soyuqluğundan əziyyət çəkənləri Hənifə yaxından duymağa başlamışdı.

Otaqda sakitlik idi. Bu dərin boşluqda o, sanki ürəyinin döyüntülərini daha yaxından eşidirdi. Qəlbi ilə üz-üzə qalmaq, onu incidən etirafların hücumlarına sinə gərmək ona çətin idi. Hənifə köhnə, sevimli rolunu xatırlayıb onun video yazısına baxmaq istədi. Nəvəsinin universitetə gecikməyini tamam unutmuşdu. Nədənsə ona elə gəldi ki, o, on il əvvələ qayıdıb. O gün tamaşanın çəkilişinə Həmidin orta məktəb müəllimləri də həvəslə gəlmişdi. Bu video yazıda təsadüfən müəllimlər tamaşaçıları arasında göstərilirdi. Hənifənin məşhur monoloqu vaxtı ikən dillər əzbəri olmuşdu. Əlindəki yaylıq islandıqca hiss edirdi ki, indi bu sözlər onun özünü ittiham edir. Ürəyinin döyüntüləri ona deyirdi: "Ümitsiz səhərlər hər kəsin həyatında doğula bilər. Etiraflar gecikəndə heç nəyin yerini təzədən dəyişmək mümkün olmur." Otaqda Hənifənin video lent yazısı eşidilirdi..."Görəsən insanları bir-birindən nə ayırır? Yadlıq ilə doğmalığı arasında məsafə nə qədərdir? Neçə addım, neçə il, neçə ay? Kim bilir? Yadların doğmalığı, yoxsa doğmaların yadlığıdır tale yollarımızı dəyişən? Yadlıqla doğmalığın sərhəddində kim udur, kim udur? Sərhədin o tayında keçmiş xoşbəxtliyin əllərində toy hənəsi, sərhədin bu tayında həsrət yangısı, səhvlərin, günahların

məhkəməsi. Bahar qışa qalib gəlsə də, ümitsiz ayrılıqlara qalib gələ bilmir. Qış kimi sərt, soyuq yadlıq isti günəşli doğmalığa necə qovuşa bilər? Sözü düz, neçə ildir ki, özümə yadlaşan ömrümün soyuq əlini sıxıb ona alışı bilmirəm. Əlbəttə, barışmağa çalışıram. Deyilənə görə, hər yaşanan gün kiçik həyata bənəzyir. Bu kiçik həyat isə bizə hər gün çox şey öyrədir. Keçmişdən heç kim heç nə gözləmir. Gələcəkdən də heç nə gözləmirəm, amma keçmişdə yolumu gözləyənlər çoxdur.

Əzizlərimlə yarımçıq görüşlər, gülüşlər, köhnəlmiş təzə fikirlər, qısa təbriklər, vaxtsızlıqdan şikayət etdiyim günlər indi qəlbimi incidir. Kaş o vaxtlar gözlərimə doyunca baxmaq öyrədəydim. Qərribə odur ki, həyatda qazandığımız sevinc payından aylarla kədərə borc veririk, qurbanlıqsız keçinmirik. Biz həyatımız boyu müdrik kədərli yol gedirik. O bizə yaşamaq öyrədir. Nə yaxşı ki, müdrik kədər heç vaxt öz yolunu azmır. Etiraflardan sözlər də ağlayanda gözlərimiz daha ümid axtarmır və dodaqlarımıza acı bir təbəssüm qonur. Həyatı dərk edən səssiz, üsyansız təbəssümün soyuq işığına sığınırıq. Bu sirli təbəssümdə beləcə açılır doğmalığın yad səhərləri..."

Nəvəsi Həmid gözlərini rəngi saralmış tavana zilləyərək, nə-nəsinə qulaq asıb köks ötürdü. Əslində nə-nəsinin kədərli obrazı onun qəlbini kövrəltdi. Həmid yatağından qalxıb nə-nəsinin kədərinə şərik çıxmaq istədi:

- Nənə, səhər-səhər xeyir ola bizi ağılatmaq fikrinə düşməsən. Yad səhərlərin doğulması bilirsən nə deməkdir? Ya zəlzələ, ola, ya dəniz daşa.

- Mənim taleyimin zəlzələsini, ancaq mən duya bilərəm. Çünki o heç kimin tükünü belə tərptəmir. Xoşbəxtliyin ondadır ki, sən hələ cavansan. Amma həyatımızı dəyişən səhvlərin çoxu elə cavanlıq illərində baş verir. Bu yaşda sizin üçün zəlzələ də qorxulu deyil.

-Sən istəyirsən ki, hamının içində zəlzələ oyansın, vulkan püskürsün? Əjdahalar, ancaq nağıllarda olur, ay nənə.

Hənifənin elə bil yarasına duz töküldü:

- Uşaqlıqda sənə çox nağıl kitabı almışam. Onları oxumasaydın indi mənə belə ağıllı cavablar verməzdin. Onu da bil ki, dahilərə, qəhrəmanlara da əjdaha kimi adam deyirlər.

- Əjdahanın da bir dövrü olub yaşayıb, amma onlarla da döyüşən qəhrəmanlar az olmayıb. Hamısını qoyaq bir kənara, nənə, kitablar alsan da onları mənə bir dəfə də özün oxumamısan.

- Səhnədə mən elə yorulurdum ki, əlavə kitab oxumağa təqətim qalmırdı. Yəqin bunun üçün məni bağışlayarsan. Həmid, sənin gələcəyin qabaqdadır. Qoca nənəni başa düşmək sənin üçün çətindir.

Həmid anasının mətbəxdə qoyduğu səhər yeməyini yeyə-yeyə otaqdan-otağa danışdı:

- Nənə, elə danışırsan ki, guya həmişə qoca olmusan. Cavanlığında da anama nənəm baxıb. Sözümdən incimə nəvəcanlı nənə nədir anam yaxşı bilir. Monoloqdakı bir fikirlə razıyam ki, əgər vaxtında acını şirinlə şirini acıyla bir-birinə qarışdırmasaydıq hər şeyin qədr-qiyətini vaxtında dərindən duya bilərdik. Heç mən səndən inciyrəm ki, niyə nəvənlə maraqlanmırsan. Heç demirsən ki, ay Həmid, nə vaxt evlənirsən?

Hənifə "evlənmək" sözünü eşidəndə qulaqlarına inanmadı. Bir anın içində nəvəsi onun gözündə böyüyüb yekə bir kişi oldu. Nənə kimi nəvəsinin toyunu görməkdən gözəl nə ola bilər-di? Nədənə Həmidə şirin sözlər demək əvəzinə əksinə onu məzəmmət etdi:

- Sən əvvəlcə ali məktəbi qurtar, əlin pula çatsın sonra evlənməkdən dəm vur. Həmid, mənim bir ayağım burda, o biri ayağım gordadır. Çalış özünə arxalan, -deyə Hənifə istər-istəməz soyumuş südlü sıyığı yeməyə başladı.

- Nənə, zarafat edirəm, mənim evlənmək vaxtımdır? İstədim ki, bir az nəvənə diqqət göstərəsən.

-Mən boynuma alıram ki, lazımı qədər sənə vaxt ayıra bilməmişəm. Mənim sənətim belədir ki, özünü işə gərək qurban ve-

rəsən. Mən həmişə işdən evə yox, evdən işə tələsmişəm. Bir var mənim yolumu bir, iki nəfər gözləsin, bir də var ki, minlərlə tamaşaçı. Hər halda sənət adamı kimi deyə bilərəm ki, onun əziyyətini yaşasam da xoşbəxt anlarım çox olub.

- Nənə, qəhrəmanların bizdən çox sənə əziz idi. Onlar daha sənin səsini unudub, sən də onları unut. Yeganə qızının yeganə nəvəsiyəm. Axı, tamaşaçıdan bununla həyatında sənə ən doğma adamam.

- Həmid, bu gün ürəyin doludur. Hətta ittihamların adamı tərkisilah edir.

- Əgər sənin monoloquna qulaq asmasaydım bu söhbət də alınmazdı. Yuxudan durub heç bir fikir mübadiləsi aparmadan gedəcəkdim universitetə, vəssalam.

- Amma sənin sözlərin məni düşündürür. Yaxşı analitik təhlillərin var.

- Sağ ol, nənə, bu tərifini səndən eşitmək çox nadir hadisədir. Bir jurnalist kimi nə vaxtsa sənin haqqında kitab yazanda incimə bəzi giley-güzarlarımı da etiraf edəcəyəm. Həmişə arzulamışam ki, sənənlə ürəyim istəyən qədər oturma söhbət edim, sən də məni yaxından tanıyasan. Mənə uşaq kimi baxmayasan. Hərdən-bir sənənlə tədbirlərdə olanda məni camaatın içində az qala unudurdun...Onda çıxırmaq istəyirdim ki, nənə, məni bura niyə gətirmisən? Mən sənənlə rəngli kölgən deyiləm. Mənə də diqqət elə.

Hənifə nəvəsinin etiraflarından həm kövrəldi, həm də təəcübləndi. Balaca Həmidin qəlbindəki gizli harayları necə olub ki, eşitməyib. Nəvəsinin bu etirafına açıqlama verməyə söz tapmadığı üçün təəssüflə dedi:

-Ancaq onu deyə bilərəm ki, jurnalistika fakültəsində oxumağa layiq tələbəsən... Elə bil yaxından tanımadığım Hənifənin həyatından bəhs edən kino -lentinə baxdım. Nəvəmin etirafları əsasında ağlamalı film çəkmək olardı.

Həmid nənəsinin fikrə getdiyini görüb bir az yumşaldı.

- Onda niyə çap olunan yazılarımı heç vaxt oxumursan? Bəlkə məsləhətinə, qayğına ehtiyacım var- deyə nənəsinin boynunu qucaqladı.- Əlbəttə, fanatlarından bir fərqimiz var ki, biz səni səhnədə yox həyatda, ailəmizdə olduğun kimi görüb tanıyırıq.

Nənə ilə nəvə arasında söhbət qızısqıqca, daxili təzadlar du-man kimi əridikcə, yad səhərin üfüqlərində günəşin hərərəti hiss olunurdu. Hənifə Həmidin səmimi etiraflarından kövrəlsə də bü-ruzə vermirdi. O, dərin peşmançılıq hissələri ilə köks ötürdü:

-Düz sözə nə deyəsən? Söz verirəm ki, yazılarını oxuya-cağam. Sən mənimlə evdə, ailədə də fəxr edəcəksən, - deyə Hənifə nəvəsinin mühakimələri qarşısında hətta öz aktrisa mə-harətindən istifadə edə bilmədi. Pirə getmək arzusunu da Həmi-də deməyə nədənsə dili gəlmədi. Axı, nəvəsi indicə onun tarixi səhvlərini dilə gətirmişdi.

Həmid jurnalda çap olunan məqaləsini nənəsinin qarşısına qoyub dedi:

- Mədəniyyətimizə gənc nəslin yeni baxışı sənə də maraqlı olar.

- Əlbəttə, amma dünyada elə qocalar var ki, yüz cavana də-yərlər. O gün televizorda göstərilər ki, xarici ölkədə doxsan dörd yaşında qadın ali məktəbi bitirib. Xoşbəxtlik odur ki, o yaş-da həyat öz mənasını onun üçün itirməyib. Qibtə ilə baxdım ona. Üz-gözündən xoşbəxtlik yağdı. Uşaqları, nəvələri, nəti-cələri də onunla bir yerdə sevinirdilər. Hiss olunurdu ki, bəxtə-vərin qızı xəstəlik nədir bilmir. Üz-gözündən gümrəhlik yağır-dı. Məndən azı on beş yaş böyükdür.

- Nənə, incimə məndən, amma peyğəmbərimizin bir fikri var: “Bütün xəstəliklər günahlarımıza görədir”. Səbəbsiz nəticə yoxdur.

- Görəsən, şəkər və ürək xəstəliyi hansı günahların nəticəsidir?

- Çılğınlığın, əsəbin...

- Vallah, sən bu gün gözlərimi açdın. Mənim necə də ağıllı nəvəm varmış, - deyə Hənifə mənəli-mənəli başını tərpətdi. - Səninlə söhbət etmək maraqlıdır.

- Nənə, bu gün tarixi bir gündür. Etiraf günü. Nənənin nəvəsini kəşf etmə günü. Mən dərsə gecikirəm, həvəsin olsa sonra söhbətimizi davam etdirərik.

Həmid nənəsi ilə danışa-danışa universitetə tələsdi, anası kimi "hələlik" deyib qapının arxasında sanki qeyb oldu. Hənifə bu dəfə divardakı cavanlıq şəkilinə həsrətlə yox, məzəmmətlə baxdı: "Sən bilmirdin ki, dövran belə getməz. Qızını anasından, nəvəni nənəsindən məhrum etmişən...Səhnənin tozu ciyərlərinə elə həpüb ki, bu sağalmaz xəstəlikdən qurtara bilmirsən. Əslində sən xəstəliyinin adı eqoizmdir, yəni "mənçisən", vəssalam. Cavanlıqda qazandığın şöhrət üçün qocalıq indi səndən intiqam alır. Sən də acığını tökürsən evdəkilərin üstünə. O cür ağıllı, istedadlı nəvənlə fəxr etməlisən." Hənifə əlindəki əl yaylığı ilə növbəti dəfə göz yaşlarını sildi. Kifayət Hənifənin əl yaylığının islanmasından həmişə ehtiyat edirdi. Yaylıqlı əl üzünü yuxarı qalxan kimi evdə ab-hava da dəyişilirdi. Hərdən zarafatla Həmid də nənəsinin əl yaylığından qorxduğunu etiraf edirdi. Ona evin "qara buludu" deyirdi. Bu gün də için-için hansı itgiyə görə ağladığı divarlar üçün sirr idi. Hənifənin dərđini, ancaq əl yaylığı daha yaxşı bilirdi...

Hənifə xatırladı ki, keçən il bu ayda Şüvələnda Mirmövsüm ağanın anım günü idi. Qəzetdə də bu haqda məqalə yazılmışdı. Hənifə qəzeti tapıb məqaləyə nəzər saldı. Mirmövsüm ağa ilə bağlı maraqlı hadisələr də məqalədə qeyd olunmuşdu. O gün tədbirdə rus dilli ziyalılar da olduğu üçün bütün çıxışlar onların beynində tərcümə olunurdu. Belə ziyalılardan biri dostundan "pirin" rus dilində başqa mənə verməsinə sadələvhəsənə təəcübblənərək, Puşkinin "Pir vo vremya çumı" əsərini də misal gətirmişdi. Bu söhbət Hənifənin yanında qalmışdı.

Hənifə köhnə telefon kitabçasını tapıb kimə zəng vuracağını götür-qoy etdi. Pirə kimlə gedəcəyini qərarlaşdırma bilmədi. Bu gün necə olursa-olsun özünə, evdəkilərə sübut etmək istəyirdi ki, o, heç kimdən asılı deyil. Yadına nə vaxtsa oynadığı sevimli rollar düşdü. Görəsən, o qəhrəmanlar mənim düşdüyüm vəziyyətdən necə çıxardı? Çox fikirləşəndən sonra öz-özünə təskinlik verdi: "Oynadığım obrazlara mən can, nəfəs vermişəm. Onlar mənim səsimlə danışmış. Canlı, diri Hənifə kimdən məsləhət almalıdı? Bu yaşымda peşmanam ki, özümü başqalarının qarşısında sığortalamaq üçün həmişə vaxt azlığından şikayət etmişəm. İndi də vaxtdan başqa cür şikayət edirəm. Əvvəllər mən sevincdən ağlaya bilirdim indi isə əksinə qəmli fikirlərdən yaxa qurtarmaq üçün qəh-qəhə çəkmək, zamana da meydan oxumaq istəyirəm. Bir də gecikmiş etirafları dilə gətirməyin özü cəsarət tələb edir. "Hənifə şifonerin qabağında nə qədər oturduğunu hiss etmədi. Hənifənin sevimli paltarları zamanın yaxasından asılmış heysiş qocalara bənzəyirdi. Çoxdandır onlar günəş işığından, bahalı ətiirlərdən məhrum idilər. Ziyafətlərdə, yubileylərdə, toylarda, ad günlərində bu geyimlərdə çox olmuşdu. Onun bir çox paltarını dünya şöhrəti qazanan modelyer yox, yerli dərzi Rüksarə tikərdi. Ayağa durub titrək əllərini paltarlara toxundurdu. Rəhmətlik əriylə ziyafətlərə, qonaqlıqlara getdiyi günlər elə bil dünən olmuşdu. Halbuki o vaxtdan beş il keçmişdi. Nəzərləri ağ kostyumun yaxalığına sancaq kimi dikilib qaldı. Dövlət tərəfindən aldığı orden və medallar kostyumun yaxalığını bəzəyirdi.

Əlvən rəngli şifon paltarında isə iki il əvvəl xəstəxanada baş həkimin yanında olduğu günü xatırladı. Xəstəlik diaqnozunu ilk dəfə orda eşidəndə onun sifəti ağ xələt kimi ağarmışdı. O gün həkimin kabinetindən çıxanda sanki keçmiş xatirələrini, ən xoşbəxt illərini itirmişdi... Xəyallardan ayrılıb ən sevimli qara pencyini həvəssiz əyninə geyindi. Bədəninə çox böyük idi. Son

vaxtlar yaman arıqlamışdı. Əvvəlki pencəkdə Hənifə özünə yad görünürdü. Şifonerin iç güzgüsü tozlanmışdı. Şifoner daha tez-tez açılmadığı üçün zamanın tozunu udurdu. Hənifə güzgünü silib onunla üzbəüz qalaraq, acı etirafını bildirdi: "Ana, nənə rolunu, ancaq səhnədə yarada bildin. Onda sənə elə gəlirdi ki, bununla da ailədə öz vəzifəni yerinə yetirmisən. Daha vaxt sənəin xeyrinə işləmir. Təəssüf ki, adamın özünə inamı itəndə yaşamaq çətin olur." Əgər bu gün Hənifənin öz-özünü necə tənqid etdiyini evdəkilər eşitsəydilər qulaqlarına inanmazdılar. Hənifə yuxulu adamlar kimi nə vaxt paltosunu geyinib çölə çıxdığını hiss eləmədi. Blokla üzbəüz yolda dayanan taksi sürücüsündən Şüvəlana neçə manata aparacağını soruşsa da əslində onun nə dediyini axıra qədər başa düşmədi. Fikri dalğın idi. Sanki qızdırmalı adamlar kimi bədəni uçunurdu. Şüvələnin təmiz havası üçün yaman darıxmışdı. Qızı Kifayət anasının uzaq yola tək çıxdığını bilsə evdə qalmaqla düşəcəkdə: "Bu yaşda istəyirsən ki, başına bir hadisə gəlsin. Sonra biz də düşək küçələrə səni axtarmağa. Qocalıq da zamanın diaqnozudur. Onunla hesablaşmaq lazımdır. Daha ona müharibə elan etmək yox." Hənifə bütün bunları dərk etsə də özüylə bacarmırdı. Həmişə gərgin iş rejiminə alışdığı üçün indi heç yerdə özünə yer tapa bilmirdi.

Hənifə tanınmamaq üçün başına kasınka bağlamış, gözlərinə qara eynək taxmışdı. Sürücü bilmirdi ki, ən sevdiyi aktrisalarından birini maşınında Şüvəlana aparır.

Hənifə pırə çatanda bərk həyəcanlandı. Neçə vaxtdır içində gəzdirdiyi giley-güzardan, sıxıntıdan qurtarmaq, daxili rahatlıq tapmaq üçün Mirmövsum ağanın ziyarətinə gəlmişdi. Ziyarətə gələnlərin çoxu Hənifəni tanıdığı üçün ona böyük maraqla baxır, bəziləri salamlayırdılar. O, adamlarla salamlamağa macal tapmırdı. Məqbərənin içinə daxil olanda göz yaşlarını gizlədə bilmədi. Bu gün Hənifə həmişə olduğundan da artıq keçmiş təməşəçilərinə yaxın idi. Hənifə Mirmövsum ağanı ziyarət edib

çölə çıxanda hiss etdi ki, ayaqları əsir, bədəni ağırlaşır. İki qadın onun qollarından tutub yaxınlıqdakı skamyada oturdular. Başına toplananlar nə qədər ona şirin sözlər, təriflər desələr də Hənifənin yaylığı gözlərindən çəkilmədi. Qadınlar aramsız olaraq soruşurdular: " Hənifə xanım, heç inana bilməzdik ki, sizin kimi şux, həyatsevər bir insan belə acı-acı ağlasın. Bir ciddi hadisə olub? " Hənifə sual yağışı altında, ancaq onu deyə bilirdi ki, heç nə olmayıb. Onun ziyarətə bu yaşında tək gəlməyi çoxuna qəribə görünürdü.

Heç kim bilmirdi ki, Hənifə köhnə lent yazılarını görəndə onlara qanıqara, kefsiz baxırdı. Son dəfə xəstəxanada görünəndə hamı zənn etmişdi ki, yəqin Hənifə növbəti filmə çəkilmək üçün gəlmişdir. Ətrafında çəkiliş qrupunu görməyəndə inanmışdılar ki, Hənifə də başqa adamlar kimi xəstələnib. Bu gün də pirdə onun çəkilişlə bağlı bura gəldiyini güman edənlər az deyildi.

Hənifə bu gün tanımadığı adamların, küçələrin içində sanki ərimək özünü, yaşını unutmaq istəyirdi. Bu işə mümkün deyildi. Nəhayət, onun göz yaşları quruyanda elə bil yuxudan oyandı, qəlbinin gözüylə başına toplanan adamlara bir-bir diqqətlə baxmağa çalışdı. Ona dikilən yad baxışlarda o özünə deyil, nə vaxt sa oynadığı qəhrəmanlara məhəbbət, maraq gördü. Hənifə qəhrəmanlarına qibtə etdi. Onlar hələ də öz cavanlıqlarını yaşayırdılar. Ziyarətə gələn qadınlardan biri Hənifənin əlini nəvazişlə əlində tutub dedi:

- Hənifə xanım, heç ağıma gətirə bilməzdim ki, sizi həyatda görəcəyəm. Nə yaxşı ki, bu müqəddəs ocaq bizi görüşdü. Sizin bir məşhur monoloqunuz var, hamının dillər əzbəridir. Onu sizdən savayı heç kim elə təsirli, inandırıcı tamaşaçıya çatdırı bilməz. Bax, həmin monoloq mənim həyatımı yaxşılığa doğru dəyişdi. Ailəmin dağılmamasına siz kömək etmişiniz. Kor gözlərimi siz açmışınız. Monoloqda məni özümə qaytaran sözləri necə unutmaq olar? Sizə təşəkkür edirəm.

Hənifə heyretlə cavan xanıma baxıb köks ötürdü. Bu yad adamın dediklərini eşitmək bəlkə də təsadüf yox tale idi, özünə kənardan baxmaq fürsəti...Görəsən hansı monoloq belə təsir gücünə malik olub? Məhkəmədə vəkilləri, hakimləri əvəz edən vaxtında deyilən müdrik sözlər nə qədər insanın əlindən tutub? Bu göstəricilər statistik məlumatlarda heç vaxt qeyd oluna bilməz. Bəlkə insanların psixoloji durumunu, daxili dəyişikliklərini, beyində gedən kimyəvi prosesləri tədqiq edən alimlər bunu təhlil edə bilərlər.

-O monoloqdan nə isə yadınızda qalıb?- deyə Hənifə müəllim kimi sual verdi.

- Əlbəttə. O da yadımdadır ki, hər cümlə sualla bitirdi: "Yadlıq ilə doğmalığ arasında məsafə nə qədərdir? Neçə addım, neçə il, neçə ay? Kim bilir? Yadların doğmalığı, yoxsa doğmaların yadlığıdır tale yollarımızı dəyişən? Yadlıqla doğmalığın sərhəddində kim udur, kim uduzur? Sərhədin o tayında keçmiş xoşbəxtliyin əllərində toy hənası, sərhədin bu tayında həsrət yangısı, səhvlərin, günahların məhkəməsi."

- Hə, o monoloqu necə unutmaq olar? - deyə bir başqa cavan xanım da söhbətə qoşuldu.- Bəlkə də monoloq o qədər insana vaxtında düz yol göstərib ki, amma bizim bundan xəbərimiz yoxdur.

- Mən bunu öz şəxsi təcübəmdə gördüm. Hənifə xanım, sonda da çox təsirli söz deyirsiniz: "Həyatda qazandığımız sevinc payından aylarla kədərə borc veririk, qurbanlarsız keçinmirik. Biz həyatımız boyu müdrik kədərlə birgə yol gedirik. O bizə yaşamaq öyrədir. Nə yaxşı ki, müdrik kədər heç vaxt öz yolunu azmır. "

- Sağ olun xoş sözlər üçün. Belə anlar bizim kimi yaradıcı adamları özümüzə qaytarır. Hər halda bu fikirlər mənim yox, sevdiyiniz qəhrəmanındır. Öz qəhrəmanımın adından təşəkkür edirəm. Məşhur rəssam Pikasso deyib ki, incəsənət gündəlik hə-

yatın tozlarını qəlbimizdən silib təmizləməyə qadirdir. Doğrudan da incəsənət siyasətdən də güclüdür. O xoşbəxt olmağın yollarını, imkanlarını başqalarının acı təcrübəsində bizə öyrədir. Ağıllı tamaşaçı teatrda özünü bilikli həkim, təcrübəli müəllim, ədalətli hakim qarşısında hiss edir. Bir neçə saatlıq səhnəylə, qəlbiylə üz-üzə qalır. Amma həyatındakı çətinliklərə qalib olmaq üçün son sözü deməyi insan özü bacarmalıdır.

Bu anda Hənifə hiss etdi ki, dediyi son fikirlərin əsas hədəfi elə özüdür. Bir anlıq həyəcanla susdu. Ziyarətqah sanki hamının qəlbindəki, gözlərindəki tozları silib təmizləyirdi.

-Hənifə xanım, sizin ailəniz yəqin çox xoşbəxttir. Hər gün sizi dinləyirlər, sizdən çox şey öyrənirlər. Bilirəm ki, siz həm də müəllim kimi istedadlı tələbələr yetirmisiniz.

- İstedad insanda fitri olmalıdır. Müəllim isə onun cilalanmasında, parlamasında iştirak edir.

Hənifə qadınlarla danışsa da fikri indi ailəsinin yanında idi. Təəssüf edirdi ki, qızı, nəvəsi burda deyil. Əslində "xoşbəxt ailə"ni qoruyub saxlamaq Hənifə üçün həyatda o qədər də asan deyil.

Qadınların çoxu Hənifənin ötən cavanlığını, gözəlliyini xatırlayaraq, köks ötürüb ona tamaşa edirdi. O, tanınmaz dərəcədə dəyişilmişdi. Pirə ziyarətə gələnlərin qəlbindəki gizli istəklər, arzular da bu gün elə bil daha da saflaşmışdı. Hənifənin üzünə açılan, ona yad görünən səhər gündüzə çevrildikcə payız günəşinin şüaları onu mehribanlıqla sığallayırdı. Hənifə evdəki pis ovqatını unutmağa başlayırdı. Bu gün Hənifə də öz qəhrəmanının acı etiraflarının müəllifinə çevrilmişdi. Hənifə səhər nəvəsi ilə söhbəti xatırlayıb dərindən "ah" çəkdi. Öz-özünə söz verdi ki, bu gündən Həmidin məqalələrini oxuyacaq, yeri gəlsə ona mənəvi köməklik göstərəcək. Əsl Hənifə həyatda necədirsə, necə düşünürsə eləcə tamaşaçılarla öz şəxsi fikirlərini bölüşmək istədi. Əl yaylığı sanki ovcunun içində Hənifənin

ürək ağrısından sarsılıb qıvrılırdı. O, yaylığı ovcunda özündən asılı olmayaraq, bərk-bərk sıxdı. Hisslərini cilovlamağa çalışdı. Hənifənin doğma səsinə alışan tamaşaçılar üçün onun nə haqda danışmağından çox, onun necə danışması, ünsiyyəti daha vacib idi. Hənifə ömrünün ən səmimi anlarını yaşadığı üçün bərk həyəcanlanmışdı:

- Mən sizin qarşınızda həmişə səhnədə obrazların diliylə danışmışam. Bu gün isə sizinlə Hənifə özü danışır. Həyat mənə çox şey öyrətdi. Amma elə şeylər var ki, bu qoca yaşımnda indi bəzi həqiqətləri dərinədən dərk etmişəm. Sən demə, səhnədə həyatı oynamaq asan imiş. Tamaşanın sonunda pərdə bağlanır, daha öz qəhrəmanlarının əvəzinə məsuliyyət daşımırsan. Həyatda isə öz vəzifəni layiqincə icra etmək ən müqəddəs, ən çətin işdir. Bu məkanda həyat fasiləsiz davam edir. Gərgin ritmə dözməlisən. Mən ömrümün ən gözəl illərini sizə bəxş etdim. Siz də məni həmişə qiymətləndirdiniz, üzünüzdəki bu təbəssümü görməkdən gözəl nə ola bilər? Əslində məni oynadığım qəhrəmanlara görə sevmisiniz. Demək hər bir qəlbə mənim də öz yerim var. Bu istəyi qazanmaq üçün mən həyatımda ən vacib şeylərdən imtina etdim, doğma adamlara lazım olan qədər qayğı, diqqət yetirmədim. Ahıl yaşına çatan bir insanın gecikmiş etiraflarını, son monoloqunu eşidirsiniz. Bu gün biz pirdəyik, həmişə olduğundan da təmiz və səmimiyyik. Burdakı ab-hava daş hasarların arxasındakı həyatla eyni deyil. Bu məkanda hamının ruhu dincəlidir. Fikir verməyinizsə biz hamımız səhər yuxudan oyananda səhvsiz, günahsız oluruq. Kaş ömrümüzün axşamına qədər paklığımızı qoruya biləydik. Məsələn, Mirmövsüm ağa pak adam olmasaydı adamlar onu ziyarətə gələrdimi? Heç kimə demədiyimiz sirləri, arzuları bu ziyarət ocağında onun müqəddəs ruhuna deyib ovunuruq. Qəbri nurla dolsun. Bu gün səhər nəvəmlə söhbətdən sonra özümə yer tapa bilmirəm. Qürurum icazə vermədi ki, ondan üzr istəyəm. Nə qə-

dər nənəyə tamaşaçı kimi uzaqdan baxmaq olar? Axı, o, tamaşaçı deyil, mənə ən doğma bir adamdır. Bu gün mənə yad görünən səhər bəzi hikmətləri ilə elə bil gözlərimi açdı. Doğmalarımı mənə qaytardı. Siz doğmalara isə sevimli qəhrəmanları etibar edib gedirəm. Onlar doğrudan da sevlməyə layiqdirlər. Amma əsas odur ki, evdə mənim əziyyətimi çəkənlərin də sevlməyə daha çox haqqı var. Həmidin nənəsini ona qaytarmalıyam. Yəqin türk atalar sözünü eşitmisiniz, dünyada qadınların ən yaxşısı nənədir.

Hənifəni dinləyən qadınlar, xüsusilə də nənələr onun səmimi etirafından bərk kövrəlmişdilər. Belə canlı söhbəti Hənifənin dilindən heç yerdə və heç vaxt eşitməyəcəkdilər. Qadınlar özlərindən asılı olmayaraq, Hənifəni son dəfə olaraq elə ürəkdən alqışladılar ki, bu görüşdən xəbərsiz ziyarətçilər elə zənn etdilər ki, pirdə çəkiliş aparılır. Hənifə ilə bu gözlənilməz, maraqlı görüş bir neçə saatdan sonra şəhərdə dildən-dilə düşəcəkdə. Bu xəbər hələ üzü şəhərə doğru yol gedirdi. Həmişə əlində gəzdirdiyi əl yaylığı Hənifənin yaxşı əhval-ruhiyyəsindən sevinib onun əllərindən sanki balıq kimi sürüşüb pirdə yerə düşmüşdü. İlk dəfə idi ki, Hənifə yaylığın itgisini hiss etməmişdi. Ürəyində gəzdirdiyi ağır bir daş da elə bil yoxa çıxmışdı.

Ziyarətgahda Hənifənin etirafları nənələrə o qədər təsir etmişdi ki, dünyadakı qadınların ən yaxşısı olduğuna sevinirdilər. Hənifənin dilindən bu atalar sözünü eşitmək isə onu daha yadda qalan edirdi. Hənifənin əsl nənə obrazı bu dəfə səhnədə yox, həyatda öz tamaşaçılarını son dəfə başına toplamışdı. Yaşlı qadınların öz nəvələrinə məhəbbəti birə-on artmışdı. Nəvələri üçün bərk darıxmışdılar. Hamı öz nəvələrinin yanına Hənifə kimi həvəslə tələsirdi.

SON MƏNZİLƏ GEDƏN QATAR

Telli uşaqların yerini çarpayılarında rahatlayandan sonra şüşəbənddə əri İsmayılın avazımlaş rənginə, qan çəkmiş gözlərinə ürək ağrısıyla baxdı. Əvvəlki şən, deyib-gülən İsmayıl qaradınməz olmuşdu. Gözləri televizorun ekranına zillənsə də fikri çox uzaqlarda idi. Telli ərini fikirlərindən ayırmağa çalışdı:

- İsmayıl, verilişin adı nədir?

-Yadımda deyil... Amma deyəsən, dünya silkələnməyə başlayıb. Azadlığımız da meydanda doğulur. Heyif ki, Bakıdan çox uzaqdayıq.

- Bircə onu bilirəm ki, azadlıq kəlməsinin şirinliyini dadmaqdan gözəl nə ola bilər?

- Hamı vətən naminə yumruq kimi birləşməyi bacarsa kim bizə qalib gələr?

İsmayıl dərindən köks ötürdü. Son aylar ermənilər canavar xislətini daha gizlətmirdi. Sərhəd boyu ermənilər fitnə-fəsad törədirdilər. Bir tərəfdən də yeni tikdiyi evin yarımqıç işləri onu narahat edirdi. İsmayıl Tellinin diqqətini özündən yayındırmaq üçün dedi:

- Görək evin təmirini tez başa vurub sizə təhvil verim. Yaman darıxıram.

- Bizə niyə təhvil verirsən? Özün bu evdə yaşamayacaqsan?

İsmayıl elə bil yuxudan ayıldı. Bayaqdan gizləncə qəlbində öz-özüylə danışdığı üçün fikirlərini açıq etiraf etmişdi.

- Mən əvvəl sizi, ailəni nəzərdə tuturam. Sizə yaxşı olanda mənim də ürəyim açılır. Eh, Telli, səni istədiyim kimi xoşbəxt edə bilməmişəm. Bilmirəm mənim nəyimdən razısan. Sənin böyük ürəyin var. - İsmayıl elə bil həsrətlə əlini Tellinin qara saçlarında gəzdirdi. Onun saçlarına təzəcə dən düşürdü. Ancaq cavanlıq haqqında xatirələr cavan qalmışdı.

Telli hec cürə ərindən söz qopara bilmirdi. O, mətbəxə keçdi. Onun qapısı hələ vurulmamışdı. Mətbəxdən İsmayılı izləyirdi. O, ustufca ayağa durdu. Hiss olunurdu ki, böyür-başı ağrıyır. Özündən asılı olmayaraq əli ilə belini tutub zarıdı. Üçüncü otağın qapısını açıb işığı yandırdı. Otaqda divarlara ikinci dəfə suvaq çəkilməli idi. Taxta döşəmə vurulmamışdı. Həsrətlə otağı nəzərdən keçirdi. İstər-istəməz dünən bir erməni ilə əlbəyaxa olması gözləri önündə canlandı. Haraya dostu gəlməseydi kim bilir bu tutuşmanın axırı necə olacaqdı. Arvadının titrək əlini İlyas çiyində hiss edəndə pis fikirləri başından atmağa çalışdı.

- İnşallah bu otaqda da az iş qalıb. Sonra xudmani bir mebel alarıq. Sabah nə yaxşı ki, başqa işim yoxdur. Gərək otaqla məşğul olam.

- Allah köməyin olsun. Böyük oğlumuzun on yaşı, qızımızın isə altı yaşı var. Onların otaqları ayrı olsa yaxşıdır. Yoxsa balaca imkan vermir ki, Məlik dərslərini oxusun. Yaman şıltaqdır Ayna. Öz aramızdır onu ərkəsöyün eləmişən.

- Mənim anamın adını daşıyır. Onu əzizləməyim bəs nə edim?

İsmayıl üzbəüz divarda bir ay əvvəl aldıkları suvenirini görmədi. Qafanda olarkən Ayna mağazada atasını taxtadan yonulmuş suvenirini almağa məcbur etmişdi.

- Davud hanı? Gözümə dəymir...

- Ət taxtası kimi işlətmək istəyirəm.

- Evdə neçə ət taxtan var...

- Əsl baltalanmalı taxta budur. Ayna uşaqdır, sənə bu suvenirini aldırdı, amma mən onun tərəfinə baxa bilmirəm. Evimdə Davud Sasunlunun Cəlali atı şahə qalxmalıdır?

- Hara qoymusan onu?

- Mətbəxdədir.

- Ayna razı oldu?

- Mən onu başa saldım ki, sən hələ uşaqsan. Bilmirsən nə yaxşıdır, nə pis. Müsəlmanları sevməyən, amma onun çörəyini

yeyib boynunu yoğunladanlar həmişə sonda öz nankorluğunu göstərib. Onlardan biri də Davuddur.

- Sən onun haqqındakı dastanı bilirsən?

- Yaxşı bilirəm. Dostu, düşməni axıracan tanımaq üçün onun dastanlarını, folklorunu oxumaq lazımdır.

- Mən elə bilirdim ki, səni, ancaq tibb sahəsindəki kitablar maraqlandırır. Sənin ürəyin doluymuş.

- Həyatda hər şeyin öz yeri var.

- Mənim necə də ağıllı arvadım var. Heç vaxtımız olmayıb ki, ədəbiyyatla maraqlanaq bildiyimizdən, oxuduqlarımızdan danışaq.

-Bu gün buna tələb var, öyrənək, öyrədək. Xüsusilə uşaqları gözü açıq böyütmək lazımdır. Mən sizinlə Qafanda olsaydım bu suvenirini almazdım...

- Mənə Davud Sasunludan qısaca danış görüm o nə istəyirdi? Telli İsmayıl daha yaxın oturdu.

- Əvvəlcə de görüm, bizim tariximizi bilirsən?

- 1917-ci ildən bəri olan tarixi deyirsən?

- Yox, Azərbaycanın tarixindən danışırım.

- Mən kitabxanada, institutda işləmirəm ki, tarixi kitabları öyrənirəm...-deyə İlyas özünü doğrultmağa çalışdı.- Məktəbdə tarix dərindən oxuduqlarım yadımdadır.

-Düzdür, kənddə elə bir imkan yoxdur ki, dərslərdən kənar nə-sə biləsən. Buranın adamları da havası kimi təmizdir. Elə bilirlər ki, erməni qonşularımız, bəzi kirvələrimiz bizim kimi sadələvhüdür.

- Mən şəxsən onların şirin dilinə, andına inanmıram. Yaxşı, sən tarixi harda öyrənmişən?

- Yadından çıxıb ki, dayım Bakıda institutda dərslər deyir. O, mənimlə həmişə başibəlalı tariximizdən yana-yana danışardı. Evinə gələn dostları ilə bu haqda uzun-uzadı bir-biri ilə mübahisə edərdilər. Mən də onlara maraqla qulaq asardım. "Sasunlu Davud" haqqında da ondan eşitmişəm.

- Bizim Koroğlumuz ola-ola onu öyrənməyə dəyərsən?

- Mənə elə gəlir ki, dəyər. Dastanda ermənilərin vaxtı ikən yerləşdiyi yerin Fərat çayı ətrafında olduğu bildirilir. Səncə onların Qafqazda özlərinə yer eləməsi, bizdən torpaq istəməsi tarixi təhqir etmək deyil. Alimlər yazır ki, ermənilərin - frakiya tayfalarının qədim ərazisi Balkan yarımadasıdır. Ermənilər öz həqiqi tarixini keçmişdə qədim quş lələyi ilə yox, müasir mürəkkəblə yazıblar.

- Mən maşinist adamam. Sənin isə əməlli-başlı tarixdən başın çıxır. Dayım da alim olmayıb ki, ondan nəşə öyrənir.

-Sən öz ailənin başçısı kimi mənim gözümdə alimsən məhəbbətinlə, qayğıyla. Xəbərin yoxdur ki, işdə, qonşuda mənə "bəxtəvər" deyib darıyırlar.

- Sən fikir vermə...Bu gün deyəsən ailəmizdə tarix və ədəbiyyat üzrə məclis qurulub. Aparıcı da Telli xanımdır. Hayıf ki, uşaqlar yatıblar söhbətimizə qulaq asmırlar.

- Niyə, mənim vaxtım olanda Məliklə bir çox mövzuda söhbətlərim olur. Bilsən nə qədər sual verir.

- Danış Davud Sasunludan.

- Pəltək yetim Davud özünə görə olmayıb. Yetənə yetib yetməyəne daş atıb. Msra Məlikin sarayında doğulub böyüsə də, ona nankor çıxır. Msra Məlik həmişə anasına deyirdi ki, Davud ilan balasıdır, ondan həmişə bəla gözləmək olar. Onu öz ata yurduna göndərin. O, qılıncının altından onu keçirmək istəyəndə Davud tərslik edib keçmir. Deyir ki, Msra Məlik məni qılıncının altından ona görə keçirmək istəyir ki, böyüyəndə ona qarşı qılınc qaldırmayım.

- Axırda Davud Msra Məlikə nankor çıxır?

- Bəs necə? Yoxsa sən ondan yaxşı nəşə gözləyirdin? Onu qılıncı ilə iki yerə bölür. Axırda özünü də zəhərli oxla yaralayıb öldürürlər. Oğlu Mqer də özünə oxşayır. Dağıtmadığı yer qalmamışdı. Əslində dastanı tamam sənə danışmadım, çünki çox vaxt aparar.

- Özün demədin ki, qədim tarixlərini müasir qələmlə yazıblar. Gör saat neçədir. Ermənilərdən danışdın elə bil yuxun gözündən qaçdı.

- İsmayıl, yaman narahatam, sərhəddə vəziyyət get-gedə pisləşir. Sən hər dəfə işə gedəndə özümə yer tapmıram.

- Əzizim, biz kürəyimizi yerə vuran oğullardan deyilik. Əksinə belə günlərdə kişi evdə oturmaz, orda-burda başını avara-avara gırləməz. Sabah sən də mənə hörmət eləməzsən. Deyərsən ki, ərim qorxaqdır. Axı, sən məni belə tanıyırsan. Səhvlərini başa düşüb sakitləşərlər.

- Mən buna inanmıram. Davud Sasunlu suyunu içdiyi quyuya tüpürsə, onun törəmələrindən nə gözləyirsən?

İsmayıl qollarını Tellinin boynuna dolayıb onu sakitləşdirməyə çalışdı. Telli öz həyəcanlarını gizlədə bilmədi:

- Ordubad-Meqri-Qafan elə bil cəhənnəmə uzanan dəmir yoludur. Nə qədər günahsız adamlarımız ermənilər tərəfindən öldürülüb. Onlar əsl qan çanağına dönüblər.

- Çaqqalsız meşə olmaz. Hətta mənim məhəbbətim də sənə bu acı fikirləri unutdura bilmir.

- Qara geyinən anaları, gəlinləri unutmusan? Ən yaxşı oğullarımız quldurların qəfil gülləsinə hədəfidir. Xəstəxanamız müharibə dövrünə qayıdıb.... Gecələr yuxum ərsəyə çəkilib.

İsmayıl da son vaxtlar fikirdən səhərəcən yatmırdı. Hər dəfə işə gedəndə qəlbində ailəsi ilə vidalaşır, həsrətlə onlara baxırdı. Qara xəbərlər hamının başı üzərində kabus kimi dolanırdı. İsmayıl keçən iş növbəsində Meqri dəmir yolunda köməkçisi ilə erməni quldurlarından özlərini necə müdafiə etdiklərini Telliyə danışmırdı. İsmayıl Tellinin yatmağını gözləyirdi ki, işıqda soyunanda bədənindəki göyərmiş yerləri görməsin, qəlbini kövrəltməsin.

Səhərin gözü açılmamış İsmayıl yatağından qalxdı. Tellinin yatdığını yəqin edib sakitcə geyinməyə başladı. Sonra pəncələrinin üstündə uşaqlarının başı üzərində dayanıb onların şirin-şirin

yatmaqlarına bir xeyli baxıb köks ötürdü. Oğlu lap özünə oxşayırdı. O,əyilib oğlunun üzündən ehmalca öpdü. Elə bil balaca İsmayıl yatmışdı. Telli ərinin uşaqların otağında dayanıb gözünü onlardan çəkmədiyini görüb özünü itirdi. Çiyinlərinə yun şal atıb İsmayıla yaxınlaşdı. Gecə köynəyində bədəni əsim-əsim əsdi.

- Elə bil uşaqları çoxdan görməmişən. Niyə elə baxırsan?

- Adam öz balasına baxmaz? Baxıram ki, maşallah Məlik böyük oğlandır. Kaş onun məktəbi qurtarıb instituta girməyini görəydim.

- Səbr elə, görərsən. Gəl, səhər yeməyini ye, işə gecikərsən.

Telli ərini işə yola salıb dalınca bir qab su atdı. "Allah amanatında ol,"dedi. Bütün günü İsmayılın oğluna necə kövrək baxışlarla baxdığını unuda bilmədi.

Son aylar Telli ərinin işdən hər dəfə sağ-salamat qayıtdığını görəndə fərəhdən yerə-göyə sığmırdı. Çalışır ki, o gün bayram süfrəsi açsın.

Baharda çöl-çəmən yaşıl donunu geyinib sinəsinə lalələrdən sanki sancaq taxmışdı. Təbiətin göz oxşayan mənzərəsindən doymaq olmurdu. İsmayıl ailəsini başına toplayıb istirahət gününü bulaq başında keçirmək istədi. O bu gün içinə dolan ağrı-acıları unutmaq, yaşamağın necə əvəzsiz, şirin bir nemət olduğunu təbiət qoynunda hiss etmək, yaşamaq istəyirdi. Uca dağların qoynunda özünü o qədər doğma bilirdi ki, övladları ilə bu mənzərənin içində hər şeyi unutmağa can atırdı. İsmayılın bu nikbin əhval-ruhiyyəsi Tellinin də qəlbinə bir rahatlıq gətirmişdi. Çünki bu yaşanan saatları indi heç kim onların əlindən ala bilməzdi. Əsən xoş meh Tellinin saçlarını, üzünü, mehribanlıqla oxşadıqca gözləri bu xoş təmasdan xumarlanırdı. Bulağın ətrafında göyərən ətirli yarpız, qazayağı, dağkeşnişi, nanənin rayihəsi dünyanın bütün qayğılarından insanı uzaqlaşdırırdı. Telli qəlbində ərinə minnətdar idi ki, onlar bu gün ailəlikcə bir yerdədirlər. İsmayıl, oğlu Məliklə əllərdə balaca çit torbalara kəkotu, ço-

banyastığı yığa-yığa Tellidən xeyli aralanmışdılar. Yaşıl otların arasında dörd xarıbülbül görəndə elə bil yerində ovsunlandı. Çoxdandır ki, bu çəməndə ona rast gəlmirdi. O, xarıbüllələri incitmədən ehtiyatla dərdi. Görüşə tələsənlər kimi özünü Telli-yə çatdırdı. Tellinin baxışları qarşıda ucalan "Qızqalası" dağına dikilmiş, xəyalları çox uzaqlarda idi. Ərinin əlindəki məsum xarıbüllələri görəndə əvvəlcə uşaq kimi sevindi.

- Dünyanın möcüzəsidir bu çiçək. Nə yaxşı ki, o bizim torpağımızda bitir,- deyə Telli onlara dodaqlarını toxundurdu. Çiçəklərin sayının dörd olması nədənsə onu narahat etdi.- İsmayıl, heç olmasa beş xarıbülbül dərəydin. Niyə dördünü dərdirin?

- Olan bu idi. İstəyirsən başqa çiçəklərdən də dərilmə gətirim.

-Yox, lazım deyil. Xarıbülbülü heç bir çiçəklə qarışdırmaq olmaz. Hamısı onun yanında öz mənasını, gözəlliyini itirəcək.

İsmayıl Tellinin saçlarına xarıbülbülü taxdı.

- Uşaqlar, ananızın saçlarında xarıbülbül elə bil dilə gələcək. Telli, bəlkə bir neçə bayatı deyəsən.

- Həvəsim yoxdur.

- İnana bilmirəm ki, sən bu gün bizə şeir, bayatı deməyəcəksən.

- Sənin dərdiyən xarıbüllər özü mənə elə bil şeirlər deyir.

Onu mən eşidirəm.

- Doğrudan da belə gözəl mənzərənin içində adam şairləşir. Təbiət özü sənə şeir deyir.

*Bir günəş bəs edər, pərişan olma,
Sənin yüz Kür qədər göz yaşın olsa.
Min dərd hücum etsə, könül sıxılma,
Bir nəfər dərd bilən sirdaşın olsa.*

Günəş qüruba enirdi. Onlar yıx-yığış edib evə yollandılar. Evə çatan kimi Telli xarıbüllələri şüşə qaba qoyub içinə su tökdü.

Sübh tezdən həyətin doqqazı döyüldü. Gələn İsmayılın köməkçisi Elxan idi. Neçə il idi ki, qatarla qonşu respublikaya

yük daşıyırdılar. Son aylar isə doğma sərhədi aşan kimi özlərini düşmən ocağında hiss edirdilər. Bu səhər Elxanla İsmayıl bir-birinə ürək-dirək verə-verə iş başına yollandılar. Yenə də dəmir yolunun relsləri ilan kimi qıvrılıb elə bil qatarın qabağında sürətlə sürünürdü. Onlar doğma torpaqdan uzaqlaşdıqca həyəcanla dörd tərəfinə boylanır, ehtiyatını, sayıqlığını əldən vermək istəmirdilər. Yüklərini boşaldıb geri qayıdandan sonra elə bil çiyinlərindəki ağır bir yükədən azad olmuşdular. Yol boyu İsmayıl Tellinin dilindən eşitdiyi "Davud Sasunlu" haqda dastanı Elxana danışdı. Düşmən şəhərin mərkəzində Cəlali atının üstündə Davudun heykəlini yada saldı.

Düşmənlər uzaqdan qatarı görüb marığa dayanmışdılar. Onlar beş nəfər idi. İsmayıl isə bu dəfə də sağ-salamat evə qayıtdığına sevinirdi. Otağın döşəmə taxtalarını neçə gün idi ki, qurumağa qoymuşdu. Sabah fikirləşirdi ki, otağı əldən çıxarsın. Elxan da söz vermişdi ki, ona kömək edəcək. Qatar sürətini azaltmışdı. Gözlənilmədən qəfil güllələr qatarı dayanmağa məcbur etdi.. İsmayıl qolundan yaralandı. Bu anlarda Telli xəstəxanada düşmən gülləsinə tuş gələn hansı xəstəninə yarasını sarıyırdı.

Qatillər İsmayılı zorla qatardan düşürüb meşəliyə tərəf sürüdülər. İsmayıla dəyən güllələr Tellinin xoşbəxt taleyini güllələyirdi. Bir neçə addım aralıda iki erməni qulduru Elxanı ağaca bağlayıb işgəncə verərək : "De ki, bu torpaq ermənilərindir," deyə bağıırdı. Elxanın üz-gözü qanın içində idi. O, ölümün gözü-nə dik baxmaqdan qorxmayaraq, müqavimət göstərirdi: "Siz torpaq deyə-deyə it kimi gəbərəcəksiniz. Davud Sasunlu kimi meydanda at oynadırsınız? Onu öldürən zəhərli ox sizi də öldürəcək. Məni öldürməklə torpağım sizin olmayacaq. Ölmək qorxulu deyil, sizə təslim olub yaşamaq ən böyük cinayətdir. Silahsızın üstünə neçəniz düşür, bu kişi hərəkəti deyil. İsmayılı heç olmasa azad buraxın, evdə balaları var." İsmayıl son nəfəsində balalarını qarşısında məzlum kimi dayanan görüb ölümə qalib

gəlmək üçün ayağa durmağa çalışdı. Çox qan itirdiyindən həyat işığı gözlərində öləzidi. Son sözü "Telli" oldu. İsmayılın ümid çırağı həmişəlik söndü. Qatillər, əlləri qana boyanan düşmənlər arzusuna yetib dağılışdılar. Qara xəbər ürəklərə od sala-sala yol gəlirdi. Telli işdən qayıdıb stolun üstündəki qabda dörd xarıbül-büldən birinin solduğunu görüb təəccübləndi. Nədənsə ürəyi sancdı. Stula halsız əyləşdi. Ona elə gəldi ki, hava bu gün həmişəkindən tez qaralıb. Çöldən gələn səsə diksinib doqqaza tərəf boylandı. Uşaqlar idi. Telli uşaqları görəndə qəlbi kövrəldi. Özünə də məlum olmayan həyəcandan darıxırdı. Gözlərini solmuş xarıbül-büldən çəkə bilmirdi. Məlik anasının təşvişdə olduğunu görüb soruşdu:

- Ana, bir hadisə olub?

Telli Məliki bağına basdı, heç nə deyə bilmədi. Ayna onlara baxıb kövrəldi. Görən anası Məlikin başını niyə sinəsinə sıxıb? "Bəlkə bu gün dərslərindən beş qiymət aldığına görədir? Bəs onda niyə sevinmir?" Ayna da istər-istəməz anasını qucaqlamaq istədi.

Telli qapıda rəsmi adamları görəndə başa düşdü ki, bayaqkı, narahatçılığı əbəs deyilmiş. Onlar Telliyə yaxınlaşdıqca o, geri çəkilir, qulaqlarını tutub heç nə eşitmək istəmirdi. İsmayılın yoxluğuna necə inanaydı? Elə bil Tellinin səsi tutulmuşdu. Evinə gələnlərin arasında gözləri İsmayılı axtarırdı. İsmayılın adını aydın eşitsə də, başqa sözlər onun beyninə çəkilir kimi dəyirdi. Kəndin o biri başında Elxan üçün həyətlərində toy qazanları əvəzinə yas qazanları qaynayırdı. Sevdiiyi qızın həsrətində Elxan həmişə cavan qalacaqdı...

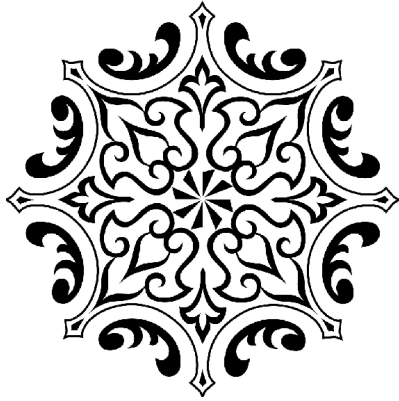
Telli İsmayılın əliylə dərduyi dörd xarıbül-büldü onun yaralı sinəsinə qoydu. Onun yaralı bədəni kəndinin yarası, ağrısı idi. Telli İsmayılın susmağına dözə bilməyib ondan cavab almaq istəyirdi :

- İsmayıl, bu dərdu mənə necə qıydın? Sən mənə niyə xoşbəxt etmişdin? Bu qara günü görmək üçün? Səni itirməyimin acı

yükünə dözə bilməmək üçün? Sən mənə ağlamaq öyrətməmişən. Mənə ürəkdən ağlamağı ağlar qalan düşmən öyrətdi. Sənə dəyən güllə mənə dəydi. Bu yara ilə necə yaşayım?

Tellinin başına toplanan qadınlar Tellinin halına dözməyib acı-acı ağlayırdılar. Bu evdəki xoşbəxtlik son mənzilə gedən qatlarla Tellinin həyatından həmişəlik yox olub getmişdi...

Ayna ilə Məlik evin bir küncünə qısılıb qalmışdılar. Məlik anasının yanıqlı səsinə qulaq asa bilmirdi. Ayna özünü ailənin qabağında elə bil günahkar hiss edirdi. O, anasının mətbəxdə gizlətdiyi suvenirin - taxtadan yonulmuş Davud Sasunlunun üstünə neft töküüb onu həyətdə yandırdı. Əfsanəvi Cəlali atı Davudu oddan qurtara bilmədi. Balaca Aynanın uşaq qəlbində atasını öldürən düşmənə nifrət doğulmuşdu, yandırdığı taxta onun ilk intiqamı idi.

esselər

DEYİLMƏMİŞ MONOLOQ

Bildiyiniz kimi, monoloq konkret bir adamın nitqidir, o heç bir replikalarla kəsilmir. Hərəkətlərlə çatdırılması mümkün olmayan hisslər monoloq vasitəsiylə həyata keçirilir. Bu fikirlər monoloq haqqında tərifdir. Teatr səhnəsində qrimlənmiş aktyor üçün mübariz, üsyankar ruhda monoloq demək ona həyatda çətinlik, təhlükə yaratmır, həyatdakı qrimsiz monoloqun fəsadları çox ola bilər. Nəzərdə tutduğum monoloqlar həyatımızın bütün sahələrinə aiddir. Teatr isə elə bir sehri məkandır ki, taleyini onunla bağlayanlar, bəlkə də həyatın fəlsəfəsini, acı və şirinliyini səhnədə oynadığı obrazlarla daha yaxından duyur, dərk edirlər. Buna görə də öz tamaşaçısının da qəlbində, şüurunda silinməz izlər qoya bilər.

Məhz aktyorların məharəti səhnədə dediyi monoloqla daha çox üzə çıxır. Hər-halda incəsənətlə əlaqəsi olan adam kimi bunu tam əminliklə deyirəm. Burda danışan tək-cə dil deyil, ürəyin döyüntüləri eşidilir, bədənin bütün əzələləri gərilir, barmaqlar yarpaq kimi əsir. Tamaşaçı ilə səhnə arasında sərhədlər itir. Baş qəhrəmanın fikirlərlə yüklənmiş səsi, monoloqu hamının qəlbinə hakim kəsilir, onun təsirindən ayrılı bilmir. Tamaşaçıların səmimi alqışları əsəri təsdiq edən və yazılmayan sonluğuna çevrilir. Alqış-gördüklərini, eşitdiklərini qəbul etməyin mədəni etirafı, əllərin xeyir duasıdır. Çünki pisliyin, şər qələbəsinə ağı üstündə olan adam necə sevinib əl çala bilər?

Bir az haşiyəyə çıxım, əgər insanların öz əlifbası, yazılı ədəbiyyatı olmasaydı nə yazıçılar meydana gələrdi, nə də teatr sənətindən xəbərimiz olardı. Qədim zamanlardan insana "heyvani-natiq" deyilir. *(Yəni əlifbası olan heyvani-natiq.)* Nəyə bənzədilməyimiz heç kimi təəccübləndirməsin. Əvvəla yer üzündə insandan əvvəl təbiət və heyvanat yaranmışdı. O zaman-

dan bəri heyvanlar öz qanunları ilə başını aşağı salıb yaşayır. Bəzi insanlar kimi tamahkarlıq, riyakarlıq, yaltaqlıq nədir bilmirlər. (*Sirkdə mədəniyyətimizə xidmət edən, təlim alan heyvanlar istisna olunmaqla.*) Qəribə faktdır ki, öz daxili qanunları, həyatı ilə yaşayan bu dördayaqlıların adları bizim əsəbi vaxtımızda niyə mənfi emosiyalarla yada düşür?! Hirsimizi tökürük onların üstünə. Necə deyərlər, söyüşə dönən adlar onların alınına yazılıb? Bunların günahı təmsil janrında yazan şair və yazıçılardadır. Heyvanlar nə vaxtdan bəri adam kimi danışır, haqq, ədalət axtarır? Əvvəla meşə demokratiyadan çox uzaq bir yerdir. Orda, ancaq meşə, cəngəllik qanunu işləyir. Zəifləsən, demək kiminsə yemənsən, öz taleyindən küs. Təmsil həvəskarları niyə demirlər ki, tülkü, dovşan, aslan filankəsə oxşayır, əksinə ədalətli, müdrik canavar insanların şüurunda qəddar, mənfi obraz kimi yaşayır? (*Bir çox müqəddəs totemləri təhqir etməkdən də çəkinmirik.*) İncildə deyilir: "İlan kimi müdrik, göyərçin kimi məsum olun." Uzağa niyə gedirsiniz müqəddəs Quranda "İnək", "Bal arısı", "Qarışqalar" surələrində böyük hikmətlər var.

Bizim təbiət qonşularımıza olan münasibətimizin əsilində təhlilə ehtiyacı var. Fərsətdən istifadə edib bu məsələyə daha həssas yanaşmaq. Axı, boynumuza alağ ki, meşəyə, onların qapalı dünyasına icazəsiz biz müdaxilə edirik. Hətta zərif, gözəl ceyran və marallara da yazığımız gəlmişdir. (*Yeri gələndə şairlər qızları gözəllik etalonu kimi ceyranlara bənzədirlər. Ceyranlara belə hörmət edirsiniz?*) Hansı heyvan qabağımıza çıxdı onu məhkəməsiz, sübutsuz düşmən kimi güllələyirik "uf"da demirik. (*Sən demə, onun günahı meşədə doğulmasıdır.*) Yox, mən siz düşündüyünüz kimi, "Heyvanların müdafiə cəmiyyəti"nin sədri deyiləm, mən qan tökülməyin əleyhinəyəm. Xarici ölkələrdə heyvan dərilərindən, xəzlərindən istifadə etməyə bir o qədər də müsbət hal kimi qiymətləndirmirlər. Amma bizdə qadınların əynində gözəl görünən xəzlər heyvanların həyatı hesabına

başə gəlir. Birdən elə fikirləşərsiniz ki, mənim xəz paltom olmadığı üçün belə danışıram. Yox, elə deyil.

Sufi şairlərdən biri haqlı olaraq deyib ki, əgər həyatda sözlərin vasitəsi ilə deyil, qəlbin gözüylə əsl həqiqəti duya bilsəydik dünya möcüzələrə bürünərdi. İndi sözün özü də kəsərdən düşüb, qəlbimizin də gözü kor olmaq təhlükəsi qarşısındadır. Qəlb gözünə eynək yazılır. Kimdir günahkar? Bəlkə özümüzdən başlayıb günahımızı islah etməyə çalışaq. Yəni pis əməllərdən tövbə edək. Əlbəttə, buna böyük iradə lazımdır. Həm də tövbə Allah qarşısında edildiyi üçün onu pozmaq ən böyük günahdır. *(Bu məqamda sürəkli alqışlar eşidilir.)*

Təəssüf ki, elələri var heç tövbə qapısının mövcudluğundan xəbərləri belə yoxdur. Nə qədər günah sahibi olsaq da tövbə qapısını döyməyə hazırlaşmırıq. Nə çoxdur evlərin yaraşığı olan bahalı yeni Avropa qapıları?! Heç bilirsiniz ki, o qapıların arxasında kimlər necə yaşayır? O qapılardan keçənlərin yolu tövbə qapısından keçmir, axı! Bir də elə zənn edirlər ki, tövbə qapısı, ancaq dindarlar üçündür. Çünki kiçik səhvi olsa belə tövbə qapısını tanıyanlar o ünvanda havayı təmizlənəcəklər. Bəs böyük günahları olanlar harda, hansı bahalı imarətinin nəhəng çarhovuzunda, saunasında, cakuzisində və s.yerlərdə təmizlənilir.) Əyri oturaq düz danışaq ki, üzünə "Avropa qapıları" açılanlar üçün "Amerika pəncərələri"ni də təşkil etmək çətin deyil. Biz də onları başa düşmək əvəzinə qınayırıq. Heç eşitmisiniz ki, varlı, zəngin adamlar əsas işini kənara qoysun, sonra da bizim kimi sadə, kasıb adamları qınağ hədəfinə çevirsinlər? Başa düşürəm, niyə ağrımayan başına dəsmal bağlasın. Avropa qapısından keçənlər bizim kimi milyonlarla deyil, axı. Onlar az, biz isə həddindən artıq çox. Vicdan tərəzisində ədalət balansını pozuruq. *(Bu məqamda sürəkli alqışlar eşidilir. Ümumiyyətlə, bəyəndiyiniz, razılaşdığınız fikirləri alqışlamağı unutmayın. Monoloq alqışı sevir.)* Qorxuram ki, monoloqum uzun alına. Çünki deməyə sözüm çox-

dur. Tez-tez də sizinlə görüşmək imkanım yoxdur. Görüşə bil-səydik monoloqu ucadan oxuyardım. Onda siz mənim ifamda nə demək istədiyimi daha yaxından hiss edərdiniz. Qulaqlarda səslə-nən sözlər daha çox yadda qalır. Qəlbimizdə isə səsin əks-səda-sı yaşayır. Deyilənə görə, söz fikrin bədənidir. Ağ don geyinən günahın bədənini də qaranlıqda daha müqəddəs görünür. Ona görə də nə vaxtsa qarğışa dönmən sadələvh alqışlardan doğan cəmiyyə-timiz bizi haralara aparmayıb? Acı etiraflar sonradan qanqal kimi gözümüzün qabağında bitəndə kimdən, nədən narazı qaldığımızı axıracan dərk etmək istəmirik. Biz ömür boyu səssiz monoloqla-rımızla baş-başayıq. Çay içə-icə, televizora baxa-baxa, xüsusilə də ictimai nəqliyyatda yol gedə-gedə benzin iyinə, sürücünün si-qaretinin acı tüstüsünə qarışan dərdlərimiz düşür yadımıza. O an-larda nə günəşin istisini, nə də qışın şaxtasını hiss etmirik. Fəsil-lər də gözümüzdə qarışır. Ahımızla köklənən qayğılarımızın, ya-rıcan arzularımızın burulğanında yorğun üzgüçü kimi suda bat-maq təhlükəsi içində fırlanırıq. (*Xilasedici qayıq isə uzunmüddət-li təmirdədir.*) Maddiyyatı, mədəniyyəti piy bağlayan tox, taleyi-nə, bir sözlə katibəsindən tutmuş sürücüsünə qədər şiltaqlıq edən adamlar isə uzaqdan bu mənzərəni su pərilərinin rəqsi ilə səhv salırlar. (*O qədər restoranlarda rəqs edən yarıçılpaq qızla-rın cib yerlərinə pullar qoyublar ki...həyatı da ciddi qəbul etmək iqtidarında deyillər. Pulu həddən ziyadə çox olan bəzi-bəzi adamlar özlərini nədənsə yarısərxoş kimi aparırlar.*) Belə adamları, ancaq fransız Laraşfüko gözəl başa düşüb və cəmiyyətə təskinlik vermək üçün deyib ki, yalnız böyük şəxsiyyətlərdə böyük qüsurlar olur. İndi kişisən bu boyda zırpı həqiqəti inkar elə! Ancaq cə-sarətlənib Laraşfükonu inkar etmək fikrindəyəm. Fransızdır de-yə onu özümdən ağıllı hesab etməliyəm? Kasıbla dövlətli arasın-da fərq bilirsiniz nə qədərdir? Onlar arasında məsafə neçə mil-yard kilometrdir? Məsələn, 1000 metr bir kilometr hesab olunur. Mən də belə düşünürəm ki, dövlətlinin hər 1000 manatı (*dollar,*

rubl, funt-sterling, avro və s.) bir kilometrə bərabərdir. İndi təsəvvür edin ki, milyon və milyard pullar neçə kilometr deməkdir? Kainatda günəşlə, uzaq planetlərlə aramızda olan məsafə qədər. Həmin adamlar bizimlə bir yer kürəsində yaşasalar da, amma bizdən çox uzaqdırlar. İşıq sürəti lazımdır ki, onların pullu planetinə çatasan. Buna isə bir ömür azdır. Hər-halda bu haqda düşünməyə dəyər.

Yenə də haşiyəyə çıxım. Əsrlər boyu adamlar meydanlara, bazarlara həmişə möcüzə, görmək, müdrik söhbətlər eşitmək arzusu ilə toplanıblar. Səyyar aktyorların məharətli çıxışlarından, təlxəklərin amansız atmacaları və sarkazmindən dövlətliklər daha çox ehtiyat ediblər. Çünki onların fikirləri camaatın arasında epidemiya kimi tez yayılırdı. (*Qədimdə nə televizor, nə də kompüter olmadığı üçün camaat arasında ünsiyyət daha çox idi.*) Hərdən fikirləşirəm ki, qədim bazarlar axı, bizim indi gördüyümüz səviyyədə olmayıb. Ora həm də mədəniyyətin, istirahətin, maraqlı tədbirlərin məkanı olub. Bazarlarda tərəzidə aldadanlar olmasaydı, bazar da halallıq məbədinə çevrilirdi.

Bir məsələ də məni çox düşündürür. Məsələ, incəsənətə dəxli olmayan teatr səhnəsini xatırladan zallarda çox "əsərlər" məharətlə oynanıb. Bu günün reallığını insanlara asanlıqla unutturaraq, onu naməlum gələcəyin qurbanına çevirmək köhnə inanılmış üsullardan biridir. Ən gözəl üsul isə hələ gəlib çata bilməyən gələcək ilə bizim təbrik edilməyimizdir. Vallah heç gün ərzində nə olacaq adam bilmir. Qalsın ki, gələcək haqqında bu günün adından danışasan. Günəş də bizdən küsür. Bu ona bənzəyir ki, doğulmayan körpə haqqında təriflə danışasan. Əslində yeni fikir həmişə körpə qədər təmiz və məsum görünür ilk baxışdan. Yəqin ki, Amerikada yayılmış Prays prinsipi haqda eşitmişiniz. Prays (*Əvvəlcə aktyor kimi tanınan sonra isə prezident seçilən Reyqanın köməkçilərindən biri olub*) sübut edib ki, prezidentliyə namizəd haqda rəy onun ekrandakı obrazı əsasın-

da formalaşır. Bir sözlə, prezidentliyə namizədlər sevinən, xoşbəxt görünən xalqın arasında televizor ekranlarından daha cəlbedicidir. Biz hələ prezidentliyə namizədlərin hansı rənglərin fonunda tamaşaçıya, seçiciyə təqdim olunması haqda danışırmıyıq. Prays prinsipinə əsasən siyasət qrimlənib teatra, şouya çevrilir. Halbuki əlahəzrət həqiqət bizimlə indi, bu gün, bu saat yanba-yan yaşayır. Bilmirəm həqiqət təəccübdən yoxsa təəssüfdən çıxırmaq yaxud monoloq demək istəyir ki, mənimlə niyə hesablaşmırsınız? Mənə niyə söz vermirsiniz? Əsl həqiqət meyarını keçmişlə gələcək arasında nə qədər axtarmaq olar? (*Yeri gəlmişkən əslində təəəəəəccüb və təəəəəəəssüf sözləri belə yazılısaydı daha yaxşı olardı. Çünki bu hissələrdə fəryad daha çoxdur.*) Ona görə əsəbi adamların bəzən dili topuq vurur, pəltək kimi danışıır. Hər-halda bu haqda düşünməyə dəyər.

Bütün bu etirafardan sonra boynuma alıram ki, teatrı daha çox sevirəm. Teatrda proyektorların gur işıqları altında sanki öz həyatımıza kənardan baxırıq, özümüzü dərk etməyə çalışırıq. Təbiidir ki, teatrda həyata nisbətən hadisələr daha sürətlə inkişaf edir. Həm də əvvəlcədən bilirsən ki, mənfi qəhrəman öz layiqli cəzasını alacaq. Bunun necə baş verəcəyini tamaşaçı zalında intizarla gözləyirsən. Səhnədə xeyir şər üzərində təntənəli surətdə qələbə çalır. Əsər belə sonluqla bitməsə insanlar həyatda daha tez depressiyaya düşər, hər hansı bir problemin onsuz da ümitsizliklə bitəcəyini zənn edər. Bu baxımdan teatrın müalicəvi, saflaşdırıcı aurası, psixoloji təsiri haqqında elmi əsərlər yazmaq olar. Teatrda hər şey sadə və təbiidir göz yaşı, məhəbbət və nifrət kimi. (*Aydan, günəşdən, yağın qardan və göy gurultusundan başqa.*) Həyatda isə tamam başqa mənzərədir. Təbiət canlıdır, təbiidir. İnsanların çoxunda məhəbbət və nifrət saxtadır. Elə bil həyatın böyük səhnəsi ilə teatrın kiçik səhnəsinin yeri bəzən səhv düşür. Bəzən aktyorun oynadığı rola tamaşaçı o qədər inanır ki, onun əsl adını belə unudur. Həyatda da həmin və-

ziyyətlər yaşanır. Teatr pərdəsi əslində səhnə ilə həyat arasında sərhəddir. İki reallığı- həyatla səhnəni ayıran həqiqətdir. Nitsşenin bu fikriylə razılaşmalıyıq: "İncəsənət bizə ona görə verilib ki, həqiqət bizi öldürməsin".

Tarixin saralmış tozlarını gözlərimizdən silsəydik, tarixi yadranlarla tarixi yazanları bir-birindən ayıra bilsəydik hər il təqvimdə qırmızı çərçivəli qələbə, sevinc dolu günlərin bayramını daha çox qeyd edərdik. Köhnə səhvlərimiz təəssüf ki, bizi keçmişimizə qara çərçivədən baxmağa məcbur edir. Niyə siyasət bağbanlarımız necə deyərlər, hələ keçmişdən alma ağacında şirin xurma axtarıblar? Müasir həqiqət də indi sıx meşəyə bənzəyir. Deyəcəksiniz ki, bu da təzə fikirdir? Bəli. Həyat təcrübəsi göstərdi ki, ağacları sıx olan yaşıl meşə uzaqdan qara rəngdə görünür. Qara rəng həvəskarları hamını meşəyə uzaqdan baxmağı tövsiyə edir. Əslində həqiqəti uzaq məsafədə axtarmağa dəyməz. Təəssüf ki, yaşılı qaraya çevirmək siyasətidir bu.

Günahlar böyüdükcə günahsızların sayı daha da artır. Bu haqda uzun-uzadı danışmağa ehtiyac varmı zəhmətkeş xanımlar və yoldaş cənablar. Bu günah təkcə 37-ci ilin günahı deyil. Oktyabr inqilabından sonra vəziyyət olduğundan da ağır idi. Milyonlarla adam nəinki acından həm də 20-ci illərin övvəllərində repressiyadan əziyyət çəkdilər, məhv olundular. Yeri gəlmişkən, hamıya "yoldaş" deyən cəmiyyətdə nə qədər düşmən axtarmaq olardı?! Bu necə yoldaşlıqdır? Xüsusilə, psixi trostkiçilərin nə qədər günahsız qurbanları olub. Acı təcrübələr göstərdi ki, yeni siyasi ideologiya köhnəlik üzərində ona görə asanlıqla qələbə çalır ki, çünki o "xoşbəxt" gələcək haqqında gözəl danışa bilir. Bəs necə olur ki, azadlığa, xoşbəxtliyə, ancaq bir ovuc adam asanlıqla nail olur? *(Bu məqamda sürəkli alqışlar eşidilir.)* Hər halda bu haqda düşünməyə dəyər.

Klassik şairimiz Füzuli kimi dindar, islam aşiqinin *(Allah ona rəhmət eləsin.)* yaradıcılığı da keçən əsrin 30-cu illərində ateist-

lər tərəfindən təhrifə məruz qalmışdı. Onun "Ya Rəb, bəlayi-eşq ilə qıl aşına məni" qəzəlini, "Yoldaş, bəlayi-eşq ilə qıl aşına məni" ilə əvəz etmək istəyi mənəviyyatsızlıq deyil bəs, nədir? Allahı inkar edən ateist necə dərk etsin ki, aşıq, ancaq Allahdan bu istəyi diləyə bilər. Ən gizli hisslərimizi biz kimlə daha çox bölüşürük, hər an xəyanətə meyilli yoldaşla yoxsa Allahla?!

Gözlərimizdən pərdə götürülsəydi bəlkə də çox şeyi başqa cür görürdik. (*Görmək istədiyimiz kimi deyil hər şeyi olduğu kimi görmək, qiymətləndirmək çox vacib məsələdir.*) Məhəmməd peyğəmbərimiz (s.s.) buyurub: "İnsan Allah qarşısında günahkar bəndə olmasaydı göydəki mələkləri görə bilərdi." Tamamilə razıyam. Günahlarımız gözlərimizə bəzəkli pərdələr çəkmişdir. Əslində pərdə yaxşı şeydir, baxır harda. Milli-əxlaqi dəyərlərimizi qorumaq naminə necə deyərlər, pərdəli dolansaq daha yaxşı olardı. (*Böyük-kiçik yerini bilmək hər iki yaş qrupuna aiddir.*) Hər halda bu haqda düşünməyə dəyər.

Göylər bizimlə yağış, qar, külək dilində danışır. Dənizin vəkilləri mavi dalğalar bizimlə su dilində dərdləşir. Ağacların, çiçəklərin səsini eşidə bilirikmi? Məhəmməd peyğəmbərə (s.s.) Hira mağarasında Allahdan vəhy gəldikdən sonra o, çöldəki otların, çiçəklərin Allaha ibadətini canlı şahidi olmuşdu. Belə mənzərəni görəndən sonra bərk həyəcanlanmışdı. (*Təbiət öz Yaradanına sədaqətə ibadət edirdi.*) Ən maraqlısı odur ki, monoloqların sayı artdıqca dialoqların sayı azalmağa başlayıb. Əslində kütlə monoloqa (*nağıla*) qulaq asmağı sevir. Ona elə gəlir ki, bəlağətli sözlərlə bəzənmiş monoloq onun xoşbəxtliyinin təmin edilməsində başlıca amildir. Bütün yaradılışların ali Yaradanı olan Allahın "Ol" kəlməsi onun ən qüdrətli və qısa monoloqudur. Qüdrət və əzəmət heç vaxt çox danışmır, özünü öymür, təmkinlidir, bağışlamağı bacarır. Nahaq deyilməyib ki, əxlaqımızı Allahın əxlaqına yaxın edin. Axı, onun bizə bəxş etdiyi müqəddəs ruh bizim də pak göylərdəki ilahi cəmiyyətin üzvü olduğumuzu

bir daha sübut edir. Bədənin günahları isə əməl dəftərimizi qarayacaq. Pis əməl qırmızı, yaşıl, mavi rəngdə yazılsa da onun mahiyyəti dəyişilmir. İnsanlar adətən ən çətin anlarında ovunmaq, təsəlli almaq üçün sizcə daha çox haralara tələsirlər? Pirlərə, müqəddəs ünvanlara. Bəs onların sahibləri kimlərdir? Allahın qoyduğu qayda-qanunla yaşayan əməli-saleh adamlar. Axı, onların əxlaqı, həyatı insanlara nümunə olmalıydı. Bu dünyada nəfsimizə hakim kəsilseydik, islam dinində deyildiyi kimi, səgirə və kəbirə günahlarından uzaqlaşsaydıq yer də, göy də bir az rahat nəfəs alardı. Hər halda bu haqda düşünməyə dəyər.

Hərdən düşünürəm ki, keçmişdə peyğəmbərimizin xütbələrini (*yəni monoloqlarını*) canlı eşidənlər dünyanın ən xoşbəxt adamlarından biri olublar. Bir də ona görə xoşbəxt olublar ki, xütbələrini dinlədikləri müqəddəslərin sözü ilə əməli bir-birini tamamlayıb. Belə bir gözəl nümunə də insanların çoxunun həyatını yaxşılığa doğru dəyişdirə bilməyib. Niyə? Hər halda bu haqda düşünməyə dəyər.

Monoloqla xütbəni - Allah kəlamı ilə insanın sözlərlə bəzənmiş, yüklənmiş fikirlərini bir-birinə qarışdırmayacaq. Hər bir insan nə haqda danışsın danışsın əslində o özü haqqında həqiqəti danışır. Hərdən buna daha diqqətlə, həssaslıqla yanaşsanız müsahibiniz barədə çox şey öyrənə biləcəksiniz. Bunları bilmək üçün uzaq, yad ölkələrin müəlliflərini məsələn, Deyl Karneqini və s. kimsələri oxumaq lazım deyil. Dərmanlar qəbul edəndə də onun xarici bəzəyinə, okeanın o tayından gəlməyinə aldanmayın. (*Hər-halda cənnətdən zənbillə yerə endirməyiblər.*) Həyat tərzləri, ovqatları, həyata baxışları, hətta yaşadıkları meridianları müxtəlif olan adamların eyni dərmanları içməyinə dəyərmidi? Qədimdə xəstəyə müalicə təyin ediləndə fəsil də nəzərə alınır. Hər halda bu haqda düşünməyə dəyər.

Hamletin məşhur "olum ya ölüm" dilemması bu gün də öz mənasını itirməyib. Amma indi bu etirafın hədəfi bəşəriyyətdir.

Problemlər qloballaşır. (*Daha doğrusu qloballaşma nəhəng dalğa kimi qabağına nə çıxdı alır cənginə.*) Ümumiyyətlə, əsrlər boyu kütlələrin qəlbini, beynini öz təsir gücü altında saxlayan yaxud onu zəhərləyən tarixi şəxsiyyətlərin monoloqları ayrıca bir söhbətin mövzusudur. Onlar bir çox xalqların, dövlətlərin taleyini, istiqamətini öz istədiyi axara yönəldə bilmişlər. Təəssüf ki, insanlar səhnə ilə həyatı bəzən bir-birinə qarışdırırlar. Bineyi-qədimdən aktyor kimi istedadlı adamlar dünyanı idarə ediblər. Müharibələr hətta ədalət naminə aparılsa da müharibələrə bəraət yoxdur. Yadımıza salaq hind imperatoru Aşokanın müharibəyə qarşı nifrətini, acı etirafını. Müharibənin saysız-hesabsız günahsız qurbanlarını gözləriylə qanlı döyüş meydanında görəndə dərk edir ki, o müharibədə anaların göz yaşları, atadan yetim qalan körpələrin üzərində qələbə çala bilmişdir. O andan müharibəni dayandırır.

Dünyada çox hadisələr var ki, o yarandığı gündən tarixə dönür. Məsələn, Troya atından strateji vasitə kimi istifadə edilməklə o dünya tarixində yaşamaqdadır. (*Hələ üstəlik ekologiya da təmiz qalır.*) Düzdür, indi bu vasitədən istifadə etmək daha mümkün deyil, çünki artıq necə deyərlər, şahmat taxtasında atla belə gedişin əsl siyasəti hamıya məlumdur. Görəsən, Homerin kəşf etdiyi Troya atına bənzərini başqa müəlliflər, hərbcilər tapa bilərlərmi? Hər halda bu haqda düşünməyə dəyər.

Nəhayət, gələk mətləb üstünə Şekspir (*xristian olduğu üçün "sarstvo yemu nebesnoe"*) nahaq deməyib ki, həyat səhnədir biz də onun tamaşaçıları. Səhnənin həyata ayaq açması Şekspirin günahı deyil bəs kimindir? Biz də günahkar axtarıyıq. Bu aforizmin müəllifinə (*ölümündən sonra*) Nobel mükafatı düşür. (*Məgər mükafatların sahiblərinin hamısı bəşəriyyətin xoşbəxtliyi naminə çalışıb əziyyət çəkənlərdir?*) Təəssüf ki, ən dahi nəzəriyyələr belə həyatı təcrübələrdən qat-qat zəifdir. Nağılvari görünsə də nə vaxtsa Nobel mükafatı üçün ayrılan pullar qurtarandan sonra Ba-

kıda yeni Nobel peyda olub neftimizdən istifadə edərək özgələr üçün pul qazanmağa gələ bilərmə? Allah eləməsin bir də belə hadisə baş versə yenə də bizdən savayı gözümlər görə-görə yeri gəldi-gəlmədi çoxuna mükafat paylanacaq. Əcəb işdir, bineyi-qədimdən heç vaxt əlimizin duzu olmayıb. Qədrimiz bilinsin deyər böyük duz mədənləri kəşf edək?! (*Bu məqamda sürəkli alqışlar eşidilir.*) Hər halda bu haqda düşünməyə dəyər.

Keçən əsrdən hamını dünyanın axırı ilə qorxudurlar. Düzdür, təbiətdə fors-major hadisələr çoxalsa da, amma hələ axirətə hazırlıq mərhələsi gedir. Gördüyünüz kimi, artıq təbiət də bizimlə şiltəliq edir. Yayda göydən başımıza qar yağır, qışda ağac bar verir və yaxud okean sümüyünə düşən Sunami rəqsi oynayır. Yaxşı ki, balıqlar yerini dəyişib quruda yaşamırlar. Torpaqda tərpenməyə yer olmazdı. (*Yazıq quşlar göydə ömrünün axırına kimi uça bilməz, axı.*) Bizə yaxşı da, pis də olanda hər şeyi atırıq təbiətin üstünə.

Boynumuza alağ ki, biz də çox vaxt düz düşünüb, düz danışıb, düz əməl sahibi oluruq. Tikilən binanın da təməli düz olmasa gec-tez o dağılmağa məhkumdur. (*Belə acı mənzərələrə az rast gəlinmir.*) Bunun əvvəlcədən qabağını almağ vacibdir, yoxsa fəlakətdən sonra səhvimizi dərk etmək?! Elə bilərsiniz ki, sadə tapmacalara mürəkkəb cavablar axtarıram. Əsla elə deyil. Əslində həyatın ali qanunları belə o qədər sadədir ki, onun başına biz corab hörür, onu tapmacaya biz çeviririk. İşimiz dolaşığa düşəndə "tapmacalara" cavab axtarıyıq. Vəziyyətdən çıxış yolu olmayanda isə psixoloqlar, həkimlər, vəkillər, yanğınsöndürənlər, ekstrasenslər və s. qüvvələr köməyə çağırılırlar. Özümüzü özgələrin gözüylə tanımağa, onların xoşuna gəlməyə çalışırıq. Niyə? Hər halda bu haqda düşünməyə dəyər.

Gəlin, yaxşı əməllərimizlə alqış yiyəsi olağ. Allah alqışlarımızı, dualarımızı mütləq eşidər. Göydəki mələklər də xoş niyyətlərimizə "Amin" deyər. (*Amma yerdəki "mələkləri" göydəki saf, şəffaf mələklərlə bir-birinə qarışdırmayın.*)

VARLIĞIMIZ AĞLIMIZIN GÜZGÜSÜDÜR

Deyirəm, dünyada ən güclü dualardan biridir: "Allah, aqlımızı əlimizdən almasın". Əgər ağıl əldən gedibsə hər şeyi itirmisən. Əslində yazı qarmaqarıışıq dünyada öz məhvərindən çıxmayan, aqlını azmayan, öz milli mənəviyyatına hörmət və qayğıyla yanaşan insanlar üçün nəzərdə tutulub. *(Bu adamların xəritədə dəqiq coğrafiyası yoxdur. Yaxşı adam elə hər yerdə yaxşıdır.)* Ey dünyanın yaraşığı, nicatı olan müdrik adamlar, sizin elminiz, helminiz olmasaydı biz kimə ürəyimizi açardıq?! Qədim filosof Baltasar Qrasian gözəl deyib: "Fikirlərini sükut məbədinə gizlət, ancaq ağıllı adamlar üçün üzə çıxart." Qədim zamanlardan bəri insanlar orakullara, bütlərə, qəbilə başçılıqlarına, müxtəlif din nümayəndələrinə və indi də psixoloqlara öz ürəyini açıb mənəvi yardım almaq ümidindədirlər. *(Belə ünsiyyətə sərsəmlər könüllü gedə bilməzlər.)* Cəmiyyətdə tarazlığı qorumağa çalışanların çox vaxt səsi, harayı zamanın ritmində, dəli sürətində, burulğanında eşidilmir. Bildiyiniz kimi, gözəl görünən şeytani həvəslər baş alıb getməkdədir.

"Nəhcül bəlağə" kitabında Həzrət Əlinin (ə) xütbələri, kəlamları, vəsiyyətləri hər bir insan üçün ibrətnamədir. "Əməlsiz axirəti diləyənlərdən, boş ümidlər bəsləyib tövbə etməyi istəyənlərdən olma. Bəzi şəxslər vardır ki, dünyada zahid kimi danışar, dünyaya rəğbət edənlərin işlərini görür... Dildə başçılıq edər, əməldə hamıdan geri qalar." Allah aqlımızı əlimizdən almasın.

Hər əsrin öz dahiləri və sərsəmləri var. Zaman keçdikcə dahilər tarixə, xalqın milli sərvətinə dönür, dəlillər də qeyri-adi düşüncə tərzii ilə öz həqiqətinin başına fədakar pərvanə kimi dolanır, qanadlarının yanmasından qorxmur. Hərəsinin öz tanıdığı, gördüyü, ona doğma olan həqiqəti var. Və düşüncəsinə, təsəvvürlərinə uyğun

yaşadığı həyatı onun qapalı aləmidir. Bu aləmə kənar adamların cığırlar açması mümkün deyil. *(Onlar öz aləmində həm yaradan, həm də yaradılındır.)* Sərsəmlərdən fərqli olaraq, dahilər yerdəki zaman çərçivəsindən kənarada, adilikdən çox uzaqda hələ formalaşmayan yeni yüksək irqlərin nümayəndəsi kimi milyonlarla insanların içində seçilir. Məsələn, dahilər tərəfindən deyilən fikirlər elmi dillə desək, suqquestiv enerji sahəsinə malikdir. Bu substansiyanın güclü təsiri altında dahilərin kəşf və yeni fikirləri əbədi olaraq canlıdır. Nə isə...Bir məşhur fikir yadıma düşdü: "Adəm adam olsa da adam dönüb Adəm olmayacaq." *(Yəni Adəm öz günahlarını yumaq üçün deyilənə görə, iki yüz il ağlayıb, Allahdan bağışlanmağını istəyib. Biz isə günahlarımıza, səhvlərimizə elə gözəl don geyindiririk ki, hələ bir onunla fəxr edə bilirik. Belələrinin peşmançılıqdan heç iki dəqiqə də gözlərindən yaş çıxmaz.)* Neçə minillikdir ki, insan yer üzündə yaşayır, yaradır. Əslində əsrlər öz donunu insanların əynində dəyişir. Yeganə dəyişməyən təbiət qanunlarıdır. Nə yaxşı ki, şirdən tülkü doğulmur, dəvə quşu mövcud olsa da, əsl dəvə qanadsızdır. Yoxsa necə deyərlər, dəvənin qanadı olsaydı uçurtmadığı dam qalmazdı. Amma ulu babalarımız dəvənin taleyinə, səhrələr yorğunluğunu olan bu dözümlü, sədaqətli heyvana acıyaraq deyib ki, dəvənin yediyi qanqal olsa da yükü xurmadır. Söz sözü gətirdikcə, az qala fikirlərimin əsas hədəfindən uzaqlaşırım. Bir məsələni də qeyd etməyə bilmərəm ki, hər əsr öz texnoloji innovasiyası ilə seçilsə də, Allahın yaratdığı dəvə və s. heyvanların min illərdir nə adı, nə də onun mahiyyəti dəyişilməyib. İnsanın yaratdığı hər bir şey öz ömründən qısdır. *(Mən qədim piramidaları və digər tarixi abidələri nəzərdə tutmuram.)*

Qayıdaq yaşadığımız XXI əsrin qayğılarına. Əsrin görünən, görünməyən "dəlixanalarının" dəqiq sayını bilməsək də, amma onların qızgın fəaliyyəti bizi narahat etməyə bilmir. Bunların bir çoxunda ağ xalatlı həkimlərə ehtiyac yoxdur. Oralara giriş, çıxış azaddır, tək pulun olsun. Əxlaqsızlıq yuvalarına ayaq

açmaq üçün ora açar tapmaq lazım deyil. Bu "dəlixanalarda" hər şey pula satılır, alınır. Onlardan fərqli olaraq, keçən əsrin ortalarında "xippi" adlanan anarxistlər meydana gəlmişdi. Xaricdə gəncləri cəmiyyətdən, sağlam həyatdan uzaqlaşdırmaq üçün onların necə deyərlər, "sürü" ilə çirkli geyimdə harda gəldi yaşamaqdan çəkinməyən eybəcər həyat tərzləri efirdə təbliğ olunurdu. Narkomanlar öz balaca "cəmiyyətinin" tam sahibi idilər. Acı həqiqət olsa da kapitalizmin allahı pul, kapital olduğu üçün onlar insanları mədəni, heyrətəməz hiylələrlə, vasitələrlə idarə etməkdə mahir ovsunçudurlar. Elə "şou" deyilən yoluxucu azar da geniş coğrafi əraziləri zəbt etməkdədir. *(İnsanlar şirindilli, gözəl sifətli yalanları niyə daha çox sevirlər?)* Xarici ölkələrdə gecədən səhərə kimi işləyən kazinolarda quraşdırılan müasir texnologiyalar, gözqamaşdıran işıqlar insanları real həyatdan o qədər ayırır ki, o sehirlə aləmə düşən gecəni gündüz ilə qarışdırır. İndi qərbi ölkələrində gənclərin əksəriyyəti reyv mədəniyyətinə də daha çox can atırlar. Bu submədəniyyətin qurbanları əcaib-qərib əlvan geyimlərdə reyv klublarda əylənir, gecə ərzində dəlisayağı rəqslərə davam gətirmək, daha çox enerjiyə malik olmaq üçün rəngli həblər qəbul edirlər. Belə sərsəm həyatın gərgin ritmini yaşayanlarda bir neçə ildən sonra dəli olmaq təhlükəsi qaçılmazdır. *(Bu cavanları dünyada heç nə maraqlandırmır. Onlar, ancaq "kef" edirlər. Mənim həmişə "kef" sözündən xoşum gəlməyib. Adətən sərxoş adama da kefli deyilir.)*

Məşhur psixiatr həkimin dediklərini təkrar etmək məcburiyyətindəyəm: "Tam sağlam adamlar yoxdur, yalnız müayinə olunmayanlar var". Yazıq cəmiyyət! Öz daxili hissləri ilə gerçəklik arasında fərq itdikcə, təsəvvürlərinə düzgün izah, təhlil verə bilməyən insan artıq sərsəmdir. Ağılın açarı olan dil onun sahibinə düzgün diaqnoz qoyulmasında ən gözəl vasitə olduğu üçün Sokrat müdrikəsinə deyib: "Danış ki, mən səni görə bilim."

Nəhayət, gələk mətləb üstünə. Dünyada sərsəmlərinə qahmar çıxmayan zaman dahi insanlarını daşlaşmış yaddaşında yaşatmaqdadır. Əgər kimsə italyalı psixiatr həkim, antropoloji nəzəriyyənin banisi hesab edilən Çezare Lombrozonun "Dahilik və sərsəmlik" kitabını təsadüfən oxuyubsa, aliməbənzer dəlilərin, ağıl çaşan dahilərin fəaliyyətindəki qəribə faktların şahidi olub. Müalicə olunan insanların psixoloji durumuna görə sağlam cəmiyyətdən təcrid olunmaları, qapalı həyat keçirmələri adamda dərin təəssüf hissi doğurur. Onun kitabını oxuyanda məlum olur ki, dahilik insan xoşbəxtliyinə, azadlığına sui-qəsdirsə, sərsəmlik isə özünə qarşı qapanmaq, reallıqdan məhrum olmaqdır. Bunun bir çox səbəblərini Lombrozo təcrübəli psixiatr həkim kimi açıqlamağa çalışıb. İrqi və irsiyyətin insanlara təsiri elmi cəhətdən araşdırılıb. Məhz hansı coğrafi ərazilərdə daha çox dahilərin yetişməsi üçün münbit şəraitin olduğunu faktlar əsasında qeyd edib. (*Bizim bu yazıda məqsədimiz mövzunu coğrafiya ilə bağlamaq deyil.*) Lakin rus alimi Nikolay Qonçarenko Çezare Lombrozonun fikirlərinə sona qədər bəraət qazandırmadığı üçün "Dahi incəsənətdə və elmdə" əsərində qeyd edir: "Dahi düşüncənin hərəkət labirintini heç kim kəşf edə bilməyib. Biz onun yalnız zahiri, hazır nəticələrinin şahidi oluruq." Məşhur psixiatr B. Qilyarovski də lombrozionçuluğu təqdir etməmişdir. O, qeyd edir ki, sərsəm və istedadlı adam arasında prinsipial fərq azdır. Bunu yaradıcı adamın təxəyyülü, düşüncə tərzi ilə izah edir. Marafıdır ki, "Dahilik və sərsəmlik" kitabı Avropada 1864-cü ildə çapdan çıxsada, Rusiyada məhz XX əsrin 60-cı illərində Lombrozonun patoqrafik materiallarına müraciət edilib. Yəqin bir əsr ərzində kitab mübahisələrə səbəb olub.

Təəssüf ki, müəllif dünyada qəbul olunmuş müqəddəs meyarlarla hesablaşmadığı üçün dəliləri arasında daha ağıllı görünməyə üstünlük verib həkimlik səlahiyyətini aşaraq, həqiqətə uyğun olmayan fikirlərini də bildirməkən çəkinməyib. Unudub

ki, peyğəmbərləri dahilər cərgəsinə aid etmək olmaz. Onlar yalnız Allah tərəfindən seçilmiş peyğəmbərlərdir. Və onlara psixiatr həkimin diaqnoz qoyması gülüncdür.

Lombrozo öz dəlilərinə yiyə çıxmaq əvəzinə təəssüf ki, Məhəmməd (s.s.) peyğəmbərin adını Lüter, Şopenhaur, Savonarola ilə bir yerdə hallandıraraq, onların dünya xalqlarını zehni inkişafdan geri qoyduğunu sübut etmək istəyir. Daha sonra Qurani-Kərimdən guya başı çıxan "şərqsünas" alim kimi surələrin bir-birini inkar etdiyini qeyd edir. (*Yaxşı ki, keçən əsrin əvvəllərində 1909-cu ildə dünyasını dəyişib. Daha bəzi sərsəm ideyalarını inkişaf etdirə bilmir*). Həm də onu qınamaq da olmur. Həyatının çox hissəsini dəlilər, canilər arasında keçirən psixiatr həkim, kriminalist kimi hamıdan şübhələnməyə, ona diaqnoz qoymağa adət edib.

Hörmətli mərhum Lombrozo, sənə bu dünyadan o dünyaya mesaj göndərib demək istəyirəm ki, adam bilmədiyi şey haqında böyük-böyük danışmaz. Məhəmməd (s.s.) peyğəmbərimizin ən böyük möcüzələrindən biri səmavi kitab olan Quran özü elə dərin elmdir, əxlaqdır, mədəniyyətdir, hikmət, sülh kitabıdır. Əgər Quranın surələrinin düzgün tərcüməsini vaxtında oxusaydı yanlış fikirlərdən uzaq olardı. Neyləsin ki, avropalı dəlilərlə ciddi məşğul olduğu üçün mütaliyəyə çox vaxt ayıra bilməyib. Quranın bir çox elmi sahələrə işıq salan surələrini Avropa alimləri neçə əsr sonra təsdiq etmişlər. (*Əziz oxucu, bağışlayın, adam ədalətsizliklə üzləşəndə əsəbiləşir, qabağında kimin olduğunu fərqi nə varmur. Bizə tolerantlıq dərsləri keçənlər özləri çox vaxt buna riayət etmirlər.*) Bəşəriyyətin xoşbəxt gələcəyi naminə islam dininin müqəddəsliyi, izahları Qurani-Kərimdə verilib. Onu başa düşməyənlər isə "Ali -İmran" surəsinin 7-ci ayəsini diqqətlə oxusun: "Ya, Məhəmməd! Sənə Quranı nazil edən Odur. Onun bir hissəsi Quranın əslini, əsasını təşkil edən möhkəm (*mənası aydın, hökmü bəlli*), digər qismi isə mütəşabih (*mənaca bir-birinə oxşar, məğzi bəlli olmayan*) ayələrdir. Ürək-

lərində əyrilik (*şəkk-şübhə*) olanlar fitnə-fəsad salmaq və istədikləri kimi mənə vermək məqsədi ilə mütəşabih ayələrə uyarlar. Halbuki onların həqiqi izahını Allahdan başqa heç kim bilməz. Elmdə qüvvətli olanlar isə: "Biz onlara inandıq, onların hamısı Rəbbimiz tərəfindəndir", deyirlər. Bunları, ancaq ağıllı adamlar dərk edirlər." Son ayə lap ürəyimcədir.

Sevindirici hal odur ki, Lombrozo kitabında lipemanyaklıqlarını sübut etdiyi Şopenhaur, Amper, Şuman, Swift, Nyuton, Russo və s. adların arasında türk adlarına rast gəlinmir. Dəliləri çox olan xalqların statistik göstəriciləri, təhlili ilə tanış olmaq istəyən "Dahilik və sərəməlik" kitabını tapıb oxusun. (*Əgər mən özüm kitabdan çıxarışlar etsəm başqa xalqların nümayəndələri Lombrozonu bir qırağa qoyub məni qınaq hədəfinə çevirəcəklər. Elə zənn edəcəklər ki, dəlilər arasında ayrı-seçkilik salıram. Allah bizi beynəlxalq səviyyəli dəlildərdən qorusun.*) Sizlərin diqqətinə onu da çatdırım ki, müəllif Blez Paskaldan da sitat gətirməyi unutmayıb: "Xristianlıq şəxsiyyəti məhv edir." Sözüün düzü, Blez Paskalın şəxsən nəyi nəzərdə tutduğunu axıracan bilməsəm də, bir müqəddəs həqiqət danılmazdır ki, Qurani-Kərim yeganə səmavi kitabdır ki, təhrifə məruz qalmayıb. Düşünülmüş tərzdə kiminsə mövqeyinə, siyasətinə xidmət etmir. Allah kəlamları Qurani-Kərimdə öz dəyər və qüdrəti ilə seçilir. İnsan iradə azadlığına, seçmə malikdir. Xristianlıqda isə, bildiyiniz kimi, Aristotelin, Əflatunun fəlsəfi düşüncələri, təsiri güclüdür. Fəlsəfə və dinin sintezi eramızın II və IV əsrlərində Avropada bir çox şəxsiyyətlər tərəfindən araşdırılıb, nəhayət, Kappadokiya kilsəsinin nümayəndəsi Nazianalı Qriqorinin başçılığı ilə xristianlıqda müqəddəs üçlük doğması təsdiq olunub. (*İudanın, Mariya Maqdalinanın da İncilləri ortaya çıxıb*). Bu günə qədər bu dediklərimiz haqda dünya alimləri, din nümayəndələri arasında təzadlı fikirlər, mübahisələr davam etməkdədir. Xüsusilə, İdris (*Yenox*) peyğəmbərin yazıları xristianların müqəddəs bildiyi kanon kitablarına salınmasa da, din

xadimləri onun kitabından səmərəli istifadə etməkdədir. Tarixdə o apokrif yazı kimi təqdim olunur. (*Quranda İdris peyğəmbərin adı iki dəfə qeyd edilib.*) Xristianlığın yaranma tarixində qədim mifologiyaların təsirini Yelena Blavatskaya "İncilin ezoterik xarakteri" əsərində faktlarla geniş təhlil etmişdir. Bu mövzunun üzərində dayansaq böyük vaxt tələb edər.

Orta əsrlərdə İncildəki bəzi fikirlərlə razılaşmayan rahiblər də az olmayıb. Onlardan Martin Lüter və Kelvin X Leviyə qarşı çıxaraq, təmtəraqlı ayinlərin keçirilməsinin, rahiblərin dünyadan təcrid olunmasının əleyhinə mübarizə aparır, onların da hamı kimi evlənmək hüquqlarını tələb edir. Bir sözlə, Allahın insana verdiyi bütün nemətlərdən istifadəyə, maddi, mənəvi yüksəlişə çağırır. İnsanları xoşbəxtliyə, azadlığa aparən yollar hansı məntiqlə onu zehni inkişafdan qoya bilər? Bu geniş mövzunu gələcəkdə bir başqa yazıda təhlil etmək daha düzgün olar. Bir məsələni də qeyd etmək yerinə düşərdi ki, ümumiyyətlə, ağıllı görünən sərsəm adamlar islam dininə qarşı olduqca qeyri-obyektiv münasibət bəsləyirlər. Bəlkə də qısqanclıq hissləri onları sərt, düşünülməmiş addımlar atmağa məcbur edir. Atalar sözüdür, görünən dağa bələdçi lazım deyil. Son illər dünyada dini dözümsüzlük tənqid edilir, tolerantlığın təbliği və ona riayət edilməsi isə yalnız islam ölkələrinə daha çox şamil edilir. Amma xristian ölkələrinin bəzilərində islama qarşı yönələn hər bir çirkin əməllərin sahibləri demokratiyanın övladı kimi əzizlənilir. Və bu ərkəsöyün demokratlar sonra da çirkin əməllərinə görə yüksək mükafatlara layiq görülürlər. Siz deyiniz, gözlərimizə hansı eynəkləri taxaq ki, bu ədalətsizlikləri görə bilməyək? Siz özünüz kimin dəli, kimin ağıllı olduğunu müəyyən edin. Allah adamın aqlını əlindən almasın.

Gülməli görünsə də adama deməzlər ki, yayın bu cırhacırında Çezare Lombrozo hardan sənin yadına düşüb? Düzü bilmirəm. Amma onun əsərində dahilərin aciz tərəflərini, həyatın acı səhnələrini

oxuyanda məşhur adamların psixopatoloji halına təəssüf edirsən. Əslində dəlilik dərəcəsinə çatan bəzi dahilərin xəstəliklərini geniş oxucu kütləsinə çatdırmaqla biz nəyə nail oluruq? Nə olur-olsun onlar sərsəmlikləri, psixopatik xarakteri ilə tarixə düşməyiblər. Bəs niyə bu istedadlı adamların taleyi birdən-birə belə faciəvi tərzdə dəyişilib?! Şekspir belə psixoloji vəziyyəti özünəməxsus surətdə xarakterizə edir: "Sərsəmliyin özündə müəyyən sistem mövcuddur."

Məsələn, məşhur yazıçı Mopassanın xəstəlik tarixində yazılmışdı ki, cənab Mopassan heyvana çevrilib. Psixiatriya klinikasında qırx üç yaşında keçinir. Oxucu qəlbini rıqqətə gətirən əsərləri hələ də Mopassanı sevdirmir, yaşadır. Deyilənə görə, psixi xəstəlik irsi ola bilər, dahilik isə yox. *(Yazıçının anası, qardaşları da sərsəmlikdən əziyyət çəkiblər.)*

Simfonik əsərlər bəstələyən Şumana elə gəlib ki, musiqi notlarını Bethoven və Mendelson öz qəbirlərindən ona diqtə edirlər, evindəki stol və stullar onunla danışır. Ömrünün sonunda sərsəm olsa da biz onun vaxtı ikən yaratdığı əsərlərini böyük maraqla dinləyirik. Conatan Svift dəlilik dərəcəsinə çatanda adamları zadəganlara ətliyə verməyə çağırırdı. Amma sağlam dövrdə yazdığı əsərləri indi də maraqla oxunur. Van Qoq da sərxoşluqdan ayılmırdı. Dəlilik vəziyyətində ikən hirsini boğmaq üçün qulağının birini kəsmişdi. Qırx yaşına çatmamış intihar etmişdi. Lakin yadigar qoyub getdiyi rəsm əsərləri təkqulaq görünür. Motsarta həmişə elə gəlib ki, hamı onu zəhərləmək istəyir. Onun klassik simfonik əsərləri dünya mədəniyyətinin incilərindən biridir. Jan Jak Russo gah protestantlığı, gah da katolikliyi qəbul etmişdir. Sərsəm yazıları artıq onun xəstəliyini büruzə verirdi. O, Allaha məktublar yazırdı. Yazılarına cavab almayan sonra bəyan edir ki, Allah yoxdur.

"Fövqəltəbii insan" obrazını yaradan, öz-özünə "Fridrix Nitsşe niyə belə ağıllıdır?" deyən filosof ömrünün son günlərini Veymar psixiatriya xəstəxanasında bitirir. *(Atası da ömrünün sonun-*

da sərsəm həyat keçirmişdir.) Onun xəstəlik tarixində həkim qeyd edir ki, Nitsşe gah özünü IV Fridrix Vilhelm adlandırır, gah deyir ki, arvadım Kozima Vaqner məni bura gətirib (*bəstəkar Vaqnerin arvadını nəzərdə tutur*), keçi kimi atdanıb düşür.

Yaponiyanın klassik yazıçısı Akutaqava Ryunoske uzun illər əsəbi, sərsəm həyat keçirir. Həmişə yaradıcılıq gücünün tükənməsindən qorxur. Nəticədə yuxu dərmanı içərək intihar edir. (*Deyilənə görə vaxtı ikən anası da sərsəmlikdən əziyyət çəkib.*) Yazılarının birində qeyd edir: "Allahlara məxsus olan bütün cəhətlərin içində biri məndə daha çox təəssüf doğurur, allahlar intihar edə bilmirlər." Ernst Hemenqey də həmçinin psixoloji sarsıntılara dözməyib özünü güllələyib. Ömrünün sağlam günlərində yaratdığı əsərlər isə bu gün də sevilir, oxunur. İblisin şəkillərinə öz yaradıcılığında yer ayıran rəssam M.Vrubelin aqibəti daha faciəli olub. Sərsəmliklə yanaşı onun gözləri də tutulmuşdu. Rus absurd ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Daniil Harms ömrünün sonunu dəlixanada keçirmiş, aclıqdan ölmüşdü. Lev Tolstoy ömrünün sonunda yazdığı əsərlərdən imtina edir. Deyilənə görə hətta Eynşteynin də ölənə yaxın ağıl çaşır. Onun oğlu da şizofreniya xəstəliyindən əziyyət çəkmişdir və s. Bu, ürək ağrından hadisələrin çoxunda isə irsiyyət faktoru özünü büruzə verir. Fransız yazıçısı Stendal belə hadisələrin şahidi kimi yazılarının birində qeyd edib ki, dahi adamların tərcümeyi halının müəyyən hissəsini onların həkimləri yazmalıdırlar. Allah adamın aqlını əlindən almasın.

Bir faktı da qeyd edək ki, Lombrozo öz kitabında vaxtı ikən işlədiyi Pezar klinikasında xəstə təxəyyüllü adamlar arasında keçirdiyi rəsm əsərlərinin müsabiqəsini təsvir edir. Məsələn, xəstələrdən biri general obrazını oturan vəziyyətdə çəksə də altındakı stulu çəkməyi unudur. Yaxud toyuqla at, albalı ilə qovun eyni ölçüdə çəkilir. Heç bir savadı olmayan xəstəsi isə Darvinin ideyalarını yazmağa müvəffəq olub. Əlinə heç vaxt rəssam fırçası al-

mayan xəstələr qeyri-adi rəsmləri ilə həkimlərini heyrətə gətirirdilər. Bu, adi insan üçün möcüzəyə bənzəsə də, bunun da öz elmi təhlili var. Sərsəm adamlar öz qapalı dünyalarında özlərini çox vaxt kral, sərkərdə, dahi hesab edirlər. Ətraf mühitin onları başa düşməməsinə də təəccüblə yanaşırlar. Əksinə düşüncələrindən kənarında baş verən hadisələr, həyat obrazlı desək, əslində onlar üçün süni gül qədər ətirsiz, maraqsızdır. Həyatda baş verən hadisələr, lövhələr onların şüurunda yarımçıqdır. Sən demə, düşüncə tərzini pozulanda danışqda da cümlələr arasında zəncir qırılırmış.

Alman psixiatri Ernst Kreçmer dahilərin səmərəli, faydalı fəaliyyətini önə çəkərək qeyd edir ki, psixopotologiyaya məruz qalan bir çox dahi adamlar nə vaxtsa bəşəriyyətin mənəvi tərəqqisinə fermentativ təsir göstəriblər. Doğrudan da onlar dünya səviyyəsində elmdə, mədəniyyətdə təkrarsız şəxsiyyətlərdir və belə dahilər yalnız böyük ehtirama layiqdirlər.

Oxucu elə zənn etməsin ki, mən psixiatriya üzrə mütəxəssis kimi özümü qələmə verirəm. Əsla yox, mənim hələ aqlım çaşmayıb. Təsadüfən hörmətli Lombrozonun peyğəmbərimiz haqqında yersiz qeydini oxumasaydım, bu yazı da ərsəyə gəlməzdi. *(Yazıçı təxəyyülüm, mütalim bir- birinə qarışıb. Bu sahədə delitənlərimi yazıçılığımə bağışlayın. Esseni peşəkar mütəxəssis oxuyanda yəqin bu etirafımı nəzərə alacaq.)* Fikirlərimi icazə-nizlə davam edirəm. Məsələn, elə dəlillər var ki, onlar qədim yazılarda olduğu kimi, ancaq simvolik şəkillərdən, yəni piktoqrammadan istifadə edirlər. Onlar ətrafdakılara öz gücünü nəzərə çarpdırmaq üçün dörd ünsürü təsvir edən çoxlu əcaib-qərib sifətlər çəkirlər. Guya yer üzündəki qüvvələrlə döyüşə hazır olduqlarını bildirirlər. *(Gördüyünüz kimi, bu sərsəm sayılan xəstələr də müalicə olunan klinikalarda rahat oturmayıblar. Bəşəriyyətin taleyinə laqeyd deyillər. Amerika və Avustraliyada yaşayan aborigenlər hələ də fikirlərini izah etmək üçün simvolik şəkillərdən, piktoqrammadan istifadə edirlər.)*

Lombrozo müalicə etdiyi xəstələrin "yaradıcılığını", "elmi" axtarışlarını belə təsvir edir: "...keşif, deputat tifə qarşı müalicə üsulu tərtib edir, iki həkim həndəsə və aстранomiya "kəşf" edir, cərrah, veterinar və mamaça aeronavtikadan, kapitan aqranomçuluqdan, serjant terapiya sahəsindən yazır, aşpaz isə siyasətlə məşğul olur." (*Sizə elə gəlmir ki, oxuduqlarımız müasir dövrümüzdə baş verən proseslərdə bəzən ara-bir təkrarlanır. Dəlixanada xəstələr arasında kadr problemləri mövcud olmadığı üçün onların "kəşfləri, yazıları cəmiyyət üçün qorxulu deyil, vay o günə ki, bu, real həyatda öz təsdiqini tapa.*) Allah adamın ağılını əlindən almasın.

Bu məqamda görkəmli rus yazıçısı A.Çexovun "6 sayılı palata" hekayəsi yadıma düşdü. O, yaşadığı xəstə cəmiyyətə həkim diaqnozu qoyaraq, onu həssas yazıçı təxəyyülü ilə qələmə ala bilmişdir. Xəstə cəmiyyətin təzyiq və çətinliklərinə dözməyən həssas qəlbli qurbanları nəinki mənəvi hətta fiziki cəhətdən məhv olurlar. Həkim Andrey Raqin vaxtı ikən işlədiyi dəlixanaya salınır və əzablı günlərinin sonunu orda keçirir. O, deyir: "Mənim xəstəliyim ondadır ki, bu şəhərdə ağıllı adama rast gəlmədim, biri var o da dəlidir." Həyatın alt qatlarını görmək, vicdan, ədalət meyarlarının alçalmasında aciz qalmaq, tənhalığa qapılmaq və heç kim tərəfindən dərk olunmamağın sonu faciə ilə bitir, bu isə insanı necə deyərlər, "6 sayılı palata"ya gətirib çıxarır. Ordan yad görünən həyatın qapıları üzünə həmişəlik bağlanır. Məşhur yazıçı Paolo Koelyonun cəmiyyətdən təcrid olunmuş adam haqqındakı fikirləri çox maraqlıdır: "Dəlilik- öz təsəvvürlərini başqasına çatdırmaqdan məhrum olmaqdır. Elə bil sən özgə şəhərdə ətrafında baş verənləri görüb başa düşsən də, lakin onları izah edib yardım istəyə bilmirsən. Çünki onların danışıq dili sənə məlum deyil."

Bir az haşiyəyə çıxım. Dahi Leonardo da Vinçinin dünyada məşhur olan "Vitruvian insan" şəklində insanın ideal səviyyəli

proporsional ölçüləri verilib. Əlbəttə, riyazi hesablamalar yaxşı şeydir, əgər həyatda insan nəinki fiziki, həm də mənəvi, əqli cəhətdən ideal olsaydı cənnət göydən yerə enərdi. Dahinin adını çəkdiyimiz üçün ondan bir sitat gətirək: "Təbiətdə hər şey düşünülmüş şəkildə yaradılıb, həyatın müdrik və ədalətli cəhəti də ondadır ki, hər kəs öz işi ilə məşğul olmalıdır."

Artıq Çezare Lombrozonun fəaliyyəti, dəlilərə, dahilərə peşəkar həkim münasibətindən bir çoxunuzun az da olsa oxucu kimi xəbəriniz var. Şəxsən onun kitabında intellektual mattoidlər haqqında bölmə maraqla oxunur. Sərsəm ilə mattoid-qrafoman yazıçılar arasında fərqə və yaxınlığa aydınlıq gətirib. Mən bu bölməni geniş səviyyədə təhlil etməyəcəyəm. Çünki vaxtınızı çox almaq istəmirəm. (*Amma yazıçılıqla məşğul olan bir adam kimi bu, məni daha çox düşündürür. Müəllifin təsvir etdiyi belə üzdənirəq yaradıcı adamlar az deyil.*) Çezare Lombrozo intellektual mattoidlər haqqında yazır: "...danışarkən fasilə edə bilmirlər, məntiqsiz danışqlarında fikrin əvvəli sonuna uyğun gəlmiş." Müəllif bildirir ki, onlar anlaşılmaz süjet xəttinə malik yazılarını nadir əsər kimi oxucu kütləsinə çatdırmağı özlərinə borc bilirlər. Onların yazılarında yaradıcılıq ilhamı, istedad hiss olunmadığı üçün fikir və söz kasıblığından əziyyət çəkirlər. Ona görə də daha çox sual və nida işarələrindən istifadə edirlər. İntellektual mattoidlərdə əqli pozğunluq, affekt vəziyyət hiss olunmuşdur. Onlar nevroz hallarını daha çox yaşayırlar. Elələri var ki, səhərlər günəş işığından gizlənir, ancaq gecələr havadan asılı olmayaraq, əlində çətir gəzintiyyə çıxırlar. İnsanlara nifrətlə, qəzəblə yanaşırlar. Xüsusilə böhtançı, şər adam kimi hamı tərəfindən incidildiyini bəhanə gətirərək, "vətəndaş" hüquqlarının müdafiəsi üçün məhkəmələrdə fəal iştirak etməyi sevirlər və inadçılığı ilə çox vaxt arzusuna yetə bilər. Allah adamın aqlını əlindən almasın.

Müəllif "Dahilik və sərsəmlik" əsərində Hekartla bağlı bir qəribə hadisəni də oxucuların mühakiməsinə verir. Hekart hə-

mişə deyərmiş ki, boş işlərlə məşğul olmaq sərsəmlikdir. Məsələn, Valansendə dəlixanadakı xəstələrin tərcümeyi halını toplamışdı. (*Niyəsini bəlkə heç özü də bilməyib...*) O, 7 nəğmədən ibarət "Anaqrammeana" poemasını çap etdirir. Əslində o, hərfələrin yerinin dəyişdirilməsindən, söz yığanağından savayı bir şey deyildi. Parisin Milli Kitabxanasında saxlanılan həmin kitabın səhifəsinin kənarında müəllif öz gözlənilməz etiraflarını yazmışdı: "Anaqramma insan aqlının ən böyük yanlışlıqlarından biridir, səfeh olmaq lazımdır ki, onunla məzələnəsən. Onu tərtib etmək isə səfehlikdən də betər bir işdir." (*İndi gəl, belə adamların fikri ilə quyuya düş. Rəhmətlik rus yazıçısı Qorin ölməz fikir deyib ki, ağıllı görünən üz hələ böyük ağla mənsub olduğunu bildirmir. Yeri gəlmişkən Morris sindromundan əziyyət çəkən dahi Puşkin də şerlərinin bəzilərinə tavtoqramma, lipogramma, akrostixdən məharətlə istifadə etmişdi.*)

Lombrozo müalicə etdiyi xəstələrin "yaradıcılığını" əyani şəkilə belə xarakterizə edir. "Çiankettini, Pari, Valtuk ağlasığmaz sözlər icad edirdilər-alitrologiya, antropomomopatologiya, ledepidermokriniya, qlossostomopatika." Şopenhaur hələ aqlını itirmədiyi dövrdə qeyd etmişdir: " Dahiləri və dəliləri bir şey birləşdirir, hər ikisi real dünyada yaşamır. Hər bir mütəfəkkirin öz daxili dünyası var. O, orada həm şahdır, həm Tanrı."

Qəribəsi odur ki, başqalarına ağıl qoyan psixiatr həkim Lombrozonun tələbələri də onun adını daha çox "psixlər" cərgəsində çəkirdilər. (*Niyəsini isə tələbələri daha yaxşı bilirdilər.*)

Hər şey özəlləşib, xüsusiləşib. Təkcə dəlixanalardan savayı. Gördüyünüz kimi, orda məskunlaşan dəlilər də müxtəlif səbəblərdən ora düşüblər. Dəli var anadangəlmə, dəli də var ki, həyatdangəlmə. Dəli var ağlayır, dəli də var gülür. Dəlilərdə gülən daha çoxdur, nəinki ağlayan. Deyilənə görə gülən dəliyə çarə yoxdur. (*Əgər həyatda xoşbəxtlikdən, sevincdən məhrum ediləcəksə, onun xəstəxanada gülməyi, real həyatda ağlamağın-*

dan daha yaxşıdır.) Amma elə atalar sözü var ki, elə bil hamını könüllü dəli olmağa çağırır: "Ağıllı olub dəli dərdi çəkməkdənsə, dəli ol sənin dərdini çəksinlər." Sizə elə gəlmiş ki, hansısa gizli sektanın devizinə oxşayır. Çünki sektalara da ağıllı girsə ordan dəli çıxar. (*Aman Allah, savadsız, təcrübəsiz insanları öz yolundan, dinindən ayırmaq üçün dünyada nə qədər institutlar fəaliyyət göstərir. Ona görə onların zəhməti çox vaxt da hədəf getmir.*) İnsanlığa qənim kəsilən bədxahların iradəsinə tabe olmaq könüllü ağılsızlıq, sərsəmlilik, səylik, dəlilik, səfehlik, giclik, axmaqlıq, sarsaqlıq, çaşmaq deyil bəs nədir? Allah adamın ağılını əlindən almasın.

Həyatda hərə məqsəd və fəaliyyət istiqamətini təsdiq etmək üçün öz xanəsinə axtarır tapır. Xanələr isə öz məzmun və məqsədinə görə müxtəlifdir. Məsələn, tanıdığımız xanalardan-kitabxana, rəsədxana, cəbhəxana, səfərətxana, karxana, zorxana, dəf-tərxana, xəstəxana, bərbərxana, sallaqxana, heyvanxana, təcridxana, yetimxana, dəlixana, zibilxana, çayxana, kababxana və s.yada düşür. Sadaladıqlarımızın içində isə reyting üzrə birinci yerlər çayxana və kababxanaya mənsubdur. Daha sonra bərbərxananın da qapıları daha çox açılıb örtülür. Növbəti xanalar tələbata görə sizin nəzərinizdə neçənci yerləri tutur, özünüz müəyyən edin. Elə xana var ki, üzünə həsrətlik. Çox heyif ki, Qarabağdakı Topxana meşəsindən bizə çör-çöp də qalmayıb. Doğma ünvanın əlçatmaz xəyala çevrilməsində görəsən günahlarımız nə qədərdir? Topxana meşəsinin yarpaqlarının sayı qədərmi?! İnsan bəzən olub-keçən günahları, səhvləri xatırlayanda az qalır dəli olsun. (*Yəqin insan ömrünün də okeanlar, dənizlər kimi ay təqviminə əsasən qabarma və çəkilmə dövrləri var. Biz artıq keçmişdəki səhvlərimizdən nəticə çıxararaq, qabarma dövrünə qədəm qoymuşuq. Məqsədimizə çox yaxınıq.*)

Həç yadımdan çıxmaz, on il əvvəl psixatriya xəstəxanasının baş həkimi Həsənağa müəllimdən müsahibə götürdüm. (*Sonra o*

yazı "Ekspress" qəzetində çıxmışdı.) O ərəfədə də dəlixana haqqında Azərbaycanfilmin istehsalı olan "Həyat gözəldir" filmi çəkilməmişdi. Nizami kinoteatrında ona ilk baxış keçiriləndə mən də tamaşaçı kimi iştirak edirdim. Baş həkimlə orda görüşəndə o, yanındakı adama məni göstərərək dedi: "Bizim xəstəxanadan yazan xanımla tanış olun. Yadındadır, onun haqqında sənə demişdim. Bu sahəni dini baxımdan yaxşı təhlil etmişdi." Sözü düz, o ziyalı ilə xəstəxanadakı söhbətim, apardığım qeydlər mənim üçün unudulmaz bir xatirəyə çevrilmişdi. Yadındadır, statistik məlumatlara əsaslanıb bir faktı qeyd etmişdi ki, müsəlmanlar arasında psixi pozuntu halları daha azlıq təşkil edir. Maraqlısı o idi ki, başqa həkimlər kimi Ziqmund Freyd haqqında bir kəlmə də danışmadı. (*Adətən bu "alim" in xəstə xülyaları ilə birlikdə üstəlik şəkili də xəstəxana divarlarından asılır.*) Biz nümunə üçün övvəldə bir neçə dahinin həyatının son illərində sərsəmliyini qeyd etsək də, alim, yaradıcı insan kimi onların məhsuldar əməyindən bəşəriyyətə yaxşı mənada bəhrələnilib. Bir də var ki, əlinə qələm alan gündən mənəvi pozğunluqları cəmiyyətə sırımaqla, sərsəm fikirlərə haqq qazandırmaqla məşğul olasan. (Əslində Ziqmundun saqqallı, bıçlı şəkilləri onun müdrik olduğundan xəbər vermir. Başındakı şlyapa, gözündəki eynək onun intelliqliyinə dəlalət etmir.) İnsanları heyvani instinktlərdən asılı, bioloji varlığa çevirmək iddiasında buluşan "alim" dinə, mədəniyyətə, sağlam cəmiyyətə "freydizmi" aşılayıb. O, insanları inandırmaq istəyib ki, dinə qədər insan daha azad olub, öz tələbatlarını həyata keçirmək üçün maneələr, qadağalar nədir bilməyib. Bir sözlə, fiziki bədənə xidmət onun sayıqlamalarının məğzini təşkil edib. Onun fikirlərindən bəhrələnenlər xüsusilə, Avropada ailə kimi dəyərlərdən, övlad məhəbbətindən məhrum olmaqdadırlar. Bircinsli nikahlar baş alıb getməkdədir. (*Lut peyğəmbər dövründəki belə əxlaqsızlıqların ucbatından Allah tərəfindən onların başlarına öz adları həkk olunan odlu daşlar yağdırıldı. Yəqin Freyd də şlyapasından*

heç vaxt ona görə ayrılmayıb ki, günahları üzündən başına hardansa cəza daşı düşə biləcəyindən ehtiyat edib). Bəlkə alim nə vaxtsa keçmiş həyatlarının birində qədim Pompeydə yaşayıb. Lupanariyanın inkişafında rolu olub. ("*lupa*" yunanca yüngül əxlaqlı qadın deməkdir.) oxunuz Karl Bryullovun "Pompeyin son gecəsi" əsərini görüb. Əxlaqsızlıq yuvası kimi Allahın qəzəbinə gələn Pompey əhalisi şəhərlə bir yerdə məhv olub. Dantenin "İlahi komediya" əsərində müəllim Brunetto Latininin sağlığında bircinsli məhəbbətinə görə cəhənnəm atəşində yanma səhnəsi təsvir edilmişdir. Xəstə cəmiyyət isə gec-tez süquta məhkumdur.

Bir neçə il əvvəl qədim əxlaqsızlıq yuvası olan ikimərtəbəli Lupanariyanın keçmiş görkəmi, divarlarına həkk olunan erotik freskalar bərpa edilməklə ora turistlər cəlb olunur. (*Bu, necə deyərlər, dəlinin yadına daş salmağa bənzəyir. Yəni siz də səy göstərin, belə yerlərin açılmasında fəal olun. Bütün ayıb sayılan işlər, astartı üzünə çevrilən əxlaq əsrin innovasiyası, cəsarətli addımı kimi qiymətləndirilir.*) Kim bilir, antik azadlığı təbliğ edən qədim Yunan şairəsi Safo Lesboskayanın şərəfinə Avropanın mərkəzində heykəl ucaldılıbmı? Amma Parisdə məşhur aktyor Jan Marenin yaxın dostu, sevgilisi məşhur yazıçı, rəssam, rejissor Jan Koktoya öz əliylə yapdığı heykəl qoyulub.

Xəbəriniz olsun ki, qədim dövrlərdə Yunanıstanın dövlət xadimi olan Solon dünyada ilk getera evinin əsasını qoyanlardan biridir. Təəssüf ki, əxlaqsızlığın nümayişində misilsiz xidmətləri olan, həmişə sərxoş, kefkəm Dionisin ruhunu şad edənlərin coğrafiyası əsrlər boyu genişlənməkdədir. (Yəqin ki, şərab Allahı Dionisin yarıvəhşi, çılpaq qadınlar arasında təsvir olunan möhtəşəm şəkillərinə dünya muzeylərində rast gəlmisiniz.) Allah adamın aqlını əlindən almasın.

Düz deyiblər, həyat sualdırsa, yaşamaq onun cavabı. Dünyada dəliyə, ağıllıya da müxtəlif münasibətlər mövcuddur. Yer üzündə elə qəbilələr var ki, bizim dəli adlandırdığımız insanlara daha

böyük ehtiramla yanaşır, onları cəmiyyətdən ayırmırlar. Psixopata, hipomanikal depressiyaya düşənə və s. xəstələrə bəzən ruhi xəstə deyilir. Yaxud "Sağlam bədəndə sağlam ruh olar" devizi ilə adamları çaşdırırlar. Ruhlar xəstələnsəydi indi ruhların toplaşdığı bərzəx qatında və ya yaxınlığında "dəlixana"lar mövcud olardı. Sağlam düşüncəli adam bunu necə təsəvvür edir? Orta əsrlərin məşhur filosofu Foma Akvinskiy ruhun bədəndən asılı olmadığını, onun pak forma kimi nə öz-özünü, nə də başqası tərəfindən məhv edilə biləcəyinin mümkünsüz olduğunu bildirir. Avreliy Avqustin də ruhla bağlı qeyd edir ki, Allahı insanın bədəni deyil, ruhu dərk edir. Ruhun bədən üzərində üstünlüyü ondan tələb edir ki, insan həzzverici hissləri özündə boğaraq, ruha qayğı artırсын. Bir sözlə, Allahın insana bəxş etdiyi ruh həmişə pakdır. İnsanın şüurunda, sağlamlığında pozuntular ola bilər, amma heç bir vəchlə onu ruhla əlaqələndirməyə ehtiyac yoxdur. *(Bildiyiniz kimi, təkcə Quranda ruh haqqında məlumat verilməyib.)* Sufi təlimində isə ruhun Allaha can atmasının dərin fəlsəfi kökü insanları düşündürən məsələlərdən biridir.

Bir az haşiyəyə çıxım. Yığış saxladığım bir çox qəzet və jurnalları çoxdandır nəzərdən keçirmirdim. Əlimə 1991-ci ilin qəzeti düşdü. "Beynəlmiləl şəhərin vəzifə bölgüsü" yazısında Bakıda ermənilərin düşmən fəaliyyətləri faktlarla açıqlanmışdı. Hələ keçən əsrin ortalarında işlədikləri, rəhbəri olduqları nə qədər fabrikləri, ayaqqabı, toxuculuq sexinə çevirdikləri məscidləri yandırdıqları məlum idi. Külli-miqdarda yeyintiləri, cinayətləri ört-basdır edilib. *(Nəyin naminə düşməndə düşmən deməkdən çəkinmişik?)* Hayıf ki, Lombrozo, ancaq dahi insanların bəzi sər-səm xülyasını dünya ictimaiyyətinin diqqətinə cəlb edib. Daha bilməyib ki, o dəlilər cəmiyyət üçün o qədər də qorxulu deyil, amma hiyləgər "dəlinin" əlindən nə desən gələr. Məsələn, hiyləgər "dəli" deyə bilər ki, dünən yuxuda ona Xəzər dənizi içindəki balıqları ilə birlikdə akvarium yerinə bağışlanıb. Mənim

yuxularımın həyata keçməsi üçün siz də özünüzü yuxululuğa vurun. Atalar demişkən, dəliyə yel ver əlinə bel ver. Allah adamın aqlını əlindən almasın.

Əcəb işdir dəli çaya bir daş atıb, yüz ağıllı fikirləşib onu çaydan çıxara bilmir. Hamı xeyirxahlığı, mərhəməti, yaxşılığı tərifləyir, amma bu müqəddəs yükü öz üzərinə götürməyə hazır deyil. Egoizm alturuzmi, mənəviyyatsızlıq əxlaqi dəyərləri, müharibə sülhü yüz bəhanəylə meydandan sıxışdırıb yox etməyə çalışır. Necə dəyərlər, toxun acdan nə xəbəri. Dəlilər bu ədalətsizlikləri görə bilsəydi Vallah bizlərə yazığı gəlib deyərdi: "Ey, məndən ağıllılar, siz də özünüzü dəli kimi aparanda mənimlə sizin aranızda nə fərq olacaq? Mən dəliyəm nə etsəm qınamazlar, bəs sizin insafınıza nə gəlib? İstedadlı, yaxşı, xeyirxah adamları xoşbəxt gələcəyimiz naminə məhz bu gün o sağ ikən milli sərvət kimi onları qoruyun, pislərə qurban verməyin. Həqiqəti deməkdən qorxmayın. Oturduğunuz stulun ayaqlarını niyə kəsirsiniz? Axırda yıxılan özünüz olacaqsınız." Allah adamın aqlını əlindən almasın.

Sonda etiraf edim ki, bizim də bir tarixi dəlimiz var, adına Dəli Domrul deyərlər. (*Fikir vermisinizsə "Dəli" sözü böyük hərflə yazılır.*) İgid həтта Əzrayıldan da qorxmayıb. Tanrı Dəli Domrulun ömrünə ömür calayıb ki, faydalı adam, qəhrəman kimi xalqına daha çox xidmət etsin. Belə Dəli Domrulların sayı artdıqca mərdlik namərdliyə, həqiqət saxtakarlığa, bir sözlə, xeyir qüvvələr şərə asanlıqla qalib gələcək. Dədəmiz Qorqud demişkən, Allah bizi ağılsızların şərrindən qorusun. Belə yerdə dəli də xoşbəxt olar, dahilər də çoxalar.

Bəşəriyyətə öz məhəbbətini, səxavətini təmənnəsiz paylaşanlara tərcüməçi lazım deyil. Xeyirxahlıq üçün uzanan əlin məqsədi lüğətsiz də aydındır. Təkcə pislik, şər həmişə özünə bəraət qazandıрмаğa çalışır, neçə dildə özünə tərcüməçi, silahdaş, vəkil axtarır. Görən son vaxtlar dünyada niyə daha çox sərsəm

küləklər, fırtınalar meydan oxuyur? Şərə meyilli çılğın insanların ağlını əlindən alır. *(Allahdan ayrı düşənlər öz bəndə, vətəndaş borcunu cəmiyyət, ailə qarşısında unudanda yerlə göy arasında harmoniya pozulanda, ağa qara deyəndə sabahkı acı aqibətimiz əməllərimizə sərt cavabdır.)* Fikirlər finiş xəttinə çatdıqca qəmli, yorğun təəssürlərlə üz-üzə qalmaq istəmirsən. Əslində insanı xoşbəxt etmək üçün o qədər də çox şey lazım deyil. Axı, ilk baxışdan dünyanı ağıllı insanlar idarə edir. Dünyanın qaynar nöqtələrində haqq, ədalət iftira və zalımlığın köləsinə çevrilirsə, şüurlara siyasi evfemizm üsullarıyla təsir edilərək, başqasının ərəzisinə hücum "müdafiə reaksiyası" termini ilə əvəz olunub çirkin əməllərə bəraət qazandırılırsa, onda dahi sərəmələrə hörmətimiz daha da artmalıdır. Çünki onlar öz əsərlərində məhəbbəti, gözəlliyi, xeyrxahlığı, mərdliyi, cəngavərliyi və buna bənzər bir çox əxlaqi keyfiyyətləri, hissləri bəşəriyyətə bəxş edərmişlər...Onlar insanlara vətənpərvərliyi, sevməyi, yaşamağı öyrətmişlər, ölməyi yox. Əgər elm və mədəniyyət bəşəriyyətin gələcəyi naminə dominant qüvvə kimi dünyada siyasi qüvvələri tənzimləyə, sağlam mövqeyə yönəldə bilsəydi, bu müsbət təcrübə milyonlarla insanlara yeni xoşbəxt həyat bəxş edərdi...*(Amma təəssüf ki, bu strategiya bir çox siyasətçilərin, təcavüzkarların məqsəd və qanlı planları ilə üst-üstə düşür.)*

Başında küləklər əsən adamların bəd əməllərinin günahsız qurbanlarının sayı bitib tükənmir, qəbristanlıqlar böyüyüb şəhəriyə dönür. Xüsusilə, aclıqdan, səfalətdən ölənlər, müharibə şəhidləri olan minlərlə məsum uşaqlara sərəmə dünyamız vaxtsız ölümdən savayı nə verir? !

Nazim Hikmət demişkən:

***Cocuqlara kıymayın efendilər,
Bulutlar adam öldürməsin.***

HAMİDAN YAXŞI BİLİRİK

Fələyin hərəkətverici qüvvəsi olan "çərxi-fələk" deyilənə görə, bizə məlum olmayan vaxtdan bəri kainatda fırlanır. Bu fikir yəqin ki, qədim filosoflara məxsusdur. Onlar sözü elə-belə deməyiblər. Amma heç kim də deyə bilməz ki, onu gözləriylə görüb, çarxının səsini eşidib. Bəlkə yoqlardan kimsə trans vəziyyətində onu xəyal kimi görüb. Bunu da əyani olaraq, sübut etmək lazımdır. Təbiət qanunlarını qoruyan çərxi-fələyin hər bir sivilizasiyanın inkişafında onun istiqamətverici hərəkəti əsas meyardır. Bu sivilizasiyalar içində də cənnətməkan yerlərdən biri Hiperboreya olub. Yeri gəlmişkən bildirək ki, hiperboreyalar uzunömürlü, gözəl, hündür qamətli olub, təbiət qoynunda siyatsız, xəstəliksiz yaşayıblar. Bəs, bizim sivilizasiyada nələr əldə etmişik? Allah bizə nə əmanət veribsə, hər şeyin axırına çıxmışıq. İnsan kimi özümüzədən uzaqlaşdıqca, yaxşılardan çox pislərə oxşamağa çalışmışıq. Yoxsa səhv edirməm? Bunu hamıdan yaxşı bilirik.

Gələcəyin kölgəsində yaşayırıq. Demonkratlar kimi nə göyə tabeyik, nə yerdəkilərlə yola gedirik. Nə ipə, nə də sapa yatırırıq. Çərxi-fələk fırlana-fırlana göydən bizə baxır, biz onu görmürük. Ağıllı adam onu görməsə də hissləriylə duyur və bilir ki, bu dünyanı idarə edən var. O nəfəsini dərmədən fırlanır ki, bu günlə gələcək bir-birinə qovuşsun. Vay o günə ki, onun üzü dönə. Qiymət günündə çarx dayanacaq, daha heç nəyə ümid qalmayacaq. İsrafil mələk dünya həyatı bitəndə öz surunu Allahın tərtib etdiyi notlar əsasında çalacaq. Bu hadisənin ciddiliyini başa düşməyənlərin nəzərinə çatdırmaq istəyirəm ki, bu səs nə muğamat, nə də vals olacaq. Vahiməli səsdən hamı xəzan yarpağı kimi quruyub yerində qalacaq. Yerdə haqla batili ayırmaq vaxtı çoxdan yetišib. Nəyi gözləyirik? Teleserialların, şou əhlinin əyləncəli, qal-

maqallı proqramlarının qurtarmağını? Qurani-Kərimdə tez-tez bu ifadə işlədilir: "Siz də gözləyin biz də gözləyirik."

Keçən əsrin əvvəllərində Mirzə Ələkbər Sabir çərxi-fələyin məcazi mənada tərsinə dövrən etdiyini dahiyənə şəkildə bəyan etmişdi. O şeiri hər bir kəs ömründə bir dəfə də olsa ya oxuyub, ya da eşidib. Alman nasistlərinin çərxi-fələk simvolunu tərsinə çevirib dünyaya hakim olmaq istəyini əvvəlcədən duymuşdu. Rəhmətliyin Nostradamusdan nəyi əskikdir. Yazıq diriliyində o qədər incidilib ki, dahiliyi öləndən sonra dirilib. İnanmırsınız? Şeyirlərinə bu günün gözü ilə baxın, amma güzgüsüz yox. (*Əlbəttə, güzgü hamı üçün nəzərdə tutulmur.*)

Yaşı məlum olmayan çərxi-fələk nə qədər fırlansa da bəzi cəhətlərimizdən əl çəkmirik. Bu əməllər hansılardır, özümüz hamıdan yaxşı bilirik.

Necə deyərlər, astarımız, üzümüz haqda ayrı-ayrılıqda janrından asılı olmayaraq, cildliklər yazmaq olar. Milli koloritimiz olduqca zəngin və maraqlıdır. Görəsən, zəngin olduğumuz üçün maraqlıyıq, yoxsa maraqlı olduğumuz üçün zənginik? Bunu da hamıdan yaxşı bilirik.

Astarla üz məsələsinə toxundum. Doğrudan da astarı üzünə çevrilən pəncəyi, şalvarı, paltonu necə geyinmək olar? Yox, məni düzgün başa düşün, eyhamlarım təkcə kişilərə aid deyil, elə qadınları da nəzərdə tuturam. Çünki qadınlar gender bərabərliyini rəhbər tutaraq, şalvar və pəncək geyməyi sevirlər. İş yerində hamı bərabər olsa da evdə qadın anadır, kişi də ata. Əgər ta qədimdən Allahın kişi cinsindən seçilmiş peyğəmbərləri arasında qadınların bir nümayəndəsi olmayıbsa, demək Allah belə məsləhət bilib. Şeytana aldanıb Adəmi yoldan çıxaran, xəcalətli edən ilk günah sahibi kim olub? Onun kimliyini hamıdan yaxşı bilirik.

Son illər gender bərabərliyindən çox danışırlar. Qadın kimi kişilər, kişi kimi qadınlar gender bərabərliyinə çox ciddi yanaş-

salar ailələrin sayı yer üzündə azalacaq. Milli keyfiyyətlərimiz, etik qaydalarımız kökündən dəyişiləcək. Məsələn, gender bərabərliyini öz həyat kredosu seçənlər tələb edirlər ki, avtobusda, metroda kişilər otursun qadınlar, yaşlılar ayaq üstə qalsın. Zərif məxluq bildiyimiz qadınlar belə getsə, şairlərin, rəssamların gözündə ilham, gözəllik pərisi statusunu itirəcək. (*Ülvi məhəbbətə əlvida demək olar.*) Bu isə o deməkdir ki, evlərdə körpə səsləri az eşidiləcək. Nə yaxşı ki, bizim cəmiyyətdə kişi və qadın arasında bərabərlik gender meyarlarına tam uyğun deyil. Axı, şərqlə qərbi bir-birinə necə qarışdırmaq olar? Nə vaxtsa günəş qərbdə doğulsaydı şərq öz ağ bayrağını qaldıra bilərdi. Sizdə elə fikir yaranmasın ki, mən qadın və kişi başlanğıcı olan "in" və "yan" məfhumlarını inkar edirəm. Əsla! O fəlsəfinin genderə dəxli yoxdur. Unutmayaq ki, çərxi-fələk bir də ona görə belə inamla, həvəslə fırlanır ki, biz də öz müqəddəs arzularımızın, torpağımızın, ailəmizin başına məhəbbətlə fırlanaq, onu qoruyaq. Amma çox vaxt nələrin, kimlərin ətrafında fırlanırıq özümüz bunu hamıdan yaxşı bilirik.

Bundan əvvəl astandan danışmaq istəsəm də, mövzu geniş alınmadı. Fikirləşdim ki, üz olan yerdə astara ehtiyac varmı? Sonra yadıma düşdü ki, insanın astarı onun zatıdır. Zati da çox gizlətmək olmur, gec-tez üzə çıxır. İnsan geyimindən asılı olmayaraq, (*əslində geyimi insanın ikinci dərisi adlandırırlar*) daha çox mədəniyyəti, keyfiyyətləri ilə yadda qalır.

Əlbəttə, mən bu fikirlərimlə necə deyərlər, Amerika kəşf etmirəm. (*Adətən yeni fikirlə hamını təəccübləndirməyə hazırlaşanda nədənsə Amerikanın kəşfi yada düşür.*) Yeri gəlmişkən, bu qitəni Kolumb kəşf etməsəydi, bugünkü dünya necə olardı? Bir anlıq onu təsəvvür edib sonra təhlil edin. Sizi başa düşürəm, yəqin bəziləri deyəcək ki, Hollivud ulduzlarının oynadığı filmlərdən məhrum olacaqdıq və sair hadisələr. Çalışaq bu mövzunun üstündə çox dayanmayaq, yoxsa Amerikanın ştatlarının sa-

yı qədər sual-cavab davam edəcək. Kəşflə bağlı suala çoxumuzun nə cavab verəcəyini hamıdan yaxşı bilirik.

Bilməmiş olmazsınız Hollivud ulduzlarının bəziləri Ayda torpaq sahələri alıblar. Görünür, Amerikada hava azlıq edirlərə, ulduz kimi sönməyə başlayıblar. Ayın içində ulduzun parıltısı yəqin ki, başqa olur. Onları, ancaq ayın işığı, torpağı xoşbəxt edə bilər. Biz adi insanlar bu şıltaqlığı başa düşə bilmərik. Göründüyü kimi, Amerikanı ayda da kəşf etmək istəyənlər az deyil. (*Aydakı Amerika yalnız varlılara məxsus olacaq.*) Qəribdirdir amerikalı kosmonavtlar vaxtı ikən ayda hansı hazırlıq işləri aparıblar ki, adamlar orda "məskunlaşmağa" tələsirlər. Ay da özəlləşərmi? Bir ölkədə ki, göydələnlər manikürlü barmaq kimi göyün gözünü deşmək istəyəndə aya da müştəri tapılacaq. Ey çərxi-fələk, aya tamah salan adamlardan göyləri qoru. Babil qülləsinin aqibəti insanlara görk olmayıb.

Əslində Allah aqlımıza gəlməyən qalaktikalar, planetlər, daha nələr yaradıb deyə bilmərik. (*Azacıq bu haqda nəşə bilmək istəyən İdris (Yenox) peyğəmbərin 30 səhifəlik yazısını tapıb oxusun.*) Nəyə görə bilmirik, başqa planetlərdə tanışımız, qohumumuz yox, qonaq getməmişik, qız verib robot almamışıq. Hələ ki, milyonlar turistlər öz hesabına kosmosa yeni cığır açılıb. Göydə kosmonavtları darıxmağa qoymurlar. Bir də varlı turist adi turistlərlə bir okeanda nə qədər üzsün, eyni qumun üstündə dincəlsin. Yerdə də kasıblara yuxarıdan aşağı baxmağı öyrənənlər, bu dəfə də yer kürəsinə göydən baxmağa qərar veriblər. O yüksəklikdən kasıb kvartallar görünmür, amma varlı turistin sədası göydən gəlsə, bu onun qələbəsidir. Yoxsa elə bilirsiniz ki, qələbə idman yarışlarında, müharibədə olur. (*Allah Pyer de Kubertenə rəhmət eləsin ki, idmanı elitər cəmiyyətdən ayıraraq kütləviləşdirdi. İdmanla indi adi, sıradan adamlar daha çox məşğul olurlar.*) Xeyir! Milyonlarla dolların hesabına göydə peyk kimi fırlanıb özünü milyardlarla insandan seçildiyini sübut etmək də

bir qələbədir. Ancaq kosmosa uçan turistlər sevinirlər ki, təsadüfən çərxi-fələyin çarxlarına ilişməyiblər. Dünyanın işini bilmək olmaz. Orda heç kim heç nədən sığortalanmayıb. Başımıza bahalı skafandr taxıb göyə uçmasaq da bunu hamıdan yaxşı bilirik.

Yaxşı ki onlarda peyğəmbər səlahiyyəti yoxdur ki, göyün yeddinci qatından sonra nəhəng Sidrətül Mümtəha ağacının yanından keçib, cənnət çeşməsindən su içsinlər. Kosmik turistlərin imkanı olsaydı cənnət suyuna adi su qatıb baha qiymətə satardılar. (*Yol xərcini çıxartmaq üçün yaxşı qazanc əldə etmək olardı.*) İnsanın əli harama daha çox alışıb. Hələ ki, yerdə müqəddəs zəm-zəm suyunu balaca qablarda satmaq dəbə düşüb. Halal pulunla xərc cəkib, uzun yolların çətinliyinə dözüb o müqəddəs suyu Məkkədə içmədin nə ləzzəti. (*Bu su Aqvavita, Yesentuki deyil. Hətta Badamlı, Yesentuki təbii çeşmədən içiləndə ürəyin sakit olur ki, müalicəvi su içmişən.*) Deyəsən, mətləbdən uzaq düşdüm. Boynumuza alaq ki, pulsuz-parasız göyə merac etməyə yalnız Allah özü icazə verə bilər.

Qədimdə varlığın göydə nə işi vardı. Ancaq nağıllardan uçan xalçalar məlum idi. Onun da ayrıca uçuş xətti olmadığı üçün harda gəldi, kimin damında desən düşə bilərdi. (*Bizdən çox-çox əvvəl texnika yüksək səviyyədə olub.*) Hərdən mənə elə gəlir ki, qədim nağıllar həmişə başqa sivilizasiyaların mövcudluğundan xəbər verib. Məlikməmmədin quyunun dibində başqa sivilizasiyaya düşməsi, başına gələn bütün hadisələrdə sətiraltı mənalar çoxdur. Bu mövzu o qədər maraqlı və dərin ki, onun quyu kimi dibi görünür. Bir sözlə, nağıl danışanla nağıla qulaq asanın fərqi nədir, hamıdan yaxşı bilirik.

Allahın yaratdığı ən gözəl əsərlərdən biri insandır. Bəli, səhv oxumursunuz. Biz öz yaradılışımızın qədrini dərinləndirən dərk etmirik. Belə bir aforizm var: "Allah ölməz insan, insan isə ölən Allahdır." Qəlbimiz ruhun məbədidir. Biz Allahın bəxş etdiyi ru-

hu necə qoruyuruq? Günahımızı yumaq üçün hərdən-bir dinindən asılı olaraq, kimi məscid, kimi kilsə, kimisi də sinaqoq və yaxud sektalar axtarır. Bizə elə gəlir ki, ancaq Allah evində səsimiz göylərə daha tez çatır. Söhbət bu məqama çatanda həər öz papağını (yəni qeyrət papağını nəzərdə tuturam) qabağına qoyub fikirləşsə, vicdanı dilə gəlsə, (*əgər vicdanından xeyirxah işlər üçün istifadə edibsə*) onda məlum olar ki, qiyamət günündə ya cənnətə, ya da cəhənnəmə düşəcək. Bu coğrafi məkan olmasa da onun həqiqət olduğuna inanmayanlar bilsinlər ki, cəhənnəm necə deyərlər, onun üçün ağlayıb yolunu gözləyir.

Təzadlar dünyasında yaşayırıq. Yer üzündə havanın hərərəti artsa da, dağların zirvəsində qarlar əriməyə başlasa da insanlar arasında isti münasibət (*yəni səmimiyyət*) bir o qədər də hiss olunmur. Çərxi-fələk az qala fırlanmaqdan hərərətlənib tərləsə də insan qəlbinin buzu ərimək bilmir.

İndiki zamanda həqiqət çox vaxt özünü axtarır. Hansı ünvan da tapılsa keçdiyi uzun kəşməkeşli yollardan sonra bir az dincini alır. Yazıq yollar yorğundur. İstəyir ki ədalət qardaşı da heç kimin qabağında aciz qalmasın. Cəmiyyətdə təbəqələşmə elə sürətlə gedir ki, həqiqət də bu mürəkkəb prosesdə özünü görmək üçün həqiqət güzgüsü axtarır. Daha demir ki, onu da havayı heç yerdə satmırlar. Sabir demişkən, çərxin üzü dönsün. Bu çərxi-fələyin yerdəki kələklərdən xəbəri yoxdur? Demək olmur ki, ey həqiqət və ədalət çərxi sən kimlər üçün fırlanırsan? Sən fırlanmasan bütün planetlər bir-birənə dəyib parçalanar, toztorpaqdan savayı göydə, yerdə heç nə qalmaz. Savadlı adam kimi bunu hamıdan yaxşı bilir. Ədalətlə fırlanan çərxi-fələk insan kimi kələk nədir bilmir. Amma kələklərimizdən yaxşı xəbərdardır. Cənnətdə Adəmi, Havvanı aldadan qara mələklə bir yerdə pislilik, xəyanət, riyakarlıq, zalımlıq torpağa düşüb toxum kimi göyərrib. Bu toxumun bəhrəsinə tamah salan isə canını zəhərdən təmizləyər bilməz.

Dünyada yayılan xəstəliklər, odu sönməyən müharibələr, ekoloji faciələr azmış kimi indi də hamını iqtisadi böhranla qorxudurlar. Bu böhrana dözməyən, intihar edən milyarderlərin bəzilərinə iradəsi zəif adam kimi yazığım gəlir. Axı, bu böhran əbədi deyil ki, o da siyasi bir ələkdir varlıları silkələyib onun gözlərindən keçirirlər. Əvvəla adama deməzlər ki, ay cənab milyarder, hamı kimi anadan lüt doğulmamısan? Bu nə hoqqadır çıxarırsan? Uşaqlarını puldan yetim qoymasın da atadan yetim qoyursan. Sənə (sizə) canım yanmasaydı danışmazdım. (*Bağışlayın sizə "sən" deyər mğraciət edirəm.*) Axı, milyardlar cəhənnəmə algnan bahalg "biletin" qiymətidir. (*Əlbəttə, milyardlarla cənnətə də bahalı "bilet" almaq olar.*) Bunu hamıdan yaxşı bilirik.

Nə yapmışam bu milyarderlərin yaxasından. Mənim də elə bil başıma söz qəhətdir. Yer üzündə yaşayan milyardlarla adamın sayına layiq milyarder nümayəndələri, rəhbərləri olmalıdır ya yox? İnsaf da dinin yarısıdır, gəlin, düz danışaq. İndiki dövlətlilərin bəziləri dəbdə olan mərhəmət, yardım aksiyaları keçirməyə həvəslidirlər. Bu günə də min şükür. Yetimin, kasıbın yanına varlıların gəlməsi, ona əl tutması bayram deyil, nədir? Ancaq şəriət qaydası ilə zəkat verməyə hamı ürəklənirmi? Yadımıza sallaq Qazan xanı, o, 3 ildən bir var-dövlətini kasıblara halal edirdi. Hər dəfə də qan verən donor kimi qanı, həyatı təzələnirdi. Allah varlığını yaradıb ki, kasıbı da dolandırsın. Çayın, şəlalənin suyu ona görə safdır ki, o daim axır, daşlara, qayalara çırpılıb təmizləndiyi üçün keyfiyyətli, canlı olur. Durgun gölün suyu axar çayla birdirmi? Əlbəttə, yox! Bunu hamıdan yaxşı bilirik.

Ağı qaradan seçmək üçün zərrəbin axtarmaq lazım deyil. Məlumdur ki, qara ağıın kölgəsidir. Həqiqət isə heç vaxt kölgədə dincəlmir. Nə isə,, Son illər hamıya tolerantlıq dərsləri verilir. Yəni dini ayrı-seçkiliyə yol verilməməsi tövsiyə olunur. Deyirəm ki, bizim kimi hörmətçil, səxavətli insanlara bu dərs yeni nə verə bilər. Bu günə qədər hansı millətin nümayəndəsinə

"gözün üstə qaşın var" demişik. Dünyada ən beynəlmiləl ölkələrdən biri olmuşuq.

Yadınızdadırsa sovetlər dövründə vətənpərvərliyin bariz göstəricisi beynəlmiləlçilik idi. Qoca Qafqazda bineyi-qədimdən bunu bizdən yaxşı kim bacara bilərdi? İndi bir əsrə yaxın olan tarixi hadisələri ələk-vələk etmək istəmirəm. Kimin haqq, kimin haqsız olduğunu hamıdan yaxşı bilirik. Ancaq azərbaycanlı ailələrində xoşbəxt olan başqa millətlərin gəlinləri bunu təsdiq etsinlər (*əgər sonradan adlarını dəyişməyiblərsə*). Təcrübə göstərdi ki, ey insanlar, xeyirxahlıq üçün beynəlmiləlçi olmaq əsas şərt deyil. Özünü elə sev ki, bu sevgidən başqası da bəhrələnib onu sənə qaytarsın. Özgəni özündən çox sevsən onun da özünə məhəbbəti, inamı bir az da artar. Onu cavabsız sevmək isə sənə qalar. Vaxtı ikən babalarımız o qədər qonaqpərvər, hörmətçil olublar ki, (yəni tolerantlıq göstərmək kimi bir münasibətdir) qədim əlyazmalarımızı da əcnəbilərə bəxşiş ediblər. Yəqin bəylərimiz, ağıllılarımız düşünüb ki, qonaq uzun yolda darıxanda onu qəzet əvəzinə oxuyacaq. Daha bilmədilər ki, onların torpağımıza ayaq basmasında gizli məqsədlər var. Bəzi varlılar əcnəbilərə öz sədaqətini sübut etmək üçün qədim söz xəzinəmizin açarlarını onların əllərinə təslim etmişlər. Bilmədilər ki, vaxt gələcək sonrakı nəsillər öz doğma əlyazmasını yaxından görüb onunla tanış olmaq üçün uzaq ölkələrin muzeylərinə üz tutacaqlar. Bəxşiş verməkdə ustayıq. Zaman-zaman daha nələrdən imtina etmişik hamıdan yaxşı bilirik.

Çox yaşadıqca (*yaşı 60-ı keçəndə üzünömürlü demək olar, indi ömürlər qısalıb*) görürsən ki, dünyanın əcaib-qəraib işləri var. Dünya xəritəsini qoyun qabağımıza. Hardan tüstü, barıt qoxusu gəlirsə, bilin ki, orda insan haqlarını qoruyanlar üçün təlim ocağıdır. Əvvəlcə adamların başını yarırırlar sonra da ətəyinə qoz tökürlər. Onun da yarısı çürük. Daha demirlər ki, bizim də torpaqlarımızda yerli qoz ağacları var. Sizdəki qozun dadı sizə

əzizdir, bizdəki də bizim üçün. Adicə olaraq, qozu hərə öz dilində tanıyır. Vallah başımızın salamatlığı xarici qoz qonaqlığından yaxşıdır.

Əsas fikirdən yayındıq. Vay o günə ki, baş yarandan çox, zərbə alanı tolerant olmağa çağırılar. Müharibə qızısdıranlar insan haqlarını pozmur? Günahsız qurbanların (bütүн dinlərin, millətlərin nümayəndələrinə aiddir) qeyrətini kim çəkəcək?! Varlıların yazılmayan qanunları?! Bunun cavabını hamıdan yaxşı bilirik.

Ey əbədiyyət qanunları ilə yaşayan mələklər, çərxi-fələyin yanından keçəndə (*bizim əlimiz oralara çatmır*) bizlərin salamını ora yetirin. Düzdür, əslində siz bizim haqlarımızı qorumağa müvəkkil deyilsiniz, (*çünki ona layiq deyilik*) ancaq Allah insanı yer üzünün ən ali varlığı edib. Hər şeyi yerdə onun ixtiyarına, istifadəsinə verib. Yaxşılar yamanların torunda əziyyət çəkir. Ürək sözlərimizi ona çatdırı bilsəydiniz göydəki savablarınızdan biri də bu olardı. (*Deyəcəksiniz ki, onsuz da Allahın hər şeydən xəbəri var.*) Yer üzündə hamı meymunpərəst Darvin kimi düşünmür. Kim teozoologiya elmi ilə maraqlanıbsa təsdiq edər ki, orda Darvinin nəzəriyyəsi həvəslə inkişaf etdirilib. Deməyə sözüüm o qədər çoxdur ki, birini qoyub o birinə keçirəm .Facie ondan ibarətdir ki, sonralar Darvin ağıllananda tarixi səhvini başa düşüb, insanın əcdadının meymuna bənzər olduğunu inkar etsə də bu vəhşi nəzəriyyə ateistlərin, nasistlərin (*bəşəriyyətə qənim kəsilmən hər ikisinin adını təsadüfən hallandırmıram. Çünki tarixdən məlumdur ki, XX əsrin 30-cu illərini nəzərdə tuturam, eyni zaman kəsiyində bildiyiniz kimi, kimlər əllərinə cəllad əcəkləri geyindilər. Uydurma bəyanatlarla ölüm məşinini işə salıblar.*) əlində qorxulu bir silaha çevrildi, onlar Allahın yaratdığı Adəmi bəşəriyyətin ilk atası kimi boykot etdilər. Əks halda səmavi kitablara görə onların qara əməlləri pislənməliydi, buna isə bəraət qazandırmaq vacib idi. Lipenfelsi oxuyan tapılsa onun

teozoologiya fəlsəfəsindəki sərsəm açıqlamalarının şahidi ola bilər. O, özünəbənzər alimlərdən biri olan List kimi millətləri irqlərə bölərək, kimlərin ari, kimlərin məhz meymudan əmələ gəldiyini sübut etməyə çalışıb. Belə çıxır ki, həmişə ağacda yaşayan meşə meymunu yerə atılarda iki ayağı üstə düşüb sonra dönüb adam olub. Heç hənənin yeridir? Lipenfels kimilər Hitlerin şübhələrlə qaynayan fikir dəyirmanına qara, çirkab su töküblər. Halbuki elm dünyanın işığını, insanların xoşbəxtliyini qorumaq üçün yaranıb. Allahın əzəl elmi buna xidmət edib, əziz alimlər! Elmin əziyyətli yollarına yalnız təmiz niyyətli, dəmir qanadlı fədailər dözə bilirlər. Təəssüf ki, keçmiş atlantlar kimi onlar da cəmiyyəti patrisiyalara (*ali irq*), pelebeylərə böldülər. Qəribədir ki, atlantların qədim taleyini nasistlər bir daha yaşamalılar oldular. Atlantların qara əməlləri öz sivilizasiyasını məhv etdiyi kimi nasistlər də dövlət kimi parçalandı. (*Ateistlər nasistlərdən də güclü çıxdı. Hər ağıllının qabağına bir ağıllı çıxır və qalib onun qabağında uduzanı dəli kimi tanıdır.*)

Başı xallı isə hakimiyyətə gələndə əlindəki sehirlil çubuqla hər şeyin yerini, adını, ünvanını dəyişdi. (*Sən demə, papaq altında belə "oğullar" yatırmış. Siyasi quruluşun ən mahir memarı o imiş.*) Avropadan Asiyaya qədər Stalinin yaratdığı kommunust "imperiyasını" dağıtmağa müvəffəq oldu. Siyasət səhnəsində xallı başının tərini silib məşhur magik kəlməsini (*bəlkə də bu söz nə vaxtsa qurulan məxfi planların parolu idi*) işlətdi: "Proses poşyol." O, hakimiyyətdən "poşyol" edənə qədər biz də vaxt itirmədən təcrübəli beynəlmiləlcil kimi, özümüzə sadıq idik. " Kür, Araz, Ararat, gözəldir bu həyat" mahmısını ağız ləzzəti ilə, zil səslə oxumağa başımız qarışmışdı. Həmin dövrdə fürsəti əldən verməyənlər siyasət meydanında atlarını səyirdirdi. Təbliğat atlarının yalançı kişnərtisindən, göyə qalxan toz-torpaqdan eşidilməz, görünməz olmuşduq. Bəziləri də həqiqətin düz gözünə baxıb, xalqa sözünü demək

istəyəndə beynəlmiləlçi fəallar onları susdururdu. Bunları hamıdan yaxşı bilirik.

Başımıza gələnələr bildiklərimiz min bir gecə nağılı kimi deyilməklə, yazılmaqla qurtaran deyil. Hərdən fikirləşirəm ki, zaman maşını əlimə keçsəydi (*qarajın yerini bilmirəm*) ulu babalarımıza qonaq gedərdim. Dərdləşmək üçün deməyə, eşitməyə söz çoxdur. Onların qismətinə "Gülüstan", "Türkmənçay" müqaviləsindən sonra doğulmaq nəsbib olub. Valideynlərimiz də Oktyabr inqilabından sonra daha dəqiq desək, ilk dəfə Qafqazda Şərq dünyasında müstəqillik əldə edən və gödək ömürlü xoşbəxtliyi gözündə qalan ölkəmizdə dünyaya göz açıblar. Eşitdikləri ilk kəlmə "ana" olsa da, göz açanı Leninin başına and içib, şeirlər deyiblər. Zarafat deyil onun ölümünə inanmayan əqidə dostları 70 il onu movzoleydən çıxartmayıblar. (*Bəlkə ümid ediblər ki, təzadən dirilib zombiləşmiş Lenin yeni inqilaba rəhbərlik edə bilər.*) Mətləbdən çox da kənar düşməyək, biz də Stalin dövrünü az-çox yaşamışıq. Necə yaşamışıq, bunu hamıdan yaxşı bilirik.

İngilis Ulyam Bleyk (*öz dövründə şair, rəssam kimi tanınıb sayılmadı. Dünyadan ac, nakam getdi*) deyirdi: "Mənim yaradıcılığımı göydə daha yaxşı tanıyırlar nəinki yerdə." İndi onun sözü olmasın, istəyərdim ki, ünsiyyətimiz çox olsun. Qələm də cərrah bıçağı kimi bir alətdir. Qələm müəllif, bıçaq cərrah əlində xeyirxah niyyətlərə xidmət edirsə, xəstə cəmiyyətin sağalmasına, saflaşmasına hələ ümid ölməyib. (*Silahlar insan talelərini hədəf seçməsə.*)

Nə yaxşı ki, hələ çərxi-fələk son ümidlə olsa da fırlanır. Biz daha yaxşı və xoşbəxt görmək istəyir. Onun ümidlərini döğrultsəq, vallah elə yer üzündə də bizə cənnət bəxş edir. İnanmırsınız? Gəlin, vaxt itirmədən bir yerdə bunu sınayaq. Hər halda cənnəti görməyə dəyər.

REKLAM "BAYRAMLARI"

Texniki innovasiyalar dövründə informasiya mübadiləsi çox mühüm vasitədir. Bunu heç kim inkar edə bilməz. Bir var ki, yeni fikri, xəbəri xalqın uğurları naminə onunla bölüşsən, bir də var ki, lazım oldu olmadı zərərli fikirləri cəmiyyətə sırayasan, reklam vasitəsi ilə kimlərinsə varlanmasında iştirak edəsən. *(İqtisadçıların dediyinə görə, pullar sosial bədəndə qan kimi həmişə dövran etməlidir. Əslində çirkli pullar bədənin pul kisəsinə ifrat dərəcədə düşüb qan dövranını pozsa bu, acgözlük xəstəliyindən qurtulmaq mümkün olmayacaq.)*

Bizim əsas məqsədimiz reklam sahəsinə nəzər salmaq, onun tarixini, təbliğat vasitələrini öyrənməkdir. Heç bilirsiniz ki, indiki reklamların, elanların ulu babaları kimlər olub? Qədim dövrlərdə carçılar, çaparlar padşahların, kralların fərman və əmrlərini meydanlarda əhaliyə çatdırıblar. Xalqı meydanlarda bir araya toplamaq üçünsə təbillərdən, şeypurlardan, kilsə zənglərindən istifadə edirdilər. Əgər bunu qeyd etmək yerinə düşərsə, Ərəbistanda islam dininin yayılmasında (reklamında) zənci Bilalın da öz rolu olub. O, öz məlahətli səsi ilə "Azan" deyərək, insanları Allaha ibadət etməyə, namaza çağırırdı. Göründüyü kimi, ağıllı, sağlam təbliğatın kütləvi xarakter daşması, təsir gücü bütün dövrlərdə əhalinin gələcək mədəni inkişafında əhəmiyyət kəsb edib. *(Düzdür, bu, son qeyd etdiyim fikrin indi reklama ehtiyacı yoxdur. Hər halda gənclərin tərbiyəsində sağlam təbliğat vasitələrinə daha böyük ehtiyac var.)*

Məsələn, yazılı mənbələrə görə, ilk reklam və ya plakatın tarixi Misirdən başlayır. Qədim papirusda kölənin satılmasını bildirən yazı reklam deyil bəs nədir? Hal-hazırda həmin papirus London muzeyində saxlanılır. *(Məgər o boyda Misirdə onu qorumağa yer tapılmayıb? London müzeylərində olarkən qədim şərq*

mədəniyyətinə məxsus bir çox qiymətli xalçaları, eksponatları, xüsusilə dahi Nizaminin əlyazmasını görəndə çox təsirləndim. Bu qəribçilik, sürgün taleyini vətəndən uzaqda yaşayan tarixi, mədəni abidələrimiz danışı bilsəydi görənlər bizə nə deyərdi?!) Deyəsən, reklamların tarixinə qiyabi səfər edirdik, axı...

Qədim Romada ticarətçilər müştəriləri cəlb etmək, öz malını reklam etmək üçün onu xüsusi tikilmiş divarlarda kömürlə yazırdılar. Məlum olur ki, hələ keçmişdən elan və reklamlar sahiblərinə tez bir vaxt ərzində mənfəət gətirməsi özünü doğrultmuşdur. 1612-ci ildə Parisdə elan jurnalı çap edilib. Yazıçı Daniel Defo özünün "Revyu" qəzetində reklamla da məşğul olubmuş. 1703-cü ildə I Pyotrun Sərəncamı ilə çıxan qəzetdə ilk reklamlar çap edilmişdi. 1878-ci ildə Metsel adlı sahibkar "Elan ticarətin hərəkətverici qüvvəsidir" adlı idarəsini açır. Yalnız 1910-cu ildə neon lampaları meydana gələndə reklam bazarı yeni mərhələyə qədəm qoyur. Fransız mühəndis-kimyəçi Corc Kloda bu mühüm ixtirasına - neon reklamına görə patent verilir.

Şair Vladimir Mayakovski də cəmiyyətin daha sürətli inkişafında reklamların böyük rolunu yüksək qiymətləndirib. 1923-cü ildə bu haqda qeyd edir: "Burjua mühiti reklamın gücünü yaxşı bilir. Ən əsas işlər reklamlarsız keçinmir. Bu, rəqabət doğuran silahdır."

Düzdür, sovetlər dövrünün də öz siyasi, iqtisadi tələbinə görə plakatları, reklamları vardı. Zəhmətkeş xalqın maddi və mənəvi yüksəlişinə dövlət səviyyəsində "qayğı göstərilirdi."Yadınızdadırsa əhalinin öz pullarını əmanət kassalarına qoyulması, etibar edilməsi təbliğ olunurdu. Şəhərin ən hündür, yaraşlıq binalarının damında nəhəng reklamları yaşlı adamlar xatırlayır. Axırı nə oldu? Dəyişən siyasi quruluş oldu, nə məkan, nə də insanlar ki, yerini dəyişməyib. Uzun illərin təcrübəsi göstərdi ki, reklam bizim həyatımıza bayram, sevinclə yanaşı həm də əlavə qayğı, problem gətirir.Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, pullar sosial bədəndə qan kimi dövrən etməlidirsə, bəs kasıbların həyatında

qəpik -quruşlar necə dövrən etsin? (*Yəqin dəmir pulların cingiltisindən qulaq batır.*)

İndiki zamanda reklamlar küçələri zəbt etsə də, daha çox evlərimizə televizor vasitəsi ilə daxil olub bizə yaşamaq öyrədir. (*Bağışlayın bu söz üçün, reklamlar evdə əməlli-başlı əsl qayınanahlıq edir. Bütün işlərimizə qarışır. Bu söz bütün qayınanalara aid deyil.*) Nə yeyib, nə geyməyi, hansı mebeli almağı bizə məsləhət bilir. Eh, həyat necə dəyişilib. Vaxt vardı heç bir reklamı olmayan əl altından satılan xarici mebellər bəh-bəhlə alınırdı. Krasnodar mebelinin də öz müştəriləri vardı. Çox vaxt da rəsmi surətdə iş yerindən xarici mebel almaq üçün uzun növbəyə dayanırdıq. Yadınızdadırsa Kubinka bizim indiki ticarət mərkəzlərindən qat-qat kiçik bir ərazidə məhəllədə yerləşsə də hamı ən dəbdə olan malları ordakı dalanlarda, dar küçələrdə gizli əldə edirdi. İstədiyini üçqat baha qiymətə alanda sevincimizin həddi-hüdudu olmurdu. Niyə indi bahalı mağazalarda alış-veriş edərkən o sevinci yaşamırıq? Az qala vitrindəki laqeyd, soyuq baxışlı manekenlərdən seçilmirik.

Bu gün isə guya reklamlar həyatımızı daha da gözəl, rahat etməyə çalışır, yağlı, şirin dilinə salıb malını tərifləyir. Ay başına dönüm, adamı gündə neçə dəfə acqarına təbrik edərlər. "Gözünüz aydın olsun, daha saçlarınız tökülməyəcək, başınızda kəpək qalmayacaq, üzünüzün qırışları hamarlanacaq, balerina kimi arıqlayacaqsınız. (*Təki bizim məsləhətimizlə yaşayın. Sizə sırdığımız parfümeriya vasitələrini alın.*) Bu qazan, tavada xörək bişirməsəniz ağızınızda ləzzət, dad bilməyəcəksiniz. Evinizdən bu pərdələr asılmasa pəncərə nəyinizə lazımdır? Bu sement olmadan divarınıza kafel vurmağa dəyməz. Ekrandan daha nələrə reklam etmirlər? İlk baxışdan sadə görünən söz, fikir magiq, sehirlili qüvvəyə malikdir. Onlar gündə neçə dəfə təkrarlanır, sayı-hesabı yoxdur. Bə beləliklə bizə təqdim olunan dinamikaya, həyat tərzinə uyuşmağa başlayırıq.

Əgər verilişləri, filmlərin nümayişini kənara qoysaq, reklamların gözü ilə həyata baxsaq reallıqdan çox uzaqlaşmış olarıq. Reklamlara inansaq cəmiyyətimiz, ancaq "xoşbəxt ailələrdən" ibarətdir. Necə hazırlandığı dəqiq məlum olmayan Rolton supunu içməklə, mayonezlərdən salatlarda istifadə etməklə, yoqurt, doşirak yeməklə ekranda "xoşbəxt ailələrə" baxanda düşünürsən ki, bəs mən ondan da yaxşı, keyfiyyətli qida qəbul etsəm də, onlar kimi niyə fərəh içində olmuram. Bəlkə o yeməklərin içində "xəşbətlik" adlı eliksir qatılıb, xəbərimiz yoxdur. Yaxud genetik cəhətdən modifikasiya olunan ərzaqlar bəlkə məhəbbətin kimyəvi prosesini daha da gücləndirir. *(Bəs onda niyə bu məhsullar mağazalarda tökülüb qalıb?)*

Müasir dövrdə aydındır ki, artmaqda olan əhalinin ərzaq təminatını təbii yolla yetişdirilən kənd təsərrüfatı məhsulları ilə tam təmin etməyin mümkünsüzlüyünü etiraf etmək lazımdır. Qədim dövrlərdə kimyanın yeyinti məhsullarına əlavə olunmadığı dövrlərdə Herakl gücünə malik adamlar əlbəttə, çox olmalıydı.

Gənclərin "dostu" olan pepsi-kola, sprayt, fanta, koka-kolaya, maqdonaldsa ayrılan bahalı, rəngarəng reklamlara fikir vermisi-nizsə, bir ölkə, qitə üçün nəzərdə tutulmayıb. Bu içkilər, qidalar bəşəriyyətə qarşı içi zəhər dolu şüşələrlə yürüşdür. Tərkibindəki fosfor-kislota dişlərə, mədəyə ziyandır. Bəs insan beyninə vurduğu ziyana görə kim cavabdeh olacaq? Deyilənə görə, insanın orqanizmi 59 elementdən ibarətdir. Həmin o elementlər torpaqda da mövcuddur. Həmçinin insan öz doğulduğu torpağın kimyəvi tərkibi ilə sıx əlaqədardır. Onun təbii bulaq suyu, öz torpağında yetişdirilən meyvə və tərəvəzi yerli əhalinin sağlamlığının qorunmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Reklam mütəxəssisi Norman Duqlas qeyd edir ki, reklamın xarakterində milli ideallar əks olunmalıdır. *(Lakin xarici sərinfəşdirici içkilərin orqanizmə ziyanlı təsirinə, mənfi enerji gücünə baxmayaraq, bəhbəhlə təbliğ edilməsi təəssüf doğurur.)*

Əgər hiss etmisinizsə reklamlar "kəpənək effekti" nə malikdir. Necə? Onda bu effektdə səbəb olan prosesi izləyin. Reklam əvvəlcə bizə yaraşığı qablarda, bağlamalarda qidalardan, içkilərdən istifadə etməyi məsləhət görür. (*Onun əslində orqanizmə ziyandan savayı heç bir xeyri yoxdur.*) Müştərilər kifayət qədər reklamlardan ilhama gəlib bu qidalardan istifadə etdikdən sonra müalicə üçün yeni dərman preparatlarının reklamlarını izləyirlər. Bu dərmanlar da qəbul edildikdən sonra növbəti reklama ehtiyac olduğunu hiss edirlər. Təyinatına görə hazırlanmayan dərmanların qəbulundan sonra zəhərli maddələrdən necə xilas olmaq? Gördüyünüz kimi, bu burulğana düşmək asandır çıxmaq isə çətin. Bu proseslərin arxasında isə psixi təsirlər dayanır. Buna videopsixokorreksiya deyilir. (*"Fişerin 25 kadri"ndan insanın şüuruna, yaddaşına hər hansı bir məlumatı yerləşdirmək, ona sirayət etmək üçün istifadə edilir.*)

Amerika tarixçisi Piter Beyd reklam haqqında yazır: "Bizim bütün həyatımız reklamlarla əhatə olunub və biz hələ uşaqlıqdan ota, havaya, günəşə alışdığımız kimi ona da adət edirik." Reklam, kütləvi mədəniyyətin ayrılmaz bir hissəsidir. Xüsusilə, plakat reklamlar XIX əsrin sonunda tətbiqi incəsənətdə yeni maraqlı əsərlərin yaranmasına səbəb oldu. Əlbəttə, onlar təkcə marketinq məqsədləri üçün deyil, bir epoxanın ab-havasını, həyat tərzi, zövqünü ifadə edirdi. Hal-hazırda şəhərin prospekt və küçələrində plakatlar dizaynı şriftlərlə daha çox cəlbedici görünürlər. Ümumiyyətlə, müasir dövrümüzdə elektorata təsir etmək üçün yeni texnologiyalar əsasında yaradılan psixodizayn vasitəsinə daha çox üstünlük verilir. Gerçəkləklə reklam arasında nə vaxtsa fərq azalsa, demək cəmiyyət qızıl dövrünü yaşayır. Əslində bu bahalı plakatlar, reklamlar kütlənin, istehlakçının maddi durumunun hansı səviyyədə olduğunu üzə çıxarır.

Təəssüf ki, çox vaxt məlumatlar psixoloji üsullarla ictimai şüura yönəldilir. Mədəniyyət sahəsindən fərqli olaraq, kütləvi

informasiyaların şərhə məhz kütlə üçün ən sadə dildə nəzərdə tutulmuşdur. Oxucu və tamaşaçını əsas məqsəddən yayındırmaq üçün xüsusi texnologiyadan istifadə edilir. Belə reklamlar bizə nə üçün yaşamağı deyil, necə yaşamağı təbliğ edir. Fikir verməsinizsə xaricdə cizgi filimlərinin çoxu siyasi xarakter daşıyır. Məsələn, İkinci dünya müharibəsi illərində Amerikada yaponların, hitlerçilərin eybəcər obrazlarını yaratmaqla vətəndaşlarının mənəvi ruhunu qaldıraraq, düşməne qarşı neqativ münasibət formalaşdırmağa çalışırdılar. Belə siyasi reklam xarakterli təbliğat silahdan da güclüdür.

Nə başınızı ağrıdım, reklamsız bir günümüz ötüşür. Hər gün televiziya ekranlarından zəngin, qayğısız həyat tərzinin təbliğ olunması zahirən tamaşaçının gözünü oxşasa da, ifratçılığa, kef çəkməyə çağırışlar sanki cəmiyyətə mənəm-mənəmlik edir. Bir çoxları onlara baxandan sonra mənasız görünən həyatından küsür. Fikirlərimi Quran ayəsi ilə davam edir: "Allah yeri, göyü və onların arasında olanları əyləncə üçün deyil, hikmətlə yaratdı." İndiki adamların çoxu hikməti kənara qoyub daha çox əyləncələrə üstünlük verməkdədirlər. Əlbəttə, elə varlı adamlar var ki, dünya "beş gündür" deyib həyatını kefdə-damaqda keçirir. Əyləncələr, şoular baş alıb gedir. Müqəddəs kitablarda Allahın dünyanı 6 günə yaratdığı qeyd edilsə də (*Düzdür, Allah üçün vaxt məfhumu ilə insanın dərk etdiyi vaxt arasında fərq çoxdur.*) kefi, əyləncələri sevənlər isə onu beş günlük həyat kimi təbliğ edirlər. Görən həftənin hansı günləridir o beş gün? Əslində beş iş günü özünü zəhmətə, çətinliklərə həsr edən adamlar üçündür. Həftənin qalan iki günü onlara istirahət üçün nəzərdə tutulub. Varlıların "iş günü" daha çox öz bahalı yaxtalarında istirahətdə keçir. Xəritədəki okeanlarda, dənizlərdə tənha adalar qalmayıb. Ordakı heyvanlar da o bahalı adamları üzəndən yaxşı tanıyırlar. Bu gün sabah ağaclarda yaşayan meymunlar da adamın qidalandığı yeməklərə həvəslənəcək. Onların

içdiyi konyakları, viskiləri, pivələri turistlərdən tələb edəcək. İnandırıcı olmasa da bu gün hətta yırtıcı timsahlar bahalı turistlərdən qorxur. Niyə? Çünki onların çoxunun ayaqlarında timsah dərisindən ayaqqabılar, əllərində çantalar var. *(Yəqin timsahlar elə bilir ki, onların yeni-ikiayaqlı timsah qohumları peyda olub.)* Elə oliqarxlar var ki, nəinki bahalı yaxtalara, təyyarələrə malikdirlər, hətta nəhəng sualtı gəmisini ilə öyünürlər. Yəqin yuxularında Nuhun nicat gəmisinə minə bilməyiblər, canlarına qorxu düşüb. Daha demirlər ki, o dünyada Sirat körpüsündən nə təyyarə, nə də sualtı gəmi ilə keçmək qeyri-mümkündür.

Bu gün ən çox cəlbədicisi sahələrdən biri incəsənətdir. Adamlar daha çox incələşib, incə sənətə, peşəyə yiyələnməyə çalışırlar. O sənət incəldikcə pulu da bir o qədər çox olur. Yəni incəsənəti özünə sənət edən adamların həyatı, günü-güzəranı bir çox alimdən qat-qat artıqdır ki, əskik deyil. Alim el yolunda nə qədər səmərəli çalışsa da, ayda bir dəfə aldığı maaşına möhtacdır. Deyirəm, şəhərimizdə gələcəkdə mahnı oxuyanlar bir yerə toplansa, stadion qədər müğənni yığmaq olar. İlbeil necə deyərlər, hər ailədə məmə deyəndən pəpə deyənə kimi müğənni olmağa tələsir. *(Ciddi, faydalı işlərlə kim məşğul olacaq bir Allah bilir.)* Belə getsə bir stadionluq səsin gücündən, psixoloji təsirindən nəinki sənayedə, kənd təsərrüfatında, hətta cəbhə bölgələrində səmərəli istifadə etmək üçün alimlər yeni kəşflər edə bilər. Kənd təsərrüfatında bol məhsul vermək üçün, başqa sahədə düşməni qorxutmaq üçün. *(Yadınızdadırsa sovetlər dövründə inəklərin bol süd verməsi üçün mal tövlələrində simfonik musiqidən istifadə edirdilər.)* Səsin vibrasiyası, fiziki xassəsi möcüzələr yarada bilər. İncəsənətlə elmin sintezinin tədqiq olunmasına böyük ehtiyac var. Məsələn, yel dəyirmanları və günəş enerjisindən istifadə xalqa xidmət edirsə, alimlər bu haqda da düşüncələr pis olmaz. Amma bir şey var ki, alimin əvvəlki həyatı bu kəşfi ilə də zənginləşməyəcək. Oxuyanlar isə kasıblaşmayacaq.

Məsələn, Amerikada robotlardan ibarət "əsgərlər" istehsal edilir. Bu anasız, atasız "əsgərlər" müharibələrdə olmayan qanıni heç kimin üstünə tökməyəcək. (*Görəsən, robotların olmayan qəlbinə kim dəyib, onu açıqlandırıb, o da beynəlxalq hüquqlarını müdafiə edir?!*) Müharibələrin nəticəsini onlarla həll etmək daha asandır. Yağışın altında qalıb korlanmayacaq ki? İnovasiyalar dövründə qulağın gündə yeni fikir eşitməsə kar olar. Yeni əsrimizdə hər bir sahədə insanları əvəz edən robotların sayı artıqca, dünyada işsizlərin sayı da çoxalacaq. Hələ ki, reklamlarla başımızı bir təhər qarışdırırıq.

Müharibə olmaqdan, hərbi, siyasi plakatlara baxıb qorxudan arıqlamaqdan, deyirəm, nə yaxşı ki, rəngarəng reklamlar var. Xüsusilə, "baunti" şokaladını yeyib birbaşa cənnətə düşməkdən gözəl nə ola bilər? Amma "baunti" şokaladını yeyərkən gözlərinizi bərk-bərk yumun ki, cənnəti görə bilərsiniz. Heç olmasa necə deyirlər, kasıb adam gözlərinin qurduunu beləcə öldürür.

Xarici ölkələrə bahalı turist səyahətlərinə getməyi adamdan nə qədər xahiş etmək olar? Varlı adam reklamsız da yaxşı bilir ki, ən bahalı, ekzotik istirahət yeri haradır. İmkansız kişilər isə hirsli vaxtına düşəndə az qala televizorla vuruşurlar: "Ay qardaş, mən Antalyada, Mayamidə dincəlmək istəmirəm, əl çək məndən. Hər gün eyni sözü nə qədər təkrar etmək olar? Abşeron çimərliyinə nə gəlib. Arvad-uşağı salıram qabağıma gedirəm pul-suz "dikiy plyaja" qumların üstündə qarpız, pomidor, xiyar, pendir, çörək yeməkdən yaxşı nə ola bilər? Neçə il əvvəl də belə olub, indi də belə olsa bəşəriyyət heç nə uduzmaz. Vaxtı ikən mənim atam, anam da Xəzər dənizinin çimərliklərinə hətta elektrik qatarlarında, avtobuslarda gediblər. Elə zənn etməyin ki, mən "dikiy plyajları" reklam edirəm.

Yəqin bilərsiniz ki, "reklam" latın sözüdür, mənası təsdiq, çağırış, etiraz etməkdir... Obrazlı desək, əyri oturub düz danışmaq, (sözün düzü, indiyəcən bu "əyri oturmaq" sözünün mənası mə-

nə qaranlıqdır. Düz sözü deyən niyə əyri oturmalıdır?) reklamlar bizə hər gün alqışlar deyir, nikbin olmağa çağırır. Yazıq demir ki, sizi göstərdiyim nemətlərə həsrət qalasıınız. Eşitməmişiniz atalar sözünü "niyyətin hara mənzilin də ora". Bayramlarda endirim kampaniyalarından narazı deyilik, yaxşı ki, reklam vasitəsi ilə bundan xəbərdar oluruq.

Reklam mütxəssisi Virciniya Valentayn reklamı belə xarakterizə edir: "Reklamda məlumat çox qısa müddət ərzində 30 saniyəyə sizin şüurunuzla çatmalıdır. Çeynənmiş, yaxud milli ənənələrə yad olan obraz potensial alıcıya təsir göstərə bilmir." Mən reklam mütəxəssisini reklama verdiyi tərifə görə məyus etmək istərdim, heyif ki, onu şəxsən tanımıram. Onun fikirlərinin bizə heç bir aidiyyəti yoxdur. Çoxu bizim yumşaq ürəyimizi yaxşı tanıyır. Çoxunun dərdinə, bayramına, ovqatına həmişə şərik oluruq. (*Kaş ki, bu münasibətlər qarşılıqlı olaydı.*)

Məsələn, son illər "Valentin" günü münasibətilə fevral ayında bar-bar bağırən reklamların təbliğatdan az qala səsi tutulur. Gənclərimiz sevdi, sevmədi dəxli yoxdur, valentinçilərə qahmar çıxaraq, özlərini salırlar parfümer mağazalarına. (*Satıcıların alverlərini, gəlirlərini birə on artırurlar.*) Bir sözlə, o "bayram" günü cavanlar Valentin və Valentina olub əllərində güllər düşürlər şəhərin canına. Adama deməzlər ki, Valentinin vətəninə Leyli və Məcnun günü keçirilir, belə düşmüşük həşirə?! Sevməyi, sədaqəti klassik şairlərimizin əsərlərindən öyrənmək lazımdır, ey, valentinçilər. Görürsünüzmü reklamın yaratdığı əfsanələr real həyatda necə baş verir? Mənim Hellouin "bayramı" haqda isə danışmağa dilim gəlmir. (*Sözün düzü, qorxunc maskalarda, libaslarda bayram edən uşaqlar gecəni necə yatırırlar?*) Elə bil ölümlər dirilib o dünyadan bu dünyaya yürüş edirlər. (*Bəlkə nə vaxtsa Şeyx Nəsrullahın "diriltdiyi ölüldür" məkanı səhv salıblar?*) Mən xaricdə onun şahidi olmuşam. Oktyabr soyuğuna baxmayaraq, nazik kostyumlarda, vampir dişlərlə metroya bir qrup gənc

daxil olanda elə bildim həyatda son gördüyüm yer metro olacaq. Əgər cəsarətlənib bu "bayrama" da imza atılsa onun qurbanları bəri başdan çıldaqqıların yerini öyrənsinlər. Hellouin də çıldaqqılara qazanc gətirəcək. Elə bilməyin ki, mən də anti reklamları təbliğ edirəm. Əstəğfürullah. İrlandiyada məşhur olan bir bayram var, o da asta və usta sürətlə sərhədlərini aşır. Müqəddəs Patrik gününü də öz bayramlarımıza əlavə etsək, milli bayramları keçirməyə daha mənəvi haqqımız qalmayacaq. Bildiyimə görə, o günü irland kişiləri dama-dama yubkalarını geyinib çoxlu pivə içir, rəqs edirlər. Onlar da belə bayramı sevirlər. Halal xoşları olsun. Bütün müqəddəslərə böyük hörmətim var. Müqəddəs Patrik, ancaq irlandların inanc ünvanıdır.

Nəhayət, etiraf edək ki, reklam bizim indiki dövrdə bayram deməkdir. Amma dərindən düşünsək, əsl bayram isə elə özü reklamdır. Allaha, təbiətə, tariximizə yaxın olan Ramazan, Novruz, Müstəqillik bayramı kimi. Nə maska taxırsan, nə də pivə içib rəqs edirsən. Milli bayramlarımız milli bayrağımız altında bizə daha əziz və müqəddəsdir. Elə bil göy qurşağının mavi, qırmızı, yaşıl rənglərinə boyanır bayramlarımız, arzularımız.

Sizlərə həmişə yolunu gözlədiyiniz, ürəyinizə yatan milli, doğma reklamlar arzulayıram. Bəlkə onların çoxu həyatınızda yuxu kimi çin oldu...

"İNSAN YEGANƏ VARLIQDIR Kİ, OLDUĞU KİMİ GÖRÜNMƏK İSTƏMİR"

Dahi fransız yazıçısı və filosofu Alber Kamyudan gətirdiyim bu iqtibas məncə həm də bu yazıya başlıq ola bilər. Təəssüflə deməliyəm ki, məhz buna görə də insanlar arasında tədricən psixi antropofagiya əlamətləri çoxalmaqdadır. Xüsusilə, müharibə gedən ölkələrdə bu, özünü daha çox göstərir. Orda doğan günəşin rəngi də qan kimi qırmızıdır. XXI əsrdə müasir insanların çoxu bu üzdənirəq psixoloji halı yaşasa da yəqin ki, onun adını, mənasını bilmir. Soruşan tapılar ki, "antropofaqiya" nə deməkdir? O yunan sözüdür, mənası da təxminən "hannibalizm"dir. Fikirlərimin əvvəlində qeyd etdiyim antropofaqiya insanların psixi durumunda, mənəviyyatında dilimizə yatmayan o qorxunc əlamətə qarşı görəsən, peyvənd mövcuddur? Bəlkə əksinə müharibə törədənlərin özünü antropofaqist fikirlərdən uzaqlaşdırmaq daha məqsədəuyğun olardı... Axı, bildiyimizə görə quduzluğa tutulmağın qarşısının alınması üçün xüsusi müalicə üsulları var...Deyəcəksiniz ki, xeyir ola, birinci cümlədən oxucunu qorxutmaqla absurd şeylər haqqında danışırım. Düzünü bilirsiniz siz deyin...

Absurd əsərlər müəllifi Frans Kafka həyatın absurdluğunu belə təsvir edir: "Həyat həmişə bizim diqqətimizi yayındırır, məhz nədən yayındırdığımı isə öyrənməyə vaxt tapa bilmirik". Xaos, hamıdan seçilmək, tənhalasmaq, məntiqsiz sonluq bir çox fərdləri absurd vəziyyətə gətirib çıxarır. Biz hər şeydə, hər yerdə düzgünlük, səmimiyyət axtarırdıyıq, həqiqəti gün işığında görmürük, qaranlıqda isə əlimizdə Prometey kimi od gəzdirməyi unuduruq. Kafka demişkən, əsas məqsədimizdən yayınmaqla yeniyeni səhvlərə yaşıl yol açırıq. Ömrümüz əbədiyyət ümmanında içilən bir qətrə sudur. Biz özümüz o təmiz suyu bulandırırıq.

Bəs onda hara, niyə tələsirik? Fikirlərimizə, əsas məqsədlərimizə çıxış yolu tapmayanda müəllifi zaman olan "absurd teatrının aktyorları"na çevrilirik. Təəssüf ki, "dünyanın absurdluğunun təsdiqi özünəməxsus metafiziki səadətə çevrilir". Acı həqiqət olsa da Höte qeyd edir ki, mənim fəaliyyətimin meydanı zamandır. Absurd düşüncəli insan isə nə əbədiyyət naminə çalışır, nə də onu inkar edir. Əslində insanın yaşaması üçün vacib şərtlərin zəncirinin qırılması absurd vəziyyətin yaranmasına səbəb olur. Bu isə insanlarda ekzistensialist hisslər oyadır. Məsələn, romantik nikbinliyin pessimizmlə əvəz olunması, totalitar rejimin yaratdığı çıxılmaz vəziyyət insanın daim problemər mənəgnəsində, absurd vəziyyətdə qalmasına gətirib çıxarır. Daxili böhrandan çıxmaq üçün insan seçim qarşısında qalır. Bu zaman ekzistensial həyəcanlar baş verir. Bu hisslərin köməyi ilə insan öz təbiətinə yaxın mühitdə yaşamağa can atır.

Məncə, bu mövzunu öz yaradıcılığında inkişaf etdirən ekzistensial qavrayışa malik yazıçıları müdrik Ekkleziastın davamçıları hesab etmək olar. (*Hər kəs Ekkleziastın qədim kitabını oxuyubsa, bu fikirlə tam razılaşacaq. Ekzistensializmin başlanğıcını XIX əsrdə Seren Keyrkeqorun yaradıcılığında axtarmaq lazımdır.*)

Yeri gəlmişkən, fransız yazıçısı Jan Pol Sartr da ekzistensial psixologiyanın nəzəri əsaslarının banisidir. Onun ateist, marksist dünyagörüşü bir neçə aforizmdə özünü büruzə verir: Məsələn, "Hər bir insan həyatının tarixi onun məğlubiyyətinin tarixidir," "Həyatın mənası olmadığı üçün onu özüm yaratmalı olacağam." (*Jan Pol Sartrın "Ekzistensializm- humanizm deməkdir" kitabında onun fikirləri ilə daha yaxından tanış ola bilərsiniz.*)

Yuxarıda qeyd edilən təfəkkürə malik, absurd janrına müraciət edən qərbin vicdanı adlanan Alber Kamyu "Sizif haqqında əsatir" əssəsində yazır ki, insanı mənasız işlər görməyə nə vadar etdiyini bilmək üçün dağdan düşən Sizifi xoşbəxt təsəvvür etmək lazımdır". Əgər biz də tale deyilən məfhumla həmişə ra-

zılaşıb müti vəziyyətdə "hər şey yaxşıdır" desək, özümüz də Sifin dağın zirvəsində qazandığı ani xoşbəxtliyə sahib olacağıq. Ora isə cəhənnəmə yaxın aldadıcı bir zirvədir. Qələbə zirvəsi, məğlubiyyət nöqtəsi bir-biri ilə Sifin taleyində qonşudur. Qaş-la göz arasındakı məsafə qədər. Düzünü bilirsinizsə siz deyiniz...

Həyat normaları çərçivəsindən çıxan, məntiqdən uzaq olan, mənəvi böhrana uğrayanları xarakterizə edən "riyazi formul" da mövcuddur. Mən bu formula O. Bureninin "Absurd nədir, Martin Esselinin izləri ilə" məqaləsində rast gəldim. "Əgər $c, a + b$ və $c, a + b$ onda $c + a$ -ya bərabər olacaqdır". Belə bir absurd formul qonşularımızın sərsəm siyasətlərinə bənzəmir? Nədənə bütüm aləm işini, gücünü atıb bu "yazıq", guya başı bəlalər çəkmiş erməni millətçilərinin qəlbini ovutmaqla məşğul olmalıdır. Onlara "qarşı törədilən" qondarma genosidə görə baş sağlığı verilməlidir. Belə bir absurd siyasətdən öz təcavüzkar məqsədləri üçün istifadə etməkdə ustadırlar. "Absurd teatrın repertuarını" onlar anti-həqiqət siyasəti ilə riyakarlıqla oynaya bilirlər. Azərbaycanın Qarabağ adlı cənnəti onların yuxularına haram qatıb. Görkəmli alim Tofiq Köçərlinin 1998-ci ildə çap olunan "Qarabağ - Yalan və həqiqət" kitabında ermənilərə və onların havadarlarına qarşı samballı araşdırmalar aparılmış, tarixi faktlara söykənən dəlillər gətirilmişdir. O faktlardan ən sadəsini diqqətinizə çatdırmaq istəyirəm: "...Qarabağ" sözü iki azərbaycan sözündən - "qara" və "bağ" sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır... "Qarabağ"-Böyük bağ deməkdir. Ehtimal ki, diyarın "Qarabağ" adı artıq XIV əsrə qədər tam bərqərar olubmuş. XIV əsr qaynaqlarında "Qarabağ" anlayışı artıq diyarın yeganə adı kimi işlədilmişdir... Yusif Vəzir Çəmənəziminli yaxşı deyib: "Hər bir sözdə bir tarix yuvası var." Ey qonşular, nə qədər özgə torpaq uğrunda özündən güclülərin qabağında dilənmək olar?! Torpaqdan pay olmaz. Vaxt gələcək axıtdığımız günahsız qanların içində özünüz boğulacaqsınız. Antropofaqiya xəstəliyinə düşər olanlara- bu xəstəliyə qarşı vaksina

hazırlanmalıdır. Xalqlar arasında görmək istədiyimiz həqiqi bərabərlik, qardaşlıq, sülh nə vaxt yazılı sənədlərdən real həyata köçəcək?

XX əsrdə Azərbaycanın yaralı sinəsindən qopan 20 yanvar və Xocalı harayından dünyanın gözləri kor, qulaqları kar olmalıydı. Bəs niyə olmadı? Xocalıda dinc əhali - qadınlar, uşaqlar amansızlıqla ermənilər tərəfindən qətlə yetirildi. Bataqlıqdan keçmək üçün ermənilər öldürdükləri xocalı meyidlərindən körpü saldılar. Yandırılan adamların tonqalları ağladı, qara tütüsü ərşə qalxdı, boş qalan quyular insan cəsədləri ilə dolduruldu. Əsrlər ötsə də Xocalı faciəsinin əks-sədası susmayacaq, hər il fevral ayında vaxtı ikən həmvətənlərimizin aldığı yaralar hər birimizin yarası kimi yenidən göynəyəcək, damarlarımızda qanayacaqdır. Qan yaddaşımız heç vaxt unudulmayacaq. Təəssüf ki, yaşadığımız real dünyada Ümumdünya İnsan Haqları Bəyannaməsinin maddələri antropofaqist cəlladlar üçün nəzərdə tutulmayıb. Düzünü bilirsinizsə siz deyin...

Hərdən düşünürsən ki, erməni siyasətçiləriylə nə qədər rəsmi görüşlər keçirmək alnımıza yazılıb? Onların xalqımıza qarşı vəhşiliyi, yalan və iftiraları nəsillər boyu taleyimizdə qara qanqallar tək bitib. Mənə elə gəlir ki, onlarda tez-tez baş qaldıran bu xəstəliyi təcili müalicə etmək üçün artıq beynəlxalq həkimlər qrupunu yaratmaq vaxtı yetişib. Görəsən, ermənilər 2011-ci ilin siyasət meydanında yenə köhnə rejissor quruluşunda öz rolunu oynamaqda davam edəcək? Yəqin ki, bu il onların teatrlaşdırılmış siyasət mövsümü Motsartın "Rekviyim" əsərinin sədaları altında birdəfəlik sona yetəcək. Teatrın pərdələri bağlanandan sonra tamaşaçılar da öz işləri ilə məşğul olacaqdır. Eyni əzbərlənmiş tamaşaya nə qədər baxmaq olar? Bu teatrın bəlkə təmirə ehtiyacı var. Sizdən tərbiyə götürən cavanlara yazığınız gəlsin. Allah fitnə-fəsad salanları sevməz.

Oxucuları düzgün məlumatlandırmaq üçün qeyd edim ki, siz ermənilərin "absurd teatrı"na uymayın əslində ilk absurd teatr

1950-ci ildə Fransada yaradılmışdır. Onun banilərindən biri Ejen İonesko və Samuel Bekketdir. İnsanın amansız, laqeyd dünyadakı absurd taleyi haqqında yeni pyeslər yazılıb o dövrdə teatr səhnələrində uğurla oynanırdı. Xüsusilə, İkinci Dünya müharibəsinin dəhşətlərindən, insan faciələrindən bəhs edən bu janrda yazılan əsərlər A.Kamyu, E.İonesku yaradıcılığında mühüm yer tutmuşdu. E.İoneskonun "Keçəl müğənni", "Gərgədan" alleqorik pyeslərində sərsəm dünyanın, totalitar diktaturanın törətdiyi faciələr öz absurdluğu ilə seçilirdi. A.Kamyunun "Vəba", "Aşma", "Özgələr" adlı əsərləri də diqqətə layiqdir. Lakin ermənilərin "absurd teatrından" fərqli olaraq, bu avanqard teatr həqiqət axtarışında incəsənətdə öz sözünü deyib.

Bayaq ermənilərdən istər-istəməz danışmağa məcbur olduq. Həyat elə gətirib ki, erməni deyəndə türk yada düşür. Çünki türkün şöhrətinə, qədim tarixinə qısqananlar hər bir vəchlə onun adına kölgə salmağa çalışırlar. Qədim Tenqri Tanrısının mərd igidlərinin ruhu nə qədər ki, ölməyib türk öz dostu ilə düşməni bir-birindən ayırsa ona heç kim qalib gələ bilməz. Düzünü bilirsinizsə siz deyın...amma erməni "həqiqətinə" oxşamasın.

Yeri gəlmişkən, Antuan Sent Ekzüperinin "Balaca şahzadə" əsəri yadıma düşdü. Fransız yazıçısı avropalıların bu xalqa münasibətini, onların əsl simasını bədii priyomla verə bilmişdir. Ekzüperi əsərində incə bir məqama toxunub ki, 1909-cu ildə türk alimi öz milli geyimində Beynəlxalq Astronomiya Konqresində "V-612" adlı asteroidi göydə ilk dəfə kəşfindən danışanda onu alim kimi qəbul etməzlər. Uzun illərdən sonra sonuncu dəbdə geyinib yenə konqresdə köhnə kəşfini bəyan edəndə bu dəfə onun fikirləri qəbul edilir. Çünki onun nəhayət, avropalılara xas geyimi buna səbəb olmuşdu. Bir həqiqətə inanıram ki, əsl türk zahirini dəyişməklə batiniyi itirmir.

İcazənizlə bir haşiyəyə çıxım. Astronomiya sahəsində görkəmli alimlər arasında türklərin olması tarixi faktdır. Türkün

qızıl kitabının 213-cü səhifəsində oxuyuruq: "Beş ölkənin astronomlarından və xüsusən də Aya peyk göndərən ölkələrin mütəxəssislərindən ibarət bir komissiyanın hazırladığı Ay xəritəsində üç türk astronomunun adı da yer tutur. Böyük bir kraterə Uluq bəyin adı verilmişdir. Ay xəritəsində adları olan digər iki türk - Biruni və Nəsirəddin Tusidir".

Fransız təyyarəçisi Antuan Sent Ekzüperi yəqin ki, türk alimləri haqda məlumatı olduğu üçün əsərində türk tərəfindən asteroidin kəşf edilməsinə avropalıların qısqançlığını vermək istəmişdi. Hər halda sevindirici haldır ki, yazıçı dünyaya, insanlara öz balaca şahzadəsi kimi saf qəlbinin gözüylə baxmağı bacarırdı. Erməni diasporunun güclü olduğu Fransada türkə olan ədalətsiz münasibəti bədi əsərində verməsiylə gözümdə böyüyüb. Allah Ekzüperiyə qəni-qəni rəhmət eləsin. Absurd janrında yazan yazıçının bəlkə də bir çox əsərlərinin mövzusu göydə təyyarəsində uçarkən yaranıb. Allaha yaxın yerdə insanın düşüncələri də təmiz olur.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, "absurd" latın sözüdür, mənası harmoniyanın pozulması deməkdir. İlk dəfə 1861-ci ildə bu məfhum ensiklopedik lüğətlərə düşüb. Rusiyada isə 1965-ci ildə A.Aleksandrovnun "Daniil Harms" məqaləsində "absurd" məfhumundan istifadə edilmişdir. Maraqlı odur ki, yazıçı Daniil Harms (*Yuvaçev*) nəinki yazıları, hətta özü də absurd həyat tərzini, epotaj geyimləri ilə çox seçilibdir. "Həqiqi İncəsənət Birliyi"nin ən fəal üzvlərindən biri olub. Absurd janrda yazanları Sovet dövründə "oberiuti" (*rus dilində belə səslənir*) adlandırırdılar.

Nəhayət, ifratçı absurd düşüncələrə yeni nəfəs verməyə çalışan "dadaizm" haqqında da bir neçə kəlmə deyək. Hər bir yeni "izmlər", cərəyanlar neçə-neçə nəsillər gənclərin həyat tərzinə çevrilmişdir. Modernist cərəyan olan dadaizm ardıcılıqları nihilist pafosu ilə dünyanın astar üzünü, eybəcərliyini, xaotikliyi şəirlərdə, xüsusilə, sürrealizm, kubizm janrında elə təsvir edirlər ki,

deyirsən, cəmiyyət bu təsvirlərə layıqdır. İncəsənətdə fərqli həqiqəti, ironik-polemik üsulları ilə diqqət çəkirlər. Dadaizmin banisi Tristan Tsara "Dadanın manifesti"ndə bildirir ki, məntiq heç vaxt haqlı deyil. Əslində dadaistlərin əsas kredosu ənənəvi sayılan mənəvi dəyərlərə qarşı üsyançılıqdır.

Məsələn, dadaist Raul Xausman bu cərəyanın davamçılarını belə xarakterizə edirdi: "Özümüzü səslərlə, formalarla, rənglərlə, bağırtılarla necə gəldi əyləndirməkdə haqlıyıq. Bütün bunları biz sevərəkdən şüurlu surətdə edirik. Çünki bu, həyat qədər dəhşətli bir ironiyadır..."

"Dadaist" dedim, Lenin yadıma düşdü. Sizə şok açıqlama bildirim, çünki bu fikirlərə nə dərslərdə, nə də onun tərcümeyi halında rast gələ bilməzsiniz. Dadaist yəhudi Tristan Tsara vaxtı ikən inqilabdan əvvəl Leninlə Sürixdə vaxtaşırı şahmat oynayırmış. *(T. Tsara 1936-cı ildə Fransada kommunist partiyasının üzvü olub. Görünür, Leninlə ünsiyyəti onu da gəzet dadaist kimi kommunist partiyasına gətiririb çıxarıb. Lakin 1956-cı ildə Macarıstanda baş qaldıran üsyanın sovet əsgərləri tərəfindən yatırılmasına etiraz əlaməti olaraq, partiya sıralarından çıxmışdı. Vaxtı ikən Pablo Pikasso da sovet dövlətinin belə zorakılıqlara əl atmasına görə ondan üz döndərmişdi.)* Bu şahmat oyununda kim udub, kim uduzub deyə bilməsək də, "Kabare Valter"adlı kafedə qızğın keçən məclislərdə Lenin tez-tez iştirak edirmiş. *(Şairlərin orda abrakadabra dilində səsləndirdiyi şeirlər ağıllını da dəli edə bilərdi. Sən demə, Lenin inqilabdan əvvəl köhnə dadaist imiş- yəni anarxist.)* Deyilənə görə, kabaredə onun inqilabçı çıxışlarına qulaq assalar da onu da abrakadabraya oxşadırdılar. Bir sözlə, Lenin dadaistlərin kosmopolit fəlsəfəsinin dibi görünən absurd dərinliyinə orda çatıb. Biz də elə bilirdik ki, o, vaxtının çox hissəsini, ancaq kitabxanalarda keçirib. *(Təbliğat güclü qüvvədir.)* Leninin dadaist olmasına şübhə edən olsa Sürexə yolu düşəndə yenidən

bərpa olunmuş "Kabare Valter" in yaxınlığında Leninin yaşadığı binaya memorial lövhə vurulduğunu öz gözləri ilə görə bilərlər. Bu da dadaistlərin Leninə verdiyi tərbiyə! Doğrudan da bu kişi "absurd teatrın aktyoru" kimi çox istedadlı idi. Bir haşiyəyə çıxım. 19 əsrin sonlarında ilk dəfə Almaniyada kabarenin yaranmasında əsas məqsəd nə idi? Bunu açıqlasaq, ora toplananların da məramı aydın olar. Otto Yulius Birbaum Nitsşenin fəlsəfi ideyalarından biri olan "fövqəltəbii insan" ın təbliği ilə məşğul idi. Onun reallaşmasında Ernst fon Voltsohen böyük rol oynayır. Kabarenin yaradılmasında əsas məqsəd onun əyləncələrlə zəngin səhnəsində dadaist təfəkkürlü, yeni, fərqli idraka malik insan yetişdirmək idi. Nitsşenin fəlsəfəsinə görə "fövqəltəbii insan" Allaha qalib gələn varlıqdır. Budur, Nitsşenin əsas ideyası. Fransada da 19 əsrin sonunda açılan məşhur kabarelərdən biri "Mülen Ruj" dur. Mənası "qırmızı dəyirman" dır. Bu günədək fəaliyyətini davam etməkdədir. Sizcə, Nitsşenin absurd fikirlərindən bəhrələnen insanlar sağlam cəmiyyətin üzvü ola bilərlər? Düzünü bilirsinizsə siz deyin...

Hə, tamam yadımdan çıxıb ki, "Kabare Valter" in tərbiyəsini alanlardan biri də dadaist, sürrealist, Nitsşenin pərəstişkarı Salvador Dali idi. Leninin şəxsiyyətinə, kommunistlərə bir o qədər də müsbət münasibəti yox idi. Onun "Fortopeanoda Leninin 6 zühuru" adlı rəsm əsəri haqqında yəqin ki, məlumatınız var. Şəkkildə fortopeanonun dilləri üzərində 6 başlı Lenini verməklə Dalinin məqsədi nə idi? Əgər Lenin 7 başlı olsaydı 7 nota bənzəyərdi. Bunun isə siyasi mənası, daha ağır nəticələri ola bilərdi... Lütsefer kimi bütün dünyanı öz əsərinin notlarına uyğun idarə edərdi. Fortopeano dilləri üzərində çatışmayan 7-ci notu yaxud kodu kim açıqlayar? Düzünü bilirsinizsə siz deyin...Lap intellektual oyunun sual-cavabını xatırlatdı.

Nə deyirsiniz-deyin əsrlər keçsə də, hamı unudulsa da, Leninin mavzoleydən nə vaxtsa çıxarılsa da onu xatırlamamaq

mümkün deyil. Məsələn, hər il yanvar ayında ölüm günündə onun mavzoleydən çıxarılması Dövlət Dumasında səsə qoyulur. Millət vəkilləri iki cəbhəyə bölünür. Sonra da bu, "dövlət əhəmiyyətli problem" tədricən unudulur gələn ilin yanvar ayına qədər. Onun haqqında bir məzəli lətifə yadıma düşdü. Həkim Leninin mavzoleyindən çıxanda müxbirlər ondan soruşurlar ki, Vladimir İlyiç necədir? O nikbinliklə deyir: "Özünü yaxşı hiss edir, yaşayacaq". Sosialist ideologiyasına görə Lenin diri, canlı hesab edilirdi.

Dalinin Lenin haqqında ikinci şəkili xüsusi müzakirə obyektidir. İnanmırsınız? Fikirləşirəm ki, nə əcəb o şəkili dəlixanadan asmaq heç kimin ağına gəlməyib. Amma Avropada Dalinin Leninin sürrealizm janrında yaratdığı ikinci obrazını dəli də yuxuda görsə qorxar. "Vilhelm Telin tapmacası" əsərində proletarların rəhbəri Leninin arxadan lüt çəkilməsi azdırmı kimi üstəlik uçayaqlıdır. Qucağında tutduğu uşağın başı üstündə katlet, məşhur kepkasının dimdiyi qarşısındakı əl ağacına qədər saqqız kimi uzanıb. Üzündən də zəhrimar yağır. Uşaq onu incitdiyinə görə, yoxsa katleti yeyə bilmədiyi üçün, bəlkə də üç ayağını ardınca daşımaq çətin olduğu üçün mərkəmut sifəti gətirdiyini demək çətindir. Elə bil Dali Leninə öz şəkilində qarğış eləyib. Əgər kimsə Şillerin "Vilhelm Tel" dramını oxuyubsa, Dalinin Leninə qarşı sarkostik münasibətinin dərin mənasını başa düşəcəkdir.

Əslində rəssam "Dahinin gündəliyi" əsərində yazır: "Mən Vilhelm Telin oğluyam. İki məna daşıyan "hannibal" almasını qızıl külçəyə çevirmişəm. Atalarım Andre Breton və Pablo Pikasso o almanı növbə ilə təhlükə doğuran tarazlıq vəziyyətində başıma qoyublar". (*Rəvayətə görə Vilhelm Teli cəzalandırmaq üçün məcbur olunur ki, oğlunun başındakı almanı oxuyla vursun. "Hannibal" alması ona işarədir.*)

Gördüyünüz kimi, dünyanın "absurd teatrında repertuar" cəhətdən problem yoxdur. Onun fəal siyasi aktyorları indi tamaşa-

çısından daha çoxdur. XX əsr o qədər dahilər yetişdirib ki, bil-mirsən hansının fikrində həqiqət daha çoxdur. Bir tərəfdən də hərə özünə öz bənzərini tapıb seçir. Məsələn, Dali Ziqmund Freydi özünə mənəvi ata seçmişdi. Freyd isə öz ardıcıllarının üzünə 1890-cı ildən 1920-ci ilə qədər mənəvi şikəstliyə doğru aparan geniş qapılar açmışdır. Salvador Dali "Dahinin gündəliyi" əsərini Freydin bu mənəviyatsız sözləriylə başlayır: "Qəhrəman odur ki, atasının nüfuzuna qarşı çıxıb ona qalib gəlsin." Bunun nəticəsidir ki, Dali öz rəsmlərinin birində yazmışdı: "Mən anama tüpürürəm." 6 yaşında aşpaz, 7 yaşında Napoleon olmaq istəyən Salvador Dali dünyanın dahi rəssamlar cərgəsinə daxil olsa da, xalq, ailə, dostluq kimi müqəddəs dəyərlərdən məhrum idi. Hitlerə xüsusi münasibəti vardı, ona qarşı erotik hisslərini gizlətmirdi. "Hitlerin tapmacası" şəkili absurd bir mənzərəni xatırladır. Böyük bir boşqabın dibində Hitlerin kiçik həcmli şəkili üzərində nəhəng sınıq telefon dəstəyi təsvir edilib. Bəlkə Hitlerin 1945-ci ildəki acı aqibəti, məğlubiyyəti hələ 1937-ci ildə Salvador Daliyə əyan olmuşdu. Antropofaqist Hitler müharibədə milyonlarla insanı xəstə təxəyyülünə qurban vermişdi. Özünü, millətini ari irq sayan nasist Hitler Berlin şəhəri metrosunda 250 min alman əhalisini suda boğmuşdu. Gördüyünüz kimi, antropofaqiya sağalmaz bir xəstəlikdir. Onun anatomiyası Dali psixikasının patoloji məhsulu olan "Payız hannibalizmi" şəklində öz təcəssümünü tapıb. Düzünü bilirsinizsə siz deyin...

Alman filosofu Romano Qvardini "Yeni zamanın sonu" adlı kitabında dünyada gedən qlobal problemlərdə tarixi şəxsiyyətlərin, siyasətin, mədəniyyətin tələb olunan səviyyədə tam gücü ilə sülh, ədalət naminə səmərəli fəaliyyət göstərə bilməməsini insan həyatının psixoloji strukturunun, sosial vəziyyətinin ağırlaşdırılmasına gətirib çıxaran səbəblər kimi qeyd etmişdir: "Elə ki, enerji, material, struktur - hər şey insanın orbitinə düşür, ora-

da onlar yeni xarakter kəsb edirlər". Yəni, dağıdıcı xarakter daşıyırlar.

Ziddiyyətli yaradıcılığında ölüm mövzusunda daha çox müraciət edən müasir ingilis heykəltaraşı Demien Herstin İraqda gedən müharibəyə həsr etdiyi "Varlanmaq həvəsi" əsəri absurd siyasətə qurban gedən günahsız insanların taleyinə dünya ictimaiyyətinin diqqətini çəkməkdədir. Onun yaradıcılığından gələcəyə inamsız baxışlar boylanır sanki tamaşaçılarına demək istəyir: "Bu gün var, sabah yox". Halbuki insan bu günü açılan sabahın ümidiylə yaşayır.

1995-ci ildə Yunesko tərəfindən tolerantlıq prinsiplərinin Deklarasiyası qəbul edilib. Bu, dünyada "fərqlilik içində harmoniya yaratmaq" deməkdir. "Tolerantlıq" latın sözü olan "tolerantia" sözündən yaranıb. Dünyada müharibəsiz o arzuolunan harmoniyanı yaratmağa bizə nə mane olur?! Mənə elə gəlir ki, siyasətçilərin çoxu deklarasiya prinsiplərini deyil, fransız diplomatı Şarl Moris Toleyanın siyasətini əməli işində davam etdirməkdədir: "Təcrübəli dövlət nümayəndəsi kimi onu deyə bilərəm ki, mən həqiqəti çox nadir hallarda söyləyirəm. Dil siyasətdə fikirləri gizlətmək üçün lazımdır. Yalan- güclü və danılmaz, həqiqət isə xəyaldır, təhlükəlidir." Gördüyünüz kimi, uzun illərdir ki, "absurd teatrın aktyorları" öz rollarının öhdəsindən peşəkarlıqla gəlirlər. Düzünü bilirsinizsə siz deyin...Amma düzünü deyin!

"ÇÖRƏK AĞACI"

Meymunun "çörək ağacı"nı ömrünüzdə heç olmazsa bircə dəfə görmüsünüz? O çörək ağacının meyvəsi ağ, böyük xiyara oxşayır, dadı da turşməzədir, "C" və "B" vitamini ilə zəngindir. Rəvayətə görə, tünd xasiyyətli, hər şeydən narazı ağaca allahlar qəzəblənərək, onu yerdən qoparıb kökləri yuxarı basdırıblar. Kəllə-mayallaq dayanan ağacın nə az, nə çox 5 min ilə qədər ömrü var. Meymunun sevimli "çörək ağacı"nın adı baobabdır. Onu bizim meşələrdə axtarmayın. O bizim torpaqda bitmir. Əslində bu qoca ağac bir sivilizasiyanın ömrünə bərabər yaşayır. Piramidalar kimi qədimdir. Kim bilir bobab ağacının kökləri beş min il əzində torpaqda neçə kilometr dərinliyə çatıb? Ərazidə neft yatağı olsaydı torpağın dərin qatlarından yuxarı fəvvarə vurardı.

Afrika, Avstraliya baobab ağaclarının vətənidir. Baobab ağacından limonad, kofe hazırlanır. *(Yerli aborigenlər bizim kimi koka-kola içib ömrünü qısaltmırlar. Kimya sənayesinin, müasir texnikanın diri gözlü qurbanlarıyıq.)* Baobab quraqlıq sahələrdə bitdiyi üçün il boyu özünə suyu hopdurur, ehtiyac olanda daxili su ehtiyatından qidalanır. Necə ki, dəvələr səhrada ac, susuz qalanda belindəki yağ ehtiyatları əriməyə başlayır. Allah heç nəyi səbəbsiz yaratmayıb.

Baobab ağacının gövdəsi iri küpə bənzəyir. O qədər uzun və enlidir ki, içini ov birotaqlı ev düzəlt, anbar et, dükən aç. Bəxtimizdən bizim torpaqlarda baobab ağacları bitmir. Yoxsa onlardan köşk əvəzinə hər tində istifadə edərdilər. Bu da "Baobab" ticarət şirkətinin yaranmasına səbəb olardı. Şəhər də baobablarla dolduqca maşınların, adamların gediş-gəlişinə maneçiliyini gözlərinizin qabağına gətirin ki, şəhər baobab meşəliyinə çevrilir. Ağacın altından keçənlərin başına ağacdakı meyvələr yetişib

düşdükcə nə bədbəxt hadisələrin baş verəcəyi də məlumdur. Yaxşı atalar sözüdür, Allah dağına baxıb qar verir. Yəni nə yaxşı ki, bu nəhəng ağaclar şəhərlərə ayaq açmayıb. Yox, yadıma düşdü, bizim dəniz kənarı parkına xaricdən bir neçə cavan boabab ağacı gətirilib. Sözün düzü, boabab ağacını görəndə yerimdə donub qaldım. Sonra ona "xoş gəldin" dedim. Görəsən, o öz doğma vətəni üçün darıxmır? (*Mən öz vətəmindən ayrılıb didərgin düşən ağaclara da qəfəsə salınmış quş kimi yazığım gəlir.*) Ətrafıma boylandım, ağacın başında onun dostları olan meymunları görmədim. Bir az rahat nəfəs aldım. Yoxsa təsəvvür edirsiniz, parkda gəzirik, meymunlar da bizə ağacdən baxır, yaxud adamların əlindən sumkasını, dondurmasını və s. dartıb qaçır. Bu meymunlar oğurluğu çox peşəkarlıqla bacarırlar. Kimdir onları oğurluğa görə dama basan? Amma xarici ölkələrin parklarında meymunlar istədiyi kimi məskunlaşıb. Məsələn, Braziliyanın parklarında meymunlar azad, sərbəst yaşayırlar. Demək belə çıxır ki, meymunlar arasında da şəhərlisi və kəndlisi var. Şəhər meymunları öz vərdislərini şəraitə uyğun olaraq dəyişirlər. Bir vərdislərini dəyişmirlər, o da bir göz qırpımında özgənin əlindəkini qamarlamağı. Xoşuna nə gəldi sən deyil. Biz onun kimi ağacda böyüməmişik ki, dalınca ağaca dırmanaq.

Bununla bərabər qolları bizdən uzun, qıçları qısa, gövdəsi enli olan meymunların da aralarında öz "gözəlləri" var. (*Bağışlayın, meymun üçün gözəl sözünü işlətdim.*) Amerikalı meymun tədqiqatçısı F.Petterson meymun üzərində təcrübələr aparmış və meymuna 375 işarə öyrədə bilmişdir. Hətta şəhər meymunları arasında mədəniyyətlə maraqlananlar da var. Kinoproyektoru özü yandırıb meymunların həyatına həsr edilən seriallara divanda oturub baxırlar. Siz onlara bir gözlə baxmayın. Düzdür, orda meymun personajlar adam dilində danışmır, amma meymun öz həyatına həsr edilən filmin məzmununu başa düşür. Alimlər sübut etmişlər ki, meymunun beynində nitq mərkəzinə uyğun sa-

hə olmadığından danışa bilmir. Allah üzümüzə baxıb, bizə rəhm edib. Çünki meymun çox aqressiv, qısqanc məxluqa oxşayır. Onun tələblərinə "yox" deməyin ağır fəsadları ola bilər. Yer üzündə törətdiyi müharibələrin adı başqa cür tarixə düşə bilər, məsələn, Birinci dünya meymun müharibəsi, İkinci dünya meymun müharibəsi və s. Hər kim onların ailəvi sürülərinə hörmətsiz yanaşsa, yaxud heyvanxanaya salssa özlərinin beynəlxalq məhkəməsinə müraciət edə bilər və işi udar. Görürsünüz, belə üzdənirəq meymunlar cəmiyyətimizin üzvü olmadığı üçün nəzir paylamalıyıq.

Nitsşe də meymun probleminə laqeyd qalmayıb. Öz orijinal fikirləri ilə diqqəti cəlb edir. O, deyir: "Meymun insana nisbətə nədir? Gülünc yaxud əzab doğuran rüsvayçılıqdır. İnsan da fəvqəltəbii insan qarşısında o cür gülünc və əzab doğuran rüsvayçılığı ilə fərqlənir." Mən isə demək istəyirəm ki, dünyada yaranmış canlılar arasında "insan" adımızı, şəərəfimizi yalnız insanlığımız, xeyirxahlığımız bəzəyir. İnsanlıqdan kənar fikirlər, əməllər bizi fəvqəltəbii insan (*yəni onun üçün müqəddəs heç nə yoxdur*) edəcəksə, onda insanabənzər meymuna üstünlük verirəm. Çünki Nitsşe özünü immoralist hesab edir. Immoralistlər bildiyiniz kimi, əxlaqi, mənəvi dəyərlərin əleyhinədir. Nitsşe normal insani hissələri, təfəkkürü öz uydurulmuş dünyasında belə qiymətləndirir: "İnsan uçurum üzərindəki kəndirlə heyvandan fəvqəltəbii insana doğru yol gedir." Belə çıxır ki, adi insanın həyatda yaşamağa haqqı yoxdur, çünki o, çaşib immoralist xəstəliyinə tutulmayıb. Tomas Mann da insanlara münasibətini gizlətmir: "İnsan heyvanla mələk arasındadır, amma heyvana daha yaxındır." Dahilərin fikirlərində çox vaxt zahirən dahiyanə görünən səhvlərin parıltısı insanların gözlərini qamaşdırır, çoxunu öz təsiri altına sala bilər. Demək Şopenhaur öz fikirlərində səhv etmir: "Cəmiyyətdə insanlara həqiqət deyil, çörək və tamaşa lazımdır." Nə isə...

Bir fikirdən yeni fikrə keçməyimi qəbahət sanmayın. Çünki eyni mövzuda uzun-uzadı yazmaq da adamı bezdirir. Alimlər öz fikirlərini sübut edənə qədər onlarla elmi təcrübələrə, konsepsiyalara müraciət edib, nəhayət, son sözünü deməyə nail olur. Essədə isə tələblər başqadır. O elmi məqalə deyil. Bu yazıda sərbəst fikir söyləmək imkanın var.

Kiminsə bu, obrazlı fikri dillər əzbərinə çevrilib: "Darvin meymundan, kommunistlər isə Marks və Engelsdən əmələ gəlib." Qərribə odur ki, üçü də əqidə sarıdan ateistdir. (*Mənə elə gəlir ki, meymun dönüb adam olsaydı o da ateist olacaqdı.*) Əgər meymun Darvindən əmələ gəlsəydi yuxarıda qeyd olunan bəd hadisələrin baş verməsi mümkün idi. Evolyusiya o vaxt baş verəcək ki, meymun özünü adam hesab etsin. Müasir həyatda buna bənzər mutanlara az rast gəlmirik. Məsələn, adam var meymuna oxşasa da özündən başqa heç kimi bəyənmir. Bəli, bir var meymunabənzər insan, bir də var ki, insanabənzər meymun. Onların arasındakı fərqi bilmək üçün alim olmaq lazım deyil. İnsanabənzər meymunlardan şimpanze, qorilla və oranqutan qan qrupuna, genlərin strukturuna görə bizimlə eynidir. Şimpanze meymunlarının məşhur tədqiqatçısı Ceyn Qudol uzun illər apardığı müşahidələrə əsasən bildirir ki, şimpanze olduqca ailəcanlı və qayğıkeşdir. Alim bütün həyatını sevimli meymunlarına həsr etdiyi üçün ona şərəfli bir ad verilib - Xanım Şimpanze. Həmin bu xanım hətta öz adını daşıyan institut da açmışdır. Şimpanzelər mənəcə öz bəxtindən şikayətlənə bilməz, onların belə sadıq canıyananı var. Mahnıda deyildiyi kimi, canıyanan ya bir olar, ya iki. (*Mahnı əslində adamlara aid olsa da, bu mətndə bəxtli şimpanzelərə aiddir.*) Musiqi pauzasından sonra keçək yeni fikirlərə. Yeni deyəndə ki, insanların, alimlərin çalışdığı sahədə kəşf etdikləri özü üçün yeni sayılır. Əslində Allahın yaratdığı elm və qanunlar çərçivəsində yaşayırıq, özbaşına bu dünyaya yeni heç nə gətirmirik.

Məsələn, professor Allan Qardner də öz təcrübəsinə əsasən sübut etmişdir ki, dörd yaşlı şimpanze lal-kar dilində suallara cavab verir. Onun təcrübəsindən də əvvəl onlar bu bacarığa həmişə malik olub.

Mən də öz "tədqiqatlarıma" əsasən demək istəyirəm ki, meymunlar arasında elitar, savadlı, istedadlı, avara, oğru az deyil. Onların həyat tərzində, şüurunda, hərəkətlərində qəribə keyfiyyətləri kəşf etmək olar. Məsələn, ağıllı meymuna kağız, rəng və fırça veriləndə o böyük həvəslə şəkil çəkir. Onların şəkilləri abstrakt janrını xatırladır. Nəzərinizə çatdırım ki, dəfələrlə rəsm sərgilərində "elitar" meymunların çəkdiyi şəkillər nümayiş etdirilmişdir. Sərgidə heç bir tamaşaçının ağına belə gəlməyib ki, onlar meymunun fırçasından çıxan şəkillərə baxırlar. Sənətşünaslar Konqo adlı "rəssam şimpanze"nin "əsərlərinə" belə tərif vermişlər ki, bu kompozisiyada harmoniyanın dinamikası öz formasına, koloritinə uyğun işlənmiş və o özünəməxsus ritmiylə seçilir. Qəribə odur ki, insanabənzər meymunlar sirkdəki heyvanlardan fərqli olaraq, yiyəsindən heç bir təltif gözləmədən həvəslə şəkil çəkirlər. Onlar "öz əsərləri" üzərində işləyəndə heç kimin müdaxiləsinə icazə vermir, bərk qəzəblənirlər. "Əsərin" nə vaxt hazır olduğunu özləri müəyyən edir. İndi gəl, belə meymunun çəkdiyi şəkillərə baxma. Bundan sonra abstrakt şəkillərə baxanda istər-istəməz meymunu yadıma salacağıq. Yeri gəlmişkən M.F.Axundovun "Molla İbrahim Xəlil kimyagər" pyesi yadıma düşdü. Pyesdə dələduzlar misin qızıla çevrilməsi üçün bir əmək pul xərcləyən avam adamlara meymunu yada salmamağı tapşıırırlar. İşin tərsliyindən o xəbərdarlıqdan sonra hamı meymun haqqında daha çox fikirləşir. Bu isə adamları çox narahat edir ki, meymunun sifəti onların gözlərinin qabağından çəkilmir. Kimyagər də özünə bəraət qazandırır ki, guya buna görə misi qızıla çevirmək mümkün olmayıb. Görəsən, Axundovun meymun hardan yadına düşüb? Amma hiss olunur ki, meymuna hörmətlə yanaşmayıb...

Meymunlar haqqında bilməzdim ki, bu qədər maraqlı məlumatlar və faktlarla rastlaşacağam. İnsanabənzər meymunlar arasında şüuru ilə seçilən "elitar" şimpanzedə estetik hisslərin təzahürləri də müşahidə edilib. Məsələn, təbiət qoynunda şimpanze günəş qürub edərkən üfüqlərə uzun müddət heyranlıqla baxa bilər. Görünür, o adam olsaydı ya rəssam, ya da şair olardı. Daha ciddi desək, meymundan abstraksionist rəssam çıxsa da, amma heç vaxt lirik şair çıxmaz.

Məlumat üçün qeyd edim ki, tarixi mənbələrə əsasən ilk simli musiqi alətinin yaranmasında sən demə, meymunun əvəzsiz rolu olub. Hind rəvayətinə görə, səfərə çıxıb uzun yol gedəndən sonra alim yorulub ağacın altında dincəlir. Görür ki, yuxarıda bir meymunun ağacdan-ağaca atıldığı zaman iti uclu budağa qarnı ilişib yarıdır. Bağrsaqları budaqlardan asılır. Külək sim kimi dartılıb quruyan bağrsaqlara dəydicə qəlb oxşayan səslər yaradır. Alim simli musiqi aləti düzəltmək qərarına gəlir. Məşhur şərqsünas alim Yevgeniy Bertels də ilk musiqi alətinin Hindistanda yarandığını təsdiq edir. Dülgerlərin piri olan Nuh peyğəmbərin də burda təsiri var. Məhz musiqi aləti taxtadan hazırlanmışdır. Maraqlıdır ki, sumerlərdə meymunun musiqi alətləri ilə yonulmuş heykəlləri mövcud olub. Nyu York şəhərinin Metropoliten muzeyində lirada çalan meymun heykəli nümayiş edilir. Ekspонат Misir mədəniyyətinin II və III minilliyinə aiddir. Bağdadın İraq muzeyində də e.ə. II minilliyə aid olan musiqiçi meymun heykəli var. Eramızın VII əsrinə aid olan gümüş badənin üzərində ziyafətdə fleytada, zərb alətində çalan meymunlar əks olunub. O Ermitajda saxlanılır. Musiqi aləti ilə təsvir edilən meymun həm də səyyar musiqiçilərin, komediantların şənlik simvoludur, desək daha düz olar. Musiqiçi meymun obrazı qədim şərq mədəniyyətində geniş təbliğ edilib.

Meymun kultu əslində Misirdə neçə min il davam edib. Misir təsvirlərində taxtda əyləşən qamadril-meymuna insanların təzim etməsi öz əksini tapmışdır. Qamadril müqəddəs meymun

kimi balzamlanıb basdırılırmış. Məsələn, e.ə. V-IV minilliyə aid olan qamadrilinin kiçik heykəli Berlin muzeyində qorunur. Afrikada da meymuna hörmətlə yanaşılır, efioplar hətta öz saç formalarını qamadrillərin saçlarına bənzədirlər.

Hindistanda, Tibetdə, cənubi Amerikada isə meymunu öz əcdadları bilirlər. Bu ölkələr Darvinin müdaxiləsi olmadan könüllü olaraq, öz əcdadlarını seçiblər.

Honkoq ölkəsi isə meymuna münasibətdə reyting üzrə birincilərdəndir. Honkoqda meymun allahının ayrıca məbədi var. Hər ilin sentyabr ayında meymun allahının bayramı təntənəli surətdə keçirilir. Mən demək istəmirəm ki, heyvanxanalardakı meymunlara da sentyabr ayında bayram bəxş edilsin? Onlar öz cəza müddətini çəkən meymunlardır. Nə vaxt amnistiyaya düşsə bu haqda düşünmək olar.

Bir haşiyəyə çıxım. Əslində meymuna qərbdə olan münasibət şərdə olan münasibətdən kəskin surətdə fərqlənir. Deyə bilərsiniz, necə? Professor primatoloq E. Fridman orta əsrlər rəvayətini belə nəql edir: "Allah Adəm və Havvanı yerə endirəndən sonra onların vəziyyəti ilə maqlanmaq istəyir. Havva bundan xəbər tutub çox uşaq dünyaya gətirdiyi üçün Allahdan qorxur və onların yarısını gizlədir. Hər şeydən xəbərdar olan Allah Havvanın öz uşaqlarını ondan gizlətməsinə acığı tutur və onları meymuna, iblisə döndərir. Xristian dininə görə meymun iblis təbiətinə malikdir. Məhz buna görə də kilsələrdə meymuna düşmən kimi baxılır.

İndi isə elitar meymunlardan keçək adi, sırayı meymunlara. Adi meymunların da özünəməxsus taleyi, yerdə cənnəti var. O məkan qədim Hindistandır. Hindistandakı Xanumana məbədinə məskunlaşan meymunlar ordakı kasıb adamlardan yaxşı yaşayır. İl boyu avaraçılıqla məşğuldurlar, öz aləmində kefə baxırlar. Onlara "gözün üstündə qaşın var", deyən yoxdur. Ziyarətçilər onları məbəddə o qədər görməyə alışıblar ki, meymunların da ayrıca payını özləriylə gətirirlər. (*Bizim müasir dildə desək,*

meymunlara sosial yardımların ardı-arası kəsilmir.) Amma Hindistanda kasıblar var ki, küçələrdə yaşayır, yatır. Heç kim onların necə dolandığını fikirləşmir. Meymunların isə ağacda yaması üçün toxunulmaz yeri var. Gördüyünüz kimi, meymun böyük statusa malikdir.

Deyəsən, meymun fikrimizi yayındırır, baobab ağacı isə yadımızdan çıxır. Afrikada aborigenlərdən çox, meymunların bəxti yaman gətirib. Ağac meymunların həm yataqxanası, həm də yeməxanasıdır. Hazırın naziri kimi ağacın budaqlarında oturub əlini uzatmaqla meyvə dərib yeyir, bekarçılıqdan yorulanda da özünü günə verir. Ağacdən istifadə etdiyi üçün nə vergi verir, nə dərd çəkir. Üçdə alacağı, beşdə verəcəyi yox. Qoca meymunlar bizim kimi hər ay təqaüdünü həsrətlə gözləmir, cavanları da şadlıq evlərində toy edib xərcə düşmərlər. Həkimə də ehtiyacı yoxdur. Onların qayğıkeş, mehriban münasibətlərinə həsəd aparmaq olar. Təmənnəsiz bir-birinin bədənindəki bitləri təmizləməyə nə qədər vaxt sərf edirər. Kəsəndə, dalaşanda bir-birinin başına qaxınc etmirlər ki, sənin bitin məndən çox idi. Məşədə də özlərinə lazım olan bitkilərdən istifadə edirlər. Onların "zəngin meşə "apteki" var. Amma bir məsələ var ki, şəhərdə böyüyən meymun parfümeriyadan, ənlik-kirşandan istifadə etsə də adını üstündən götürə bilməz.

Adamın ağına gəlməyən o qədər hadisələr baş verir ki, fikirləşsən meymunları da plastik operasiya edib görkəmini dəyişmək olar? Texnika o səviyyədə inkişaf edib ki, ağıllı robotlar bu gün-sabah işdə, evdə adamları əvəz edəcək, işsizlik baş alıb gedəcək. Görəsən, insanabənzər meymunları robotlarla əvəz etmək üçün onları əhliləşdirmək olar? Təki insana rəqib olmasın. Bunu gələcək göstərir.

Baobab ağacının sakinlərinin sayı ilbəl çoxalır. Meymun balaları özlərinə peşə bildikləri meşə məktəblərini yaşadığı ərazidə ağacdən-ağaca atıla-atıla, hərdən yığıla-yığıla keçir. Bir

sözlə, bu məkanda möhürlü kağızlar hüquqi statusa malik deyil. Çirkli pullarla ağacdən tökülən solğun yarpaqlar arasında onlar üçün heç bir fərq yoxdur. Kağız yeyilməli deyilsə meymunun necə marağına səbəb ola bilər? Yalnız insan pul kağızını qızıla, yeməyə, geyinməyə çevirə bilər. Bahalı kağızlar bizə ekologi-yadan, sağlamlıqdan, hər şeydən üstündür.

Burda göydələn binaları hündür ağaclar, taksiləri, avtobusları isə dəvə quşları əvəz edir. Bəs necə, meşələrin də öz qanunları mövcuddur.

Yazının sonunda baobab ağacı ilə bağlı kiçik bir reklama yer verim. Hind rəvayətinə görə hər kim baobab ağacının altında dayanıb niyyət etsə, arzusuna çatır. Yerli əhali onu pir kimi qəbul edir. Vaxtınız, pulunuz olsa Afrikada, Avstraliyada olanda nəhəng baobab ağacının ziyarətinə gedə bilərsiniz. (*Görəsən, meymunun "çörək ağacı" başqasına da xeyir verə bilər?*) Əgər həyata keçməyən arzularınız varsa, o ağacın altında niyyət etməyə çalışın. Bilmək olmaz bu dünyanın işini. Dünyagörmüş ağacdır bəlkə sizə öz ana dilində dua edəcək. Amma bir məsləhətim var, niyyət edəndən sonra meymunu yadınıza salmayın, ha!

AĞIL VƏ QƏLBİN NAĞILI

*Bir diləyə mən calandım,
Gah qazandım, gah talandım.
Ömrüm boyu haçalandım
Ağıl başqa, ürək başqa.*

Bəxtiyar Vahabzadə

Vaxtı ikən nağılları nağıl edən, onu bizə sevdiren ağıllı babalarımız, nənələrimiz olub. Əgər “nağıl” sözünün əvvəlindən birinci hərfi götürsək, əvəzində ağıl qalır. Nağıl ağılın, mərdliyin, həqiqətin, möcüzələrin açarındır. İnsanlar ağıllana-ağıllana müdriklərlə nağıllanıb, silahlanıb. Keçmiş ulu əcdadlarımız öz dünyasını dəyişsə də nağıllarda ruhumuz, aqlımız yaşayır, dünya qocalsa da nağıllar qocalmır. Əsrlər boyu nəsillər nağıllarla böyüyüb. Nağıllar bəlkə də dinə hazırlıq mərhələsi olub. Nağıllar dünyanın vəfasızlığı haqda ilk xəbərdarlığını “Biri vardı biri yox” ilə başlayır. Var olan Allahdır, hər şey yox olandır. Bu dünyada nə qədər var olub ömür sürsək də hər şey bir gün yoxdur. Ağıllı adamların da həyatı bir nağıldır. Ona qulaq asmaqdan doymaq olmaz. Hikmət açarıdır “Biri vardı biri yox.” Varda, yoxda özünü tanıdıqca həyatı, insanları da yaxından tanıyırsan. Xeyirxahlıq varlıqdır, şər yoxluqdur. “Var” varlıdır, “yox” yoxsuldur. Ən varlı Allahdır, əbədi varlıdır. Ən varlı adamalr onun qarşısında yoxsuldurlar. Səcdəyə layiq yalnız Allahdır.

Məhəbbət də nağıldır. Ağılın, qəlbin, gözün nağılı. Ağıl yaxşı bilir ki, öz tutduğu mərtəbəyə görə bədəndə birincidir, zirvədədir. Qələbə tacı onun başına qoyulur. Ağıl ilk əvvəl özünü tanıyır, sonra həyatı. Onu başqalarına sevdiren öz ağıldır. Dostu-

nu, düşməninini də özündə axtarır. Ürəklə ağıl arasında gözlər hər ikisinin dünyaya açılan pəncərələridir. Ağılın o pəncərədən gördüyü dünya ilə ürəyin gördüyü bir deyil. Gözlər yumulub dincələndə də nə beyin, nə də ürək dincəlmir. Ruh isə səyyah olub öz vətəninini gəzir, vüsalına qovuşur.

Mən də həyat nağılımın gənc qəhrəmanıyam. Hələ bilmirəm dünyada biri var biri yox. Neçənci il, hansı fəsil, ayın neçəsi idi bilmirəm. Bircə onu bilirəm ki, həyatımda doğulmuş məhəbbət günəş kimi gözlərimi elə qamaşdırdı ki, hər ikisi, ancaq ona aşıq idi. Elə bil yer üzündə iki nəfər - mən və o vardı. Onun xəyallarıyla yer-göy nur içində idi. Qəlbim uşaq kimi sevinirdi. Axı, sevənlər dünyanın ən xeyirxah adamlarıdır. Məhəbbət oxları ürəyimi nişan alanda ağılımın dəryası çalxalandı. O, içimdəki təlatümə dözməyib özündən güclü qonağın kmiliyini bilmək istədi. "O, kimdir? Niyə mənimlə hesablaşmır?" Ağıl qonşuluqda özünə rəqib bir qüvvə hiss edirdi. Ağıl arxayın idi ki, yumşaq, həlim ürəyin həmişə ona ehtiyacı var. Amma o qəlb evində qonaq olanda darıxar, söhbətləri baş tutmazdı. Ürək isə məhəbbətlə dolmaq, coşmaq istəyirdi.

Bu dəfə ürək öz məhəbbətinin gözüylə dünyaya baxmaq, öyünmək, özünü tanıtmmaq, sevlilmək üçün azadlığı seçmişdi. Məhəbbət qəlblərin qırx qapısını öz açarı ilə açaraq, onun sarayında taxt-tacında oturmağa adət etmişdi. Qollar əsir kimi məhəbbətlə qandallanıb ömrə müntəzir idi. Ürəyim ağılsız addımlarını ağıldan gizlətmək istəyirdi. Hər gün hicran küləkləri başım üstündə əsirdi. Sözlərimi məhəbbət ünvanıma dimdiyində quş kimi hərf-hərf daşıyırdı. Heyhat qəlbimin səsində cavab gəlmirdi. Onun qəlbinə özgənin məhəbbəti hakim idi. Bu hakim yanında müqəssir kimi ağılımı köməyə çağırırdım. Eh, cəfəkeş, sadələvh ürək, sən də ağıl olsaydı bu qədər yanıb yaxılmazdın. Ağılın halıma dözməyib mənə yalvardı: "Tök ətəyindən bu əzab gətirən daşları. Bu daşlardan xoşbəxt ev tikilməz. Qəlbini bir gün qıracaq bu

soyuq rəngli daşlar. Cavansan, məni sonra başa düşəcəksən.” Vaxtı ikən ağlım deyəni ürəyim eşitmədi. Qəlbim deyənə qulaqlarım kar oldu. Qəlbim daş olsaydı ağlıma ehtiyac olmazdı. Gözlərim gözləməyi bacarsa da ürəyim dözümsüzdür.

Gözlərim səyyah kimi onu çox axtardı. Onu mənə doğma edən gözlərimdə tanıyırdı özünü. Bu yadlıq onun günahı deyildi. Soyuq ağlım məhəbbətə “hə” deyən qəlbimin atəşindən qorxur. Ağlım deyir: “Onun yadlığı, uzaqlığı sənin çəkdiyən əzablara dəyərimi? Cavabsız sevmək könüllü əsirlikdir. Tənhalıqına acıyıram. Ağıl tənhalığa dözsə də, ürək bu, ağır mənəvi yükə necə tab gətirsin? Məhəbbətin dəli həsrətdən alovlansa külə dönəcəksən. Axı, kül gül deyil ki, sevlməyə layiq olsun. Güllərin şahı qızılgül də solanda torpaq rəngi alar. Kim qoxulayar onu? Özünə rəhm et.”

Xəzən yarpaqları hər payız ağaclardan ayrılıb yerə səpələnir. Yarpaqlar öz fani ömrünü payızda başa vurur, unudulur. Təkcə sənin seçib dərdiyin, dəftərinin arasına qoyduğun, əzizlədiyən solmuş yarpaq unudulmur. Məhəbbət də belədir. Sənin qəlbinə, ömrünə qarışıbsa, hər şey unudulsa da o yaşayır. Qəmlə sevinc məhəbbətin qoşa qanadlarıdır. O da insan kimi doğularaq öz ömrünü, taleyini yaşayır. Mənim gözəl günahım olan məhəbbət hər yerdə mənimlədir. Kaş o, bunu görə biləydi. Mən isə onun yad gözlərinin soyuqluğunda özümü görmürəm. Kimdir gözlərindən mənə boylanan? Qəlblərimiz kimi yollarımız da ayrı, özgədir.

Səndən gələn bəlanın yaralarını sarımuşam. İstəmirəm hər dəfə səni görəndə yaram qanasın. Ümitsiz məhəbbətimin sahilində göz yaşlarımı ehsan kimi axıdıram. Bəlkə qəlbim ağlımın tənə və qınağından qurtula. Ağlım başımı qollarım üstünə qoyub dərinədən “ah” çəkir: “Mən sənə halına acıyıram. Mən də elə bil başımı itirmişəm. Gördünmü məhəbbətin gözləri kordur?. Sənə bu halına soyuq ağıl da acizdir.”

Ürək özünü qınayan ağıla indi daha çox yanırdı. Qəlb ağlın gözü ilə həyata baxsaydı daha müdrik, cəsarətli olardı. Gözlər

ağılla qəlbin arasında yol ayrıcında ilğıma dönən arzularını əbəs yerə axtarırdı. Sənə heç vaxt çatmayacaq son məktubumu yazıram. Bu da mənim nağılımdı: “Görüşünə həsrət əllərim ayrılığın əlini sıxdı. Elə bil ürəyimi sıxdı. Sən demə qəmin vüsali ümitsiz ayrılıqdır. Bunu sən duya bilməzsən. Tənhalıq küsmüş dodaqların ayrılıqla son, acı “öpüşüdür.” Bunun dadını sən bilməzsən. Həsrət tonqalında yanıb-dirilmək, dirilib-yanmaq əzabı nədir sən necə bilərsən. Sinədən qopan “ah”lar daşa divara dəyib sonra ox kimi qayıdıb qəlbinə nişan alır. Oxlanan qəlbin yarasını, ağrısını sən bilərsənmi? Ayaqlarım yerdən üzülən gündən məhəbbətin qarlı dağlarında tənha izim var. O soyuq zirvədə dünya dumana bürünüb. Buz baxışlardan donmağın soyuqluğunu sən necə biləsən? Tənhalığın qucağında can verən məhəbbətimin son sözünü sən eşidə bilməzsən?”

Allaha məhəbbəti bölmüşük ağlın, qəlbin, gözlərin arasında. Özümüz də bilmədən əzabla çırpınılıq qəfəsdə quş kimi. Məhəbbətin nağıl dünyasından əli boş, qəlbi kövrək qərrib kimi qayıtmışam. İtirmişəm taleyimin sehirlə çırağını ümitsiz yollarda. Mənim də qaranlıqda bitibdir ağılsız qəlbimin gənclik nağılı.

Cəza çəkən ürəyim, gəncliyimə vaxtsiz payız düşüb. Gənclik nağılımın ilk hərfi yarpaq kimi saralıb budağından qopub, yerində qalıb ağıl. İndi bu köhnə dünyada təzədən necə yaşamaq öyrənirəm? Əgər həyatın öz nağılı var, orda da biri var biri yox!

SƏNSİZLİK QOCALIR MƏNİMLƏ

Həyatımıza ümid verən şirin görüşlər siz doğulan andan ayrılığa məhkumsunuz. Həyat başımızı gündəlik işlərə elə qarışdırır ki, getdiyimiz yolun sonuna inanmırıq. Çünki sonluğumuz yolun əvvəlində əfsanəyə, nağıla bənzəyir. Sonda yolumuzu gözləyən ayrılıq isə həyatımız boyu qazandıqlarımızdan, xoşbəxt xatirələrdən qisas alanda nə yaman olmuş onun ağrısı? Yaddaşımızda yuva salan, doğma ünvan da ovunmayan xatirələrin soyuq, lal-sükut evində kim xoşbəxt ola bilər? Ən çətin anlarımızda dünyanın da işığı gözlərimizdə sönür. Əslində ümitsizlikdən, çarəsizlikdən gözlərimiz işıqdan gizlənməyə çalışır. Çünki bu amansız, güclü sınaq qarşısında həqiqətin işığına dözmək çox ağırdır.

Bu gün ayrılığın qara “toyu”ndan neçə il keçir? Bir il, beş il, on il keçsə də fərq etmərə. Nə qədər ürəyim vurur, ayrı yaşanan günlərimizdə, xəyallarımnda keçmişin qaranlıq otağını xatirələrin işığı ilə yandıracağam.

Uzun illər boyu sənə doğma, əziz olan mənzərənin bir an içində necə dəyişilib yadlaşdığına inanmaq çox çətindir. Elə bil teatr səhnəsində olduğu kumu mizanları bir an içində gözəgörmürəm əl dəyişir. Əslində heç nə öz yerini, ünvanını dəyişməyib. Həmin tanıdığım məkandır. Dəyişən mənim taleyim, həyatımdır. Vaxtsız ayrılıq öz qəmli nəğməsini oxuyanda onu dinləməkdən ağır nə ola bilər? Çünki bu nəğmə sənə taleyinin ən kədərli ayrılıq nəğməsidir. Onu sən yaşayıb, sən duya bilərsən. Belə anlarda ayrılıq nəğməsinə qovuşan dünyanın içindən xoşbəxt bir dünya qopub səndən həmişəlik ayrılır. Özü ilə bərabər sənə də ən qiymətli ümid dolu arzularını aparır.

Qəlbimin səsinə qulaq asanda elə bil vaxt da dayanır. Keçmiş günlərə gözəgörmürəm qapılar açılır. Sevdiiyim adamlar məni

həvəslə öz cavanlıq illərinə aparır. Orda olduğundan da çox mehriban və doğmalarıyla məni əhatə edirlər. Allah, bu necə xoşbəxt günlər imiş. Lakin “indi”, “bu an” şərq fəlsəfəsinin insan həyatında necə vacib olduğunu əvvəlcədən dərk etsəydik, hər nemətin dadını vaxtında olduğu kimi hiss edə bilərdik. Eh, qədrini bilmədiyimiz doğma anlar siz uzaqdan elə müqəddəs, məsum görünürsünüz. Bağışlayın məni əlçatmaz, ünyetməz illərin doğmaları, qədrinizi gec bildim. Kövrək xatirələrdə yaşayan tanış ünvanlar, doğma simalar həyatımızın şirin nağılı deyil, bəs nədir? Ömrü gödək xoşbəxtliyə alışıq da, amma kədər bizə dözmək öyrədir. O kədər ki, səni səndən alıb yad uzaqlara aparır. Sənli günlərin nə tez axşamı düşdü? Dilim necə desin: “Dünənki işıqlı xoşbəxt günlərim, axşamın xeyir.”

İnsanlar tək-cə ayrılıqların, xəyanətin qurbanı deyil, özünə, malına, həyata güvənənlər də sevgisində yanılır, hər şey fanidir, aldadıcıdır. Anbaan hər şey əlimizdən çıxmaqdadır. Zamanın ətəyindən heç kim tuta bilməz. Onu saxlamağa heç kim qadir deyil. Elə isə fani dünyada təkəbbürü, zalımlığı unudaq. Allahın bir mələyi vardır ki, hər gün fəryad edib deyir: “Doğulun ölmək üçün. Toplayın dağılmaq üçün. Qurun yıxılmaq üçün.” Allahı sevməkdən uca, müqəddəs heç nə yoxdur. Amma öz yaxınlarını, doğmalarını sevməyi də bizə uca Yaradan əmanət edib. Qəlbi Allah eşqi ilə yanan, əsrlərin qaranlığında ulduz kimi parlayan, müdriklik, aşıqlıq ocağının sahibi Füzuli bəlağət bağçasının bəzəyi olan “Hədiqətüs süəda” əsərində deyir ki, Adəmin dünyanın hər dürlü nemətindən duyduğu ləzzət o qədər çox idi ki, o yasaq olunmuş ağacın budağına tamah salmaya da bilərdi. Allah bizi gözəl yalandan, cavan görünən dünya həvəsindən qorusun.

Hamının alnında Fələyin qələmiylə taleyi yazılıb. Hər şeyin, hər kəsin əvvəli sonuna, sonu da əvvəlinə bənzəmir. Küləklər əsib yorulur, yağışlar yağıb quruyur, şimşək çaxıb soyuyur, ya-

nan alov sönür. Taleyimizin küləyi, yağışı, şimşəyi, alovu heç vaxt unudulmur. Ayrılıq isə cavanlaşıb ümidlə yenidən vüsal bağçasından təzə gül dərir. Görüşlər ayrılığın buz nəfəsindən xəbərsiz xoşbəxt kor kimi onun görüşünə tələsir. Bağışla məni xoşbəxt xatirələrim, səni ayrılığın soyuq sinəsinə bir dəstə gül kimi səpmişəm. Səni itirən mənim günahım olmadı.

Saralmış toy şamlarını son dəfə qarşıma qoyub yandırırım. Gəlinlik güzgüsündən səni görürəm. Şam nəfəsimdən titrədikcə elə bil təsəlli verməyə çalışır, mənimlə öz zərif alov dilində yana-yana danışır. Onun da ürəyi yaman doludur. Bu anlarda şamdan savayı məni kim başa düşə bilər? Gözsüz şamlar necə də mənim dərdimə göz yaşı tökür. Yazıq şam öz zəif işığına güvənsə də son göz yaşı onu söndürəcək. Bizim sönən ümidlərimiz kimi. Bu gün toy şamı son damlasına qədər, xatirələrim kül olana qədər yanacaq. Bağışla məni toy şamları, mənim həsrət odumda yanıb əridin. Sən də mənim kimi daha ümidlərə heç vaxt aldanmayacaqsan.

Nəçə ildir ki, sənsizləşən gündən adım özümə özgələşib adsızam. Adsız şeir kimi yaşayıram. Taleyim şeir kimi yazılsa da adını itirmişəm, mənasını unutmuşam. Hər doğulan günlərimdə sənsizliyin soyuq əlini sıxır, onun buz kimi gözlərinə baxıram. O gözlərdə həyat yoxdur. İllər ötür, beləcə sənsizlik də qocalır mənimlə. Həyat, niyə hamı səndən doymadan gedir? Tənhalığım, bağışla məni, sənənin yolunu heç kim heç vaxt gözləmir. Biz səni yox, sən bizi seçirsən.

Nə vaxtsa doğma bildiyim, sevdiyim şəhərdə könülsüz gəzirəm. Sənsiz şəhəri tanımıram. Elə bil binaların da qəlbi daşa dönüb, küçələr ünvansız harasa uzanıb gedir. Keçmişin yolları yolsuzdur, ora çıxır yoxdur. Mənim əziz şəhərim, küçələrindən tənha keçmək istəmirəm. Həyatın şirinliyində nə qədər acılar var imiş... Bu acı etirafı yazmağa əlim gəlmir. Hiss edirəm ki, yorğun fikirlərim get-gedə sönür, qısalır, “ayrılıq” haqqında ki-

çik xatirə yazıram. Yaşanan bir ömür heç sığarmı qırılmış, qısa sətirlərə? Bağışla sənsizlikdən ölən günlərim, solmuş arzuları necə sevmək olar? Onun ömrü xoşbəxtlikdən uzundur.

Çəmənliyin yaşıl arzularına, otlara qarışib yad gözlərdən uzaqlaşmaq istəyirəm. Orda məni keçmiş, doğma küçələr gözləmir. Məni özüm kimi heç kim duya bilməz. İnsan xoşbəxt olanda ona elə gəlir ki, hamı xoşbəxtdir. Kədərli anlarında isə sanki dünya boşalır və sən onunla tək, üz-üzə qalırsan. İnsan həni-ri duyan lalələr otların içindən həyəcanla boylanır. Qırmızı köynəkli laləni dərib sinəmə sıxıram. Mənim də ürəyimə lalə kimi qara xal düşüb. Lalə çəməndən ayrılığa dözməyib məyuslaşmış solur. Bəlkə də lalə öz aşiqindən ayrılığa tab gətirə bilmir. Mənim kədərim səni çəməndən ayrı saldı. Bağışla məni lalə. Lalə gülü olsaydım yəqin ki, sənə zərifliyini, kövrəkliyini duyardım. Dərilən lalə daha heç vaxt çəmənlerin yaraşığı olmayacaq. Qəmin qara rənginə boyandı lalə. Sinəmdəki solmuş lalə ilə qoşa yol gedirik. Çəməndən uzaqlaşdıqca, yaşıl arzular dünyası arxada qaldıqca lalənin taleyinə acıyıram.

Heyif ki, ümidlərin vətəni yoxdur, ora nə qatar gedir, nə də təyyarə uçur. “Sənsizlik”, “yoxluq” ünvanına sərnəşin daşımır. Küləklər köhlən at kimi sənə çatan qədər qaldırmaq istəyir mənim ruhumu göylərə. Pak göylərin qapısını döyürəm qəlbimdəki fəryadla bəlkə eşidəsən məni. Əllərim yorulur, qollarım heysiz düşür yanıma. Bu səssizlik içində gözəgörünməz mələklər qanad çalıb sanki göyərçinlər kimi həyəcədən pərən-pərən düşürlər. Ayrılığımızın həsrət odu bəlkə mələklərin qanadlarını yandırır? Mələklər günah, göz yaş bilmir. Sevinmək, sevmək, xoş, acı günündə ağlamaq, gülmək insanın nəsibidir. Niyə insan kimi taleyimizə düşən qismətlə barışmırıq? Eh müqəddəs mələklər, yerdə insanı yaşadan da, öldürən də məhəbbətdir. Göylərə qaldıran, yerə çırpın da məhəbbətdir. Onu duyan da, duymayan da həyatdan nisgilli gedir. Qəlbimdən qopan bu nida sinəmi

yandırır. Bağışlayın, gözəl mələklər, siz insanın taleyini, ömrünün mənasını çətin ki, başa düşə biləsiniz. Biz fani dünyanın adamları, siz isə əbədiyyət evinin bəzəyisiniz. Biz yerdə mələk olsaydıq, pak mələklərsiz qalardıq. Mələk kimi adam olmaz, adam kimi mələk olmaz.

Deyirlər, yuxuda su aydınlıqdır. Göylərdən yerə enib təsnə qəlbimi Xəzərin sularında sərinlətmək ümidindəyəm. Dayanmışam qumlu sahilə dəniz də tənhadır, mən də tənhayam. Balıq gözlü dənizin suları sanki balıqların pulları kimi par-par yanır. Nə qədər yumşaq, dərinsən. Səni tanımaq çətindir. Dənizin sularında nağıllar gerçək olur. Qəlbimin gözüylə gördüyümə inanmıram. Tənhalıqdan darıxan su pərisi də dalğaların üstündə yaşıl saçlarını çiynlərinə töküb əlçatmaz göylərə intizarla, qəmli baxır. Bu baxışların sehirdən nitqim quruyur. Qüruba əyilən günəş sanki son dəfə sulara baş vurub, yanar qəlbini sərinlədib su pərisini işığıyla sığallayıb oxşayır. Məhəbbət odu sularda sönmür. Xoşbəxt ləpələr sevincdən rəqs edir, qağayılar ağ qanadlarıyla su pərisini alqışlayıb əl çalır. Su pərisi hər gün günəşlə beləcə səhər- axşam görüşüb ayrılır. Günəş batsa da o hələ də gözlərini göylərdən çəkə bilmir. Ayrılığa məhkum görüşlərin göz yaşında dəniz olur. Su pərisi günəşin həsrətiylə sulara, tənhalığa son dəfə çəkilir. Heyhat, göz yaşlarının dənizində boğulur.

Hər açılan səhər yeni qayğı, yeni arzu işığıdır. Heyif ki, həyatda yaxşıyla pisin yerini tez-tez səhv salırıq. Bizi də kiminləsə səhv salırlar. Bağışla məni xoşbəxt günlərim, səni itirəndə səhvimi anladım. Bildim xoşbəxtlik nə imiş. Bəzən keçmişindən ayrılmayan adamları qınayırlar ki, keçmişlə yaşamaq olmaz. Hansı daş ürəkli adam bu fikri atıb ortaya? Bir müdrik deyib ki, biz həyatı keçmiş tarixlə tanıyıb dərk edirik. Elə isə adam öz müəllimini necə unuda bilər?

İnsan nə mələkdir, nə də su pərisi. Amma dünyanın ən sevimli əşrəfidir. Allah hər şeyi bizim ixtiyarımıza verib. İnsaf və

mərhəmət öz vicdanımıza qalıb. Ancaq yaşa dolduqca qismət adlı bir hikmətə inandım. Hər yaradılan öz qisməti qədər var və yox olacaq. Allah okeanları, dənizləri son damlasına qədər, meşələri son ağacına, yer üzünün torpağını, dağlarını son qarışına qədər öz elmi, qüdrəti ilə yetərincə yaradıb. Bundan nə vaxt ibrət alacağıq? Qurani-Kərimdə “Çəkiddə və ölçüdə aldadanlar” surəsinin beş ayəsində buyurulub: “Vay halına çəkiddə, ölçüdə aldadanların! O kəslər ki, özləri xalqdan bir şey aldıkları zaman onu tam ölçüb alar. Xalq üçün bir şey ölçükdə və ya çəkiddə isə onu əskildərlər. Məgər onlar öləndən sonra diriləcəklərini düşünmürlər?! Özü də dəhşətli bir gündə.” Bəs, görəsən biz niyə məhəbbət, mərhəmət payımızı insanlara qıyıırıq, haqqı ağladanda nahaqqı sevindiririk. İstisinə qızınıb söndürdüyümüz tonqalın külündə alov axtarıırıq. Səhvlər, günahlar çəkiddə, ölçüdə çoxalanda ahlar sinələri yandırır göydə buludları da ağladar.

Niyə gecikirik şirin sözün, isti sözün ünvanına? Yolumuzu həsrətlə gözləyən doğma ümid ocağını intizarda qoyuruq? Hansı fikirlərin qaranlıq döngələrində, yad ünvanlarda azırıq? Dünnənki səhvlərin, günahların fırtınası yad sahillərə atıb bizi.

Nə qədər canımızda nəfəs var kaş küsən qəlblərə məlhəm olmağa tələsəydik. Təkcə ayrılığa, ölməyə gecikə bilsəydik...

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

Hekayələr

Özəl poçtdan məktub var.....	5
Kor səhər.....	19
Bir gecənin qonağı.....	28
Mirvari toy.....	36
Hənifənin etirafı.....	53
Son mənzilə gedən qatar.....	70

Essələr

Deyilməmiş monoloq.....	83
Varlığımız aqlımızın güzgüsüdür.....	94
Hamıdan yaxşı bilirik.....	113
Reklam “bayramları”.....	124
“İnsan yeganə varlıqdır ki, özünə oxşamaq istəmir”.....	134
“Çörək ağacı”.....	145
Ağıl və qəlbin nağılı.....	154
Sənsizlik qocalır mənimlə.....	158

Zöhrə Əsgərova
“**Özəl poçtdan məktub var**”
(*Hekayələr və essələr*)
(*Azərbaycan dilində*)

Bakı “YAZIÇI” nəşriyyatı - 2010, 166 səh.

Nəşriyyat direktoru: **Şəmsi VƏFADAR**
Məsul redaktor: **Gülnarə MƏMMƏDOVA**

Kompüter tərtibatçısı,
dizayner və texniki
redaktoru: **Ələsgər HÜSEYNOĞLU**

Korrektor: **Fatimə HƏMİDOVA**

Mətni yığdılar: **Zərifə BAĞIROVA**
Günəl MƏMMƏDZADƏ

Yığılmağa verilmişdir: 11.03.2011
Çapa imzalanmışdır: 18.03.2011
Kağız formatı: 60x84 1/16
Fiziki çap vərəqi: 10,73
Mətbəə kağızı: № 01
Sifariş: № 482 Sayı: 500 nüsxə
Ofset üsulu ilə çap olunmuşdur

Kitab “YAZIÇI” nəşriyyatında yığılıb, səhifələnməmişdir,
Ünvan: Bakı, Mətbuat pr. 24,
Telefon:(99412) 510-68-48, (99412) 510-79-94
E-mail: desinger2010@mail.ru